

METAFOR OLARAK HASTALIK

AIDS VE METAFORLARI

susan sontag

TÜRKÇESİ: OSMAN AKINHAY

SUSAN SONTAG

1933, New York doğumlu. Arizona ve Los Angeles'da büyüdü, henüz on beş yaşındayken Berkeley Üniversitesi'ne kabul edildi. Daha sonra Chicago Üniversitesi'nden mezun olup, Harvard'da doktora yaptı. İlk romanı *The Benefactor*'ı 1960'lı yıllarda kaleme aldı, daha sonra *Death Kit*'i yazdı. Dünyaca tanınmış bir eleştirmen, öykü-roman yazarı ve sinemacı olarak, pornografik edebiyat, faşist estetik, fotoğrafçılık, AIDS, devrim ve kamp yaşamı gibi konularda çeşitli dergilerde yazıları yayınlandı. 11 Eylül olaylarından sonra kaleme aldığı "Katiller Korkak Değildi" başlıklı makalesi ABD'de önce yayınlanmadı ve hararetli bir tartışmaya yol açtı. Türkçe'de daha önce *Bir Metafor Olarak Hastalık* (B/F/S Yayınları, 1988) *Fotoğraf Üzerine* (Altıkırkbeş, 1993), *Alice Yatakta* (Nisan, 1999), *Ben Vesaire* (Can, 1999), *Yanardağ Sevgilim* (Can, 2000), *Amerika'da* (Everest, 2003) ve *Başkalarının Acısına Bakmak* (Agora, 2004) adlı kitapları yayınlandı, çeşitli makaleleriyle yazılarından oluşan bir seçki (*Sanatçı: Örnek Bir Çilekeş*, Metis 1991) hazırlandı. 2004 yılı Aralık ayında hayata gözlerini yuman Sontag, Paris'te Montparnasse mezarlığına gömüldü.

OSMAN AKINHAY

1960, İzmir, Ödemiş doğumlu. 1976'da SBF'ye, 1980'de hapse girdi. İçeride çevirmenliğe başladı, 70'i aşkın kitap çevirdi. *Gün Ağarmasa* (2002) adlı bir romanı; *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* (1991) ve Özcan Özen'le birlikte hazırladığı *Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke* (2002) ve *Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda* (2003) başlıklı üç derlemesi var.

METAFOR OLARAK HASTALIK

AIDS VE METAFORLARI

Susan Sontag

Türkçesi: Osman Akınhay

a

agorakitaplığı

Kültürel Çalışmalar 62

Metafor Olarak Hastalık - AIDS ve Metaforları
Susan Sontag

Eserin özgün adı:
Illness and Metaphor - AIDS and Its Metaphors
Penguin, Londra, 1991

İngilizce'den çeviren: Osman Akınhay
Kapak tasarım: Mithat Çınar
Dizgi: Sibel Yurt

© 2003; Susan Sontag
© 2004; bu kitabın Türkçe yayın hakları
Agora Kitaplığı'na aittir.

Birinci Basım: Nisan 2005
ISBN: 975 - 8829 - 69 - 6

Baskı ve Cilt: Kitap Matbaacılık
Tel: (0212) 501 46 36

AGORA KİTAPLIĞI
Gümüşsuyu Mahallesi Osmanlı Yokuşu,
Muhtar Kâmil Sokak No: 5/1 Taksim/İSTANBUL
Tel: (0212) 243 96 26-27 Fax: (0212) 243 96 28
www.agorakitapligi.com
e-posta: agora@agorakitapligi.com

Metafor Olarak Hastalık 1
AIDS ve Metaforları 97

METAFOR OLARAK HASTALIK

Hastalık, hayatın gece karanlığıdır; daha sıkıntılı süren bir yurttaşlıktır. Doğup hayata gelen herkes, biri 'sağlıklılar', diğeri 'hastalar' ülkesinde olmak üzere çifte vatandaşlığa sahiptir bu yeryüzünde. İstisnasız hepimiz, bize kalsa sadece 'iyi' pasaportuyla yaşamayı tercih etmemize rağmen, günün birinde -en azından bir süreliğine- kendimizi öteki ülkenin hüviyetini taşıyor durumda bulmaktan kurtulamayız.

Benim bu metinde yapmak istediğim, hastalar ülkesine göç etmenin ve orada yaşamanın gerçekte neye benzediğini anlatmak değil, daha çok, hasta olma durumuyla ilintili olarak kafamızda kurduğumuz cezalandırıcı ya da duy-

gusal fanteziler üzerinde durmak; yani, hastalar dünyasının gerçek coğrafyasını değil, o ülkenin özgül karakterinden kaynaklanan klişeleri ortaya koymaktır. Dolayısıyla, burada ele aldığım konu, fiziksel hastalığın kendisi değil, hastalığın bir figür ya da metafor olarak kullanılma halleridir. Benim anlayışım, hastalığın bir metafor *olmadığı*, hastalığı ele almanın en doğru yolunun (ve hasta olmanın en sağlıklı yolunun) metaforik düşünme biçiminden en fazla arıtılmış ve bu düşünme biçimine en iyi direnç gösteren yaklaşımın benimsenmesinden geçtiği yönündedir. Yine de hastalar ülkesine, onun topraklarını doldurmuş göz kamaştırıcı metaforların doğurduğu önyargılardan arınarak yerleşmek pek mümkün değildir. Bu yüzden ben de elinizdeki bu incelemeyi, hastalar ülkesini her taraftan kuşatıp istila etmiş olan bu metaforları aydınlatma ve onlardan kurtulma çabasına adıyorum.

BİR

Çok belirgin ve birbirine benzer biçimde metaforun şatafatlı süsleri altında ezilen iki hastalık vardır: bir, tüberküloz; iki, kanser.

Geçtiğimiz yüzyılda* tüberkülozun (TB), şimdilerde ise kanserin esinlendirdiği fanteziler, tıbbın temel öncülünün 'bütün hastalıkların iyileştirilebileceği' inancı olduğu bir çağda, hiçbir şekilde denetlenemez ve her yönüyle kaprisli olduğu düşünülen bir hastalığa (yani, anlaşılamayan bir hastalığa) gösterdiğimiz tepkilerden başka bir şey değildir. Böyle bir hastalık -tanımı gereği- esrarengizdir. Eski-

*) Susan Sontag'ın "Metafor Olarak Hastalık" adlı denemesi, ilk olarak 1978'de yayınlanmıştır. Dolayısıyla, burada kastedilen on dokuzuncu yüzyıldır. (ç.n.)

den, sebebi anlaşılamadığı, doktorların bütün ilgi ve ihtimamları bir işe yaramadığı için tüberkülozun, insanın hayatına sinsice dalan ve onu çalıp götüren bir hırsızlığa benzediği düşünülüyordu. Şimdi de, kapıyı çalmadan içeri giren hastalık olma sırası kansere geldiğinden, merhametsiz ve gizli bir istila şeklinde yaşanan hastalık rolünü (bir gün, sebepleri tüberkülozunkiler kadar bilinen bir hale gelip, tedavisi de yine onunki gibi etkili bir düzeye ulaşana kadar devam edecek olan bir roldür bu) oynamak da kansere düşmektedir.

Hastalığı sarmalayan esrarengiz halenin yeni beklentilerin ortaya çıkmasıyla dağılır gibi olmasına rağmen, hastalığın kendisi (eskiden tüberküloz, bugün de kanser) hâlâ bütünüyle eski moda korkular uyandırmaktadır. Esrarengiz bir şey gözüyle bakılıp kendisinden dehşetle korkulan her hastalık, düz anlamıyla olmasa da moral etkileri bakımından 'bulaşıcı' bir nitelikte sayılacaktır. Bu yüzden, günümüzde kansere yakalanmış olan şaşırtıcı derecede çok sayıda insan, hastalandıkları öğrenildiği andan itibaren akrabaları, yakınları ve arkadaşlarının bilerek kendilerinden uzak durduklarına tanık olmakta, aynı evde birlikte yaşadıkları diğer insanlar tarafından da sanki kanser (eskiden tüberkülozun olduğu gibi) bulaşıcı bir hastalıkmışçasına kendilerini 'mikroptan arındıran' davranışlara ve önlemlere maruz kalmaktadırlar. Öyle ki, esrarengiz bir illet sayılan bu hastalığa yakalanmış bir insanla temasa geçmek, kaçınılmaz bir şekilde onun alanına tecavüz etme (daha da kötüsü, bir tabunun çiğnenmesi) duygusu vermektedir. Hatta, bu tür hastalıkların isimlerinin anılmasının bile sihirli bir güce sahip olduğu düşünülmektedir. Stendhal'in *Armance*'ında (1827), kahramanın annesi, o sözcüğü telaffuz etmenin oğ-

lunun hastalığının seyrini hızlandıracağı korkusuyla 'tüberküloz' adını ağzına almaya bile yanaşmaz. Yine, Karl Menninger (*Hayati Denge*'de), "'Kanser'in adının geçmesinin bile, henüz yakalandıkları illete kendilerini (çok çabuk) teslim etmemiş bazı hastaları öldürmeye yettiği"ni gözlemlemiştir. Ayrıca bu gözlem, çağdaş tıp ve psikiyatride üstünlüğü ele aldığını ilan eden anti-entelektüel inançlar ve baştan savma şefkat eğilimleriyle desteklenmektedir. "Bize çektikleri acılar, ıstıraplar ve arazlar sebebiyle başvuran hastalar," diye devam eder Menninger, "işaret parmağımızla onların lanetli hastalıklarını gösterdiğimizde, hemen gücenerek içlerine kapanma hakkına sahiptirler." Dr. Menninger, hekimlere genellikle 'isimler' ve 'etiketler' kullanmaktan kaçınmalarını tavsiye eder ("bizim işlevimiz, onların acılarını kaşımak değil, bu insanlara yardım etmektir"), yine de bu tür tavırların pratikteki anlamı, gizliliğin ve tıbbi paternalizmin artmasıdır. Aşağılayıcı ya da damgalayıp lanetleyici olan şey bu tür adlandırmalar değil, 'kanser' isminin kendisidir. Herhangi bir hastalığa sadece bir hastalık olarak değil de bir kötülük, baş edilmez bir yağmacı gözüyle bakıldığı sürece, kanserli insanların çoğunun, nasıl bir hastalığa yakalandıklarını öğrendiklerinde fiilen moral çöküntüye uğramaları kaçınılmazdır. İşte bu noktada çözüm, kanserli hastalara gerçeği söylemekten vazgeçmek değil, tersine, bizzat 'hastalık anlayışı'nı, gizemli örtüsünden arındırarak düzeltmekte yatmaktadır.

Bir insanın tüberküloz olduğunu öğrenmesinin, yüzüne karşı ölüm hükmünün okunmasıyla bir sayıldığı -günümüzde halkın zihninde kanserin ölümle eş tutulması gibi- günlerde (üstelik çok zaman da geçmemiştir o dönemlerden bu yana), tüberkülozlu kişilerin yakalandıkları hasta-

lığın kendilerinden (onlar öldükten sonra da çocuklarından) gizlenmesi çok yaygın bir durumdu. Doktorlar ve hastaların aileleri, hastalık hakkında bilgi sahibi olan başka hastalarla bile rahatça konuşmakta gönülsüzdüler. Franz Kafka da Nisan 1924'te, kalmakta olduğu sanatoryumdan (ki iki ay sonra aynı yerde hayata gözlerini yumacaktır) bir arkadaşına şöyle yazıyordu: "Sohbet ederek hiçbir şey öğrendiğim yok; çünkü tüberküloz üzerine konuşurken... herkeste bir çekingenlik, kaçamak davranışlar ve donuk bakışlar ortaya çıkıyor." Aynı şekilde, insanların söz birliği etmişçesine kanseri gizleme konusunda sessizce anlaşmaları da son derece yaygın rastlanan bir tutumdur. Fransa'da ve İtalya'da, doktorların, koydukları kanser teşhisini hastanın ailesine bildirmeleri, fakat hastanın kendisine hiçbir şey söylememeleri hâlâ bir kural sayılmaktadır; doktorlara kalırsa -istisnai bir şekilde karşılaşılan olgun düşünceli ve zeki hastalar dışında-, hiç kimse gerçeğin ağırlığına katlanabilecek güçte değildir çünkü. (Bir keresinde, kendisiyle konuşma fırsatı bulduğum önde gelen Fransız onkologlardan biri, hastalarının ancak onda birinden daha az bir kısmının kansere yakalandıklarını bildiklerini anlatmıştı bana.) Amerika'da -kısmen doktorların yanlış tedavi yüzünden aleyhlerinde dava açılması korkularından dolayı- hastalara karşı artık çok daha açıksözlü davranılmakta, yine de ülkenin en büyük kanser hastanesi, hastalığın, hastanın ailesinden bir sır gibi saklanabileceği varsayımından hareket ederek, hastanede yatmayan, ancak tedavi için dışarıdan gelip giden hastalara yolladıkları faturaları ve rutin bilgi mektuplarını, nereden postaya verildiği belli olmayan zarflarla göndermeyi tercih etmektedir. Kansere yakalanmak bir insanın aşk hayatını, terfi et-

me şansını, hatta işini tehlikeye sokabilecek bir skandal sayılabildiği için, kendi durumlarını bilen hastalar da, yakalandıkları hastalık hakkında -hiç konuşmamazlık etmeseler de- ellerinden geldiğince ketum davranmaya meyilli olmaktadırlar. Yine, federal bir yasada; 1966 tarihli Haber Alma Özgürlüğü Yasası'nda, açığa vurulması, 'özel hayatın gizliliğinin alenen ihlal edilmesi' sayılan şeylerin sıralandığı bir maddede, 'kanser tedavisi görme'nin ifşa edilemeyeceğinin belirtildiği herkesçe bilinmektedir. Ve burada adıyla bahsedilen tek hastalık, kanserdir.

Toparlarsak, kanser hastalarının yüzüne söylenen ve hastaların kendilerinin de işlerine gelen yalanların hepsi, ileri sanayi toplumlarında ölümle yüzleşmenin ne kadar zorlaştığının bir ölçüsünü verir aslında. Ölüm artık, incitici derecede anlamsız bir olay şeklinde değerlendirilmekte olduğundan, yaygın biçimde ölümle eşanlamlı sayılan bu hastalık da, mutlaka etraftan saklanması gereken bir musibet olarak yaşanmaktadır. Yakalandıkları hastalığın niteliği hakkında kaçamak bir dille konuşarak kanserli hastaları kandırmaya veya oyalamaya çalışma politikası, ölmekte olan insanlara karşı en iyi davranış şeklinin, ölmekte oldukları bilgisinin kendilerinden esirgenmesi olduğu, buna paralel olarak, 'iyi ölümün en kısa ölüm olduğu' (bunun en iyi biçiminin de, bilincimizi kaybetmişken ya da deliksiz bir uyku çekerken başımıza gelen ölüm olduğu) inancının bir yansımasıdır. Bununla birlikte, modern düşüncenin ölümü reddetmesi, yalan söylemenin ve yalanlara kanarak durumu geçiştirme isteğinin ölçüsünü açıklamaya yetmediği gibi, böyle bir yaklaşımla insanın en derinlerinde yatan korkuya dokunulması da mümkün değildir. Enfarktüs geçiren birinin birkaç yıl içinde başka

bir kalp krizi daha geçirerek ölmesi ihtimali, kanserli bir hastanın kısa sürede kanserden ölme ihtimalinden daha az değildir. Fakat bir kalp hastasından gerçeği gizlemek hiç kimsenin aklına gelmez: Kalp krizi geçirmenin utanılacak bir tarafı yoktur. Kanser hastalarına yalan söylenmesinin sebebi, bu hastalığa yakalanmanın o insanın ölüm hükmünün imzalanması anlamına gelmesi (ya da bu anlamı taşıdığının düşünülmesi) değildir sadece, bunun yanı sıra, bu sözcüğün müstehcen -bu sözcüğün asıl anlamıyla, uğursuz, tiksinç, yüz buruşturucu- bir şey olarak algılanmasıdır. Kalp hastalığı bir zayıflığı, derdi, teknik bir arızayı içerir; onda ayıplanacak bir yan olmadığı gibi, bir zamanlar tüberküloza yakalanmış, şimdi de kanserden mustarip olan insanları kuşatan tabudan da en ufak bir iz yoktur. Dolayısıyla, geçmişte tüberkülozla, şimdiyse kanserle ilintili metaforların, özellikle insanın kafasını uğuldatan ve korkulu günler geceler geçirten türde süreçler yaşamayı içerdiğini söyleyebiliriz.

İKİ

Tüberküloz ile kanserin metaforik kullanımları, kendi tarihlerinin çok büyük bölümünde birbirleriyle kesişmiş ve örtüşmüştür. *Oxford English Dictionary*'de, ta 1398 gibi asırlar öncesine uzanan bir tarihte bile, akciğer tüberkülozunun eşanlamlısı olarak kullanılan sözcüklerden birisi 'tükeniş'tir.* (Trevisa'lı John: "İnsanın kanı seyreldiğinde, tükeniş ve zafiyet onu takip etmekte gecikmez.") Fakat, modern-öncesi dönemin kansere yaklaşımı da 'tükeniş' kavramını akla getirmektedir. Yine *Oxford English Dictionary*, kan-

*) Godefroy'un sözlüğü *Dictionnarire de l'ancienne langue française*, Bernard de Gordon'un *Pratiqum*'undan (1495) bir alıntı yapar: "Phtisis, vücudu tüketip bitiren bir akciğer urudur...)."

serle ilgili ilk mecazi tanımı şöyle verir: "İnsanın içini yavaş yavaş ve sinsice kemiren, aşındırıp çürüten ya da tüketen bir şey." (Thomas Paynell da 1528'de şöyle yazar: "Bir kanser uru, vücudu parça parça yiyip bitiren melankolik bir yumrudur.") Kanserin bilinen en eski düz tanımı, 'bir kütle, yumru, ya da şişlik' şeklindedir ve hastalığa 'kanser' (her ikisi de 'yengeç' anlamını taşıyan Grekçe *karkinos* ve Latince *cancer*'den gelir) isminin konmasının ilk kökeni, Galen'e göre, vücudun üstündeki bir tümörün şişkin toplardamarlarının bir yengecin bacaklarını andırmasına dayanır; yoksa, çoğu insanın sandığı gibi, metastazlı bir hastalığın bir yengecin sinsice ve sürünerek hareket etmesini andırır biçimde gelişmesine değil. Ancak etimoloji, tüberkülozun da bir zamanlar belirtilerini acayip şekillerde dışa vuran bir hastalık olduğunu göstermektedir: Latince 'yumru', 'şişlik' demek olan *tüber* sözcüğünün küçültülmüş halinden gelen 'tüberküloz' sözcüğünün anlamı, hastalıklı bir şişlik, kabartı, çıkıntı, ya da büyümüş bir şeydir.* 1850'li yıllarda hücre patolojisi bilimini kuran Rudolf Virchow da 'tüberkül'ü bir tümör olarak düşünmekteydi.

Demek ki, antik çağın son dönemlerinden yakın zamanlara kadar tüberküloz -tipolojik bakımdan- kanserle eş tutuluyordu. Zaten kanser de tüberküloz gibi, bedeni

*) Standart Fransızca sözlüklerde de aynı etimolojiye rastlanmaktadır. *'La tubercule'* sözcüğü ilk defa on altıncı yüzyılda, onu Latince *'petite bosse'*, 'küçük yumru' anlamındaki *tüberculum*'dan türeten Ambroise Paré tarafından kullanılmıştı. Diderot'nun *Encyclopédie*'sinde 'tüberküloz' (1765) maddesinde, İngiliz hekim Richard Morton'un *Phthisiologia*'sındaki (1689) *'vücudun yüzeyinde rastlanan küçük şişlikler'* şeklindeki tanımına yer verilmektedir. Fransızca'da eskiden deride gözlenen küçük tümörlerin hepsine *'tubercules'* denirdi; bu sözcük daha sonra, Koch'un tüberkül basilini keşfetmesinin ardından, sadece tüberküloz diye bildiğimiz anlamla sınırlı olarak kullanılmaya başlandı.

tüketip bitiren bir süreç olarak tarif edilmekteydi. Bu iki hastalıkla ilgili modern anlayışların şekillenmesi için, hücre patolojisinin ortaya çıkmasını beklemek gerekiyordu. Nitekim, ancak mikroskobun icat edilişiyledir ki, kanserin -bir tür hücresel faaliyet olarak- apayrı bir hastalık olma niteliğini taşıdığını kavrama ve bu doğrultuda, bu hastalığın her zaman harici, hatta dokunulduğunda elle hissedilen bir tümör biçiminde görünmediğini anlama imkânına sahip olduk. (On dokuzuncu yüzyılın ortalarından önce hiç kimse, lösemiye bir kanser türü diyemezdi). Kaldı ki, tüberkülozun bir bakteriyel enfeksiyon olduğunun keşfedildiği 1882 yılına kadar, kanseri tüberkülozdan ayırmak da kesinlikle mümkün değildi. Tıbbi düşünce alanında gözlenen bu tür ilerlemeler, zaman içinde bu iki hastalıkla ilintili belli başlı metaforların birbirinden gerçekten ayrılıp, çoğunlukla da birbirine zıt bir anlam yüklenmesine yol açmıştır. Zaten, kanserle ilgili modern fantezinin (1920'lerden itibaren tüberkülozla ilgili fantezilerin dramatize ettiği çoğu problemi miras alan, ancak bu iki hastalığın ve semptomlarının birbirinden oldukça farklı ve neredeyse birbirine zıt biçimlerle tasarlandığı bir fantezi) şekillenmeye başlaması da o döneme rastlamaktadır.

Tüberküloz bir organ hastalığı, akciğerle ilgili bir hastalık olarak kavranmışken, kanser, herhangi bir organda ortaya çıkıp bütün vücuda yayılabilecek bir hastalık olarak düşünülmüştür.

Tüberküloz, ayrıca, aşırı zıtlıklarla dolu bir hastalık olarak kavranmıştır: uçuk beniz ile kızarık yüz, cansızlık ile hiper aktiflik değişik zamanlarda birbirlerinin yerini alan görünümlerdir. Hastalığın düzensiz, gelgitli seyri, tipik bir tü-

berküloz semptomu sayılan öksürüğe yansır. Bu dertten mustarip olan kişi ilk önce öksürüklerle sarsılır, sonra sakinleşir, derken toparlanıp ferahlar ve tekrar normal şekilde nefes alıp vermeye başlar; sonra da tekrar öksürür. Kanser ise, son kertede ölümcül büyümesi aralıksız, kesintisiz biçimde ölçülen (bazen gözle görülebilen; hatta, daha karakteristik bir durum olarak, içeride meydana gelen) bir anormalliğin gelişmesi şekline bürünmüş bir hastalıktır. Tümörün büyümesinin durdurulabildiği dönemler (sönmeler) olabilmesine rağmen, kanserde, tüberküloz açısından tipik sayılan gelgitli davranışlara (hummalı faaliyet ile tamamen içine kapanma) benzeyen hiçbir zıtlığa rastlanmaz. Tüberkülozlu hasta, hastalığın belli dönemlerinde solgunlaşırken, kanser hastası sonuna kadar hep solgun kalır.

Tüberküloz, vücudu saydamlaştırır. Bu tip vakalarda standart teşhis aracı olan röntgen ışınları, genellikle ilk defa olarak bir insanın içinin görülmesine (vücudun saydamlaşmasına) imkân tanımıştır. Tüberkülozun, en başından itibaren, gözle görülür semptomlar (bir deri bir kemik kalana dek zayıflama, sürekli öksürme, cansızlık, ateşlenme) bakımından zengin olduğu, bu semptomların aniden ve dramatik bir şekilde kendini dışa vurabileceği (mendilde kan lekesi) düşünülmüşken, kanserde esas semptomların son aşamaya, yani vaktin artık çok geç olduğu evreye kadar -karakteristik biçimde- gözle görülmez olduğu yolunda bir anlayış vardır. Genellikle şans eseri, ya da rutin bir tıbbi kontrol sırasında keşfedilen hastalık, açıkça fark edilebilir semptomlar sergilemeden bir hayli ilerlemiş olabilir. Bu aşamada, kanserli olup olmadığının anlaşılması için bir uzman hekime gösterilmesi gereken, saydam olmayan bir vücutla karşı karşıyayızdır. Hastanın algılayamadığı şeyi,

uzman hekim vücuttan alınmış dokuları analiz ederek saptayacaktır. Tüberküloz hastaları kendi röntgen filmlerini görebilirler, hatta onlara sahip olabilirler: *Büyülü Dağ*'da sanatoryumda yatan hastalar, röntgen filmlerini iç cephelerinde gezdirmektedirler. Kanser hastaları ise kendi biyopsilerine asla bakmazlar.

Tüberkülozun insanı sarhoşluk derecesinde kendinden geçirdiği, iştahını epeyce arttırdığı, hatta cinsel arzularını kamçıladığı düşünülüyordu (hâlâ da öyle düşünülmektedir). *Büyülü Dağ*'daki hastalar, her sabah düzenli olarak ve iştahla iki defa kahvaltı yaparlar. Kanserin ise canlılığı yok ettiğine, yemek yemeyi katlanılmaz bir çile haline getirdiğine ve arzuyu köreltip öldürdüğüne inanılmaktadır. Eskiden, tüberküloz mikrobu taşımanın bir tür afrodizyak etkisi yaptığı, insana olağanüstü bir ayartma gücü verdiği tasavvur edilirdi. Kanser ise cinselliği sahneden çıkaran bir hastalık sayılmaktadır. Gelgelelim, semptomlarının pek çoğunun (vücudun gevşemesinden kaynaklanan bir dinçlik, sağlıklılık işareti olarak görünen oysa yüksek ateşten ileri gelen pembemsi yanaklar) aldatıcı bir görünüm arz etmesi, tüberkülozun karakteristik özelliğidir; nitekim, hastanın iyice canlanması da ölümün yaklaşmasının habercisi olabilmektedir. (Bir enerji fışkırması gibi görünen bu tür değişimler, hastanın kendisi açısından yıkıcı sonuçlar doğuracağı gibi, yakınlarını da derinden sarsabilir: Bu noktada, Doc Holliday'in Vahşi Batı efsanesinde, tüberkülozlu silahşörün, hastalığının getirdiği yıkımın sonucu olarak kendini ahlâki kısıtlamalardan nasıl kurtulmuş hissettiğini hatırlatmak isterim). Kanserin ise yalnızca gerçek semptomları vardır.

Tüberküloz bir dağılma, ateşlenme, maddi ağırlığını kaybetmedir; tüberküloz, sıvıların (vücut giderek balga-

ma, sümüğe, tükürüğe ve nihayet kana dönüşür) ve havanın, daha iyi hava teneffüs etme ihtiyacının hastalığıdır. Kanser ise bozulmadır; onda vücut dokuları sertleşip kalıp gibi olur. 1892'de kanserden ölmeden bir yıl önce kendi dergisinde yazan Alice James, 'göğsümdeki bu kâfir granit kütle' der. Ancak bu yumru canlıdır; kendi iradesi olan bir cenindir. Novalis, kendi ansiklopedi projesine 1798 civarında yazdığı bir maddede, kanseri, kangrenle birlikte, "olgunlaşmış *parazitler* – büyüyorlar, ürüyorlar, bir yapıya dönüşüyorlar, salgılıyorlar, yiyorlar," şeklinde tanımlar. Kanser, şeytani bir gebeliktir. St. Jerome da şunu yazdığı zaman, aklında 'kanser'li birini tutuyor olmalıdır: "Şu karnı şiş olan, kendi ölümüne gebe (*Alius tumenti aqualiculo mortem parturit).*" Her iki hastalığın da yönü hastayı sıskalaştırmaya doğru ilerlemekle birlikte, tüberkülozdan dolayı kilo kaybetme, kanserden dolayı kilo kaybetmekten çok farklı bir şekilde algılanmaktadır. Tüberkülozda hasta 'tükenmiş', kavrulmuştur. Oysa kanserde hasta, bedensel fonksiyonları körelterek ya da durdurarak sürekli çoğalan yabancı hücrelerin 'istilasına uğramış'tır. Kanserli hasta buruşup pörsür (Alice James'in sözü), ya da büzülüp küçülür (Wilhelm Reich'ın sözü).

Tüberküloz bir zaman hastalığıdır; hayatı hızlandırır, hayatı önemli kılar, ona bir tinsellik kazandırır. Hem İngilizce'de hem Fransızca'da, tükeniş 'dört nala yol alır'. Kanserin ise, düz bir ilerleyişten ziyade, evreleri vardır; (önünde sonunda) 'ölümle biter'. Kanser ağır ağır, sinsice hareket eder: Ölüm ilanlarında en sık rastlanan deyiş, kişinin 'uzun bir hastalık döneminden sonra hayatını kaybettiği'dir. Kanserle ilgili her türlü tanımda bu hastalık 'yavaş' diye nitelendiğinden, metaforik olarak ilk kullanılan sıfat da budur. Wyclif

1382'de (II Timothy 2:17'den bir deyişi tercüme ederek), "Onların sözü bir kanser gibi kemirir," diye yazıyordu; kanserin en erken mecazi kullanımlarından biri de, 'atalet' ve 'uyuşukluk'a karşılık gelen bir metafor olmasıdır.* Metaforik açıdan bakıldığında, kanser, bir zaman hastalığı olmaktan daha çok, bir 'yer' hastalığı ya da patolojisidir. Kanserin başlıca metaforları, topografiye (kanser 'yayılır' veya 'üreyerek çoğalır' veya 'yayılmıştır'; tümörler cerrahi yolla 'kesilip çıkarılır') gönderme yapar ve kanserin en korkutucu sonucu -ki neredeyse ölümle eşdeğer tutulur- bedenin bir parçasının koparılması ya da kesilip atılmasıdır.

Tüberküloz genellikle (ince giysiler, cılız vücutlar, soğuk, ısınmayan odalar, kötü sağlık koşulları ve yetersiz beslenmeden kaynaklanan) bir yoksulluk ve mahrumiyet hastalığı olarak düşünülmüştür. Yoksulluk, Mimi'nin *La Bohème*'indeki tavanarası kadar hakiki olmayabilir tabii; örneğin, *Kamelyalı Kadın*'daki tüberküloz hastası Marguerite Gautier lüks içinde yaşar, ama içinde kimsesiz bir çocuktur. Buna karşılık kanser, orta sınıf yaşama biçiminden kaynaklanan bir hastalıktır; bollukla, aşırılıkla ilintili bir hastalık. En yüksek kansere yakalanma oranları zengin ülkelere aittir; kanser vakalarının çoğalması, kısmen, sınai ekonominin toksik atıklarının, yağ ve protein bakımından zengin bir beslenme alışkanlığının sonucu olarak görülür. Tüberkülozun tedavisi iştahın açılmasıyla takip edilirken, kanserin tedavisi mide bulantısı ve iştahsızlıkla ayırt edilir. İki hastalık, iki tablo: Yetersiz beslenenler iştahlarını

*) *'Canker'*in ilk mecazi kullanımlarından birinin bulunduğu *Oxford English Dictionary*'de aktarıldığı gibi: "o ölümcül, en bulaşıcı kanser, atalet" –T. Palfreyman, 1564. (1700 yılı civarında *'canker'*in yerini alan) *'cancer'*le ilgili olarak da: "Uyuşukluk, Prenslerin yüce şeylere ayırması gereken Zamanı tüketip yok eden bir Kanserdir" –Edmund Ken, 1711.

doyurmak isterler –heyhat, bu beyhude bir çabadır; aşırı beslenmiş olanlar ise, yiyemezler.

Eskiden, hastanın yaşadığı ortamdan uzaklaştırılıp hava değişimine yollanmasının tüberkülozlu kişiye yardımcı olduğu, hatta iyileşmesine büyük katkıda bulunduğu düşünülüyordu. Tüberkülozun bir nem hastalığı, rutubetli ve soğuk şehirlere özgü bir hastalık olduğu şeklinde bir görüş vardı. Vücudun içi ıslanmıştı ('akciğerde nem olması', çok sık kullanılan bir saptamaydı) ve bu ıslaklığın kurutulması gerekmekteydi. Doktorlar hastanın yüksek, kuru iklimli yerlere (dağlara, çöle) gitmesini salık veriyorlardı. Ancak kanserli hastaya bu tür bir çevre değişikliğinin hiç faydası olmazdı. Kavga tamamen hastanın kendi bedeni içinde verilecekti. Çevredeki herhangi bir şeyin kansere sebebiyet vermiş olabileceği kanısı giderek daha fazla kabul görmekteydi, ancak yine de, kanser vücuda bir kere girince, daha iyi (yani, daha az kanserojen) bir ortama gidilse dahi artık geriye döndürülemez ya da azaltılamaz bir hastalık durumuna gelmiş olurdu.

Tüberkülozun görece acısız bir hastalık olduğu düşünülmüştür. Kanser ise değişmez biçimde müthiş azaplar veren bir hastalıktır. Aynı şekilde, tüberkülozun kolay bir ölüm sunduğu farz edilirken, kanser çekilmez derecede sefil bir ölüm vadetmektedir. Tüberküloz, yüz yılı aşkın bir süre, ölüme bir anlam katmanın tercihe şayan yollarından biri (görkemli, zarif bir hastalık) sayılmıştı. Nitekim, on dokuzuncu yüzyıl edebiyatı, özellikle genç insanlarda (*Tom Amca'nın Kulübesi*'nin Küçük Eva'sı, *Nicholas Nickleby*'daki Smike ve *Dombey ve Oğlu*'ndaki Dombey'in oğlu Paul gibi), tüberkülozdan kaynaklanan ve neredeyse tek bir semptomun gözlenmediği, kimsenin korkup ürkmedi-

ği, ölümü huzur içinde karşılayan sonlarla doludur. Örneğin Dickens, *Nicholas Nikleby*'da tüberkülozu, ölümü 'incelten' 'korkunç hastalık' diye anlatmıştır:

> ...ruh ile beden arasındaki mücadele kademe kademe, sessizce, ağırbaşlılıkla yürür ve sonu kesindir; vücuttaki ölümlü parça günden güne eriyip büzülür ve rengi kaçarken, ruh da yükünden kurtuldukça hafifler ve arınır...*

Bu şekilde insana soyluluk katan, dingin ve sakin tüberküloz ölümlerini; Thomas Wolfe'un *Zamana ve Nehre Dair*'indeki Eugene Gant'ın babasının ve Bergman'ın filmi *Çığlıklar ve Fısıltılar*'daki kız kardeşin kanserden dolayı utanç verici bir şekilde ve ıstıraplar içinde ölmesiyle karşılaştırın. Ölmekte olan bir tüberkülozlu, daha güzel ve etrafına daha duygu saçan bir çehreyle resmedilirken, kanserden ölmekte olan kişi, korkudan ve acıdan acz içine düşmüş, her türlü aşkınlık yeteneğini kaybetmiş bir tabloyla tasvir edilmektedir.

Bunlar, her iki hastalığa ilişkin olarak halk içinde yaygın olan efsanelerden seçilmiş zıtlıklardır. Kuşkusuz, tüberkülozlu pek çok hasta korkunç acılar çekerek hayatını kaybederken, kanserli birçok hastanın da son nefesini verinceye kadar çok az acı çekerek ya da hiç acı çekmeden hayatını sürdürdüğü olmuştur; yine, yoksul ve zengin kesimlerin ikisi de tüberküloza ve kansere yakalanmışlardır; ayrıca,

*) Neredeyse bir yüzyıl sonra John Middleton Murry, Katherine Mansfield'ın *Günce*'sinin ölümünden sonra yayımlanan versiyonunda, hayatının son günündeki Mansfield'ı anlatırken benzer bir dil kullanmıştır. "Onu o günkü güzelliğiyle daha önce hiç görmedim, herhalde bir daha da asla göremem; sanki, zaten her zaman çehresine yerleşmiş olan harikulâde kusursuzluğu tamamen onun ayrılmaz özelliği haline gelmişti. Kendi ağzından konuşursak, tortunun son 'kırıntı'sı, 'yeryüzündeki aşağılanmanın son izleri' ondan ebediyen silinip gitmişti. Fakat kusursuz güzelliğini korumak için de hayatını verdi."

tüberküloza yakalanan her hastanın durmadan öksürdüğünü söyleyemeyiz. Yine de mitolojik inanışlar ısrarla kalıcılığını sürdürmektedir. Bunun sebebi, akciğer tüberkülozunun, çoğu insanın -kanserin aksine- tek bir organa ait bir hastalık olarak bildiği tüberkülozun en yaygın biçimi olması değil; tüberkülozla ilgili efsanelerin bu hastalığı beyin, gırtlak, böbrekler, uzun kemikler ve tüberkül basilinin kolaylıkla yerleşebileceği vücudun diğer kısımlarına yakıştıramaması, dolayısıyla, akciğerlerle birlikte anılan geleneksel imgelere (nefes, hayat) daha uygun görmesidir.

Tüberküloz, bedenin üst, tinsellikle kuşanmış kısmının parçası olan akciğerlere atfedilmiş niteliklerle anılırken, kanser, vücudun kabullenilmekte zorlanılan kısımlarına (kolon, mesane, kalınbağırsak, meme, rahim boynu, prostat, taşaklar) saldıran bir hastalık olmasıyla ünlüdür. Tümörlü olmak genellikle bir utanç sebebidir, oysa beden organları hiyerarşisinde, akciğer kanseri kalınbağırsak kanserinden daha az utanç verici olsa gerektir. Üstelik, kanserin tümörlü olmayan çeşitlerinden biri, şimdilerde, ticari romanlarda eskiden tüberkülozun tekelinde olan bir rolü (körpecik bir hayatı sona erdiren romantik hastalık olma rolünü) kapmış durumdadır. (Erich Segal'in *Aşk Hikâyesi*'nin kadın kahramanı, mide ya da meme kanserinden değil, lösemiden -hiçbir kesip biçmeli ameliyatın önerilemeyeceği, hastalığın 'beyaz', yani tüberkülozvari biçiminden- can verir.) Bir akciğer hastalığı, metaforik bakımdan, bir *ruh* hastalığıdır.* Kanser ise, vü-

*) Goncourt kardeşler, *Madame Gervaisais* (1869) adlı romanlarında, "insanoğlunun mağrur ve asil kısımlarının hastalığı" diye adlandırdıkları tüberkülozu, "hastanın zihnini tıkayıp körelten bedenin kaba, adi organlarıyla ilgili hastalıklar"ın karşısında bir yere oturtmuşlardı. Thomas Mann'ın

cudun her yerini vurabilecek bir hastalık olarak, bir *beden* hastalığıdır. Bu niteliğiyle, tinsel olanı açığa çıkarmaktan ziyade, bedenin -çok keder verici bir şekilde- salt bedenden ibaret olduğunu gözler önüne serer.

Bu tür fantezilerin ortaya çıkıp yayılmasının bir sebebi, tüberkülozla kanserin, genelde ölümcül olan (ya da geçmişte öyle olmuş) diğer hastalıklardan çok daha ağır birer musibet olarak algılanmasıdır. Bu hastalıklar, ölümün kendisiyle özdeşleşmiştir. *Nicholas Nickleby*'da Dickens, tüberkülozu şöyle tarif etmekteydi:

> ...ölümle hayatın tuhaf biçimde iç içe geçtiği, ölüm hayatın ışıltısı ve rengine bürünürken, hayatın ölümün kuruluğu ve tüyler ürpertici korkunçluğunu aldığı hastalık; tıbbın asla şifa bulamadığı, zenginliğin asla püskürtüp kovamadığı, yoksulluğun kendini azat edemediği hastalık...

Kafka da Ekim 1917'de Max Brod'a, "tüberkülozun... özel bir hastalık olmadığı gibi özel bir ismi hak eden bir hastalık da olmadığını, sadece ölümün yoğunlaşmış biçimde içimizde taşıdığımız tohumu olduğunu düşünmeye başladığı"nı yazmaktaydı. Kanser de buna benzer spekülatif düşüncelere esin kaynağı olmaktadır. Örneğin Georg Groddeck, *The Book of the It* (1923) adlı kitabında kanser üzerine, Wilhelm Reich'ın düşüncelerini önceleyen çarpıcı görüşlerini dile getirirken şu satırları kaleme almıştı:

---

ilk hikâyelerinden "Tristan"da da genç kadın, nefes borusu tüberkülozuydu: "...nefes borusu, Tanrı'ya şükür ki akciğer değil! Yine de bu, eğer hastalık akciğerde olsaydı, yeni hastanın [genç kadının] güçlü kuvvetli kocasının yanında, tertemiz, beyaz lâke koltuğunda solgun ve bitkin bir yüz ifadesiyle arkasına yaslanmış, konuşmaları dinlerken bu dünyanın dertlerinden uzak halini, saflığı ve narinliğini yine koruyup koruyamayacak olmasıyla ilgili bir sorun olurdu."

> Kanserle ilintili olarak ortaya atılan bütün teoriler içinde kanımca yalnızca bir tanesi, zamanın sınavından geçmiştir; o da, kanserin insanı çeşitli evrelerle ölüme taşıdığıdır. Bununla kastettiğim şey, öldürmeyen bir hastalığın kanser olamayacağıdır. Bu saptamadan yola çıkarak, benim kansere şifa bulmanın yeni bir yönteminin geliştirilebileceğine dair herhangi bir umudumun kalmadığı sonucuna varabilirsiniz... [oysa] kanser diye adlandırılan pek çok vakada...

Kanserin tedavisinde kaydedilen bütün ilerlemelere rağmen, çok sayıda insan hâlâ Groddeck'in denkleminin altına imzasını atabileceğine inanmaktadır: kanser=ölüm. Oysa, tüberkülozu ve kanseri kuşatan metaforlar, hastalıklı olma fikri ile bu fikrin (tüberkülozun ölümün en yaygın sebebi olduğu) on dokuzuncu yüzyıldan (kanserin en çok korkulan hastalık haline geldiği) günümüze nasıl bir evrimle seyrettiği hakkında, çok şeyi aydınlığa kavuşturmaktadır. Romantikler, ölüme yeni bir ahlâki boyut katmışlardı: Tüberkülozdan ölmek bütün vücudu eritiyor, kişiliğe tinsel bir yücelik katıyor, bilinci genişletiyordu. Tüberkülozla ilgili fantezilerden yola çıkarak ölümü estetize etmek de aynı derecede mümkündü. Kendisi de tüberküloza yakalanmış olan Thoreau 1852'de şöyle yazıyordu: "Ölüm ve hastalık, genelde güzel şeylerdir... hafifleyip yok oluşun heyecan verici pırıltısı gibi." Kanser söz konusu olduğunda ise, tüberkülozda olduğu gibi, süsleyici ve genelde lirik bir ölüm tasavvur etmek kimsenin aklına gelmez. Kanser, şiire konu olması bakımından da çok ender seçilen ve hâlâ skandal gözüyle bakılan bir konudur; dolayısıyla, bu hastalığı estetize etmek pek mümkün görünmemektedir.

ÜÇ

Tüberküloz ile kansere ilişkin mitler arasındaki en çarpıcı benzerlik, her ikisinin de 'tutku' hastalığı olarak kavranmaları, ya da geçmişte öyle düşünülmüş olmalarıdır. Tüberkülozda ateşin çıkması, bir iç yangın işaretiyken; tüberkülozlu hasta, vücudun bitkinleşmesine yol açan bir hararetle 'tüketilen' biri durumuna düşüyordu. Aşkı betimlemek için tüberküloz hastalığından alınmış metaforların ('hastalıklı' aşk, 'tüketip bitiren' tutku gibi imgelerin) kullanılmasının kökeni eski devirlere, Romantik harekete kadar uzanır.* Romantiklerden itibaren bu imgeler ters yüz edil-

*) Sir George Etherege'nin *The Man of Mode* (1676) adlı oyununun 2. Perde, 2. Sahne'sinde şöyle denir, mesela: "Aşk hastalıklı bir hal alırsa, yapabileceğimiz en iyi şey onu şiddetli bir ölümle sona erdirmektir; özlemi körükleyerek uzayıp giden ve tüketici bir tutkunun işkencesine dayanamam doğrusu."

miş ve tüberküloz, aşk hastalığının bir çeşidi olarak yorumlanmıştır. Fanny Brawne'den ebediyen ayrılmış olan Keats, 1 Kasım 1820'de Nepal'den yazdığı yürek burkan bir mektubunda, "[tüberkülozdan] iyileşme şansım olsaydı bile, beni bu tutku öldürürdü," diye yazıyordu. *Büyülü Dağ*'daki karakterlerden birinin dediği gibi: "Hastalığın belirtileri, aşkın gücünün kılık değiştirmiş bir dışavurumundan başka bir şey değildir; zaten hastalığın kendisi de, aşkın kökten şekil değiştirmiş halinden ibarettir."

Bir zamanlar tüberkülozun, tehlikeyi umursamayıp haz peşinde koşanları vurduğu ve gereğinden fazla tutkulu olmaktan kaynaklandığı düşünülürken, bugün pek çok insan, kanserin, cinsel arzularını baskılayan, kendini ketleyen, içinden geldiği gibi davranmayan ve öfkesini dışa vuramayan insanları vuran, dolayısıyla da yeterince tutkulu olamamaktan kaynaklanan bir hastalık olduğuna inanmaktadır. Görünüşte birbirine karşıt olan bu saptamalar, aslında aynı görüşün pek de farklı olmayan versiyonlarıdır (ve -kanımca- aynı derecede ciddiye alınmaya layıktırlar). Zira, hastalığa dair bu psikolojik yaklaşımların ikisinde de hayati enerjilerin yetersizliği ya da kösteklenmesi vurgulanmaktadır. Tüberküloz, bir tutku hastalığı sayıldığı ölçüde, bir baskılama hastalığı olarak da görülmekteydi. Andrè Gide'in *Ahlâksız*'ının yüce gönüllü kahramanı (Gide'in kendi hikâyesi olarak algıladığı durumla paralellik kurarak), esas cinsel doğasını baskıladığı için tüberküloza yakalanır; Michel, Hayat'ı kabul ettiğinde de iyileşir. Bu kurguya göre, aynı hikâye günümüzde yazılsa Michel'in kansere yakalanması gerekirdi.

Kanser şimdilerde nasıl baskılamanın bedeli olarak düşünülüyorsa, tüberküloz da eskiden hayal kırıklığının enka-

zı olarak açıklanıyordu. Günümüzde bazı insanlar, özgürleşmiş cinsel hayat diye adlandırılan yaşam biçiminin kanseri insandan uzak tuttuğuna inanmaktadırlar, hem de düpedüz, tüberkülozlu hastalara cinselliğin genellikle bir terapi olarak şart koşulmasıyla aynı sebeple. *Güvercinin Kanatları*'nda Milly Theale'nin doktoru, hastasının tüberkülozuna çare olarak âşık olmasını salık verir; Milly, sahtekâr talibi Merton Densher'in gizlice kendi arkadaşı Kate Croy'la nişanlandığını keşfettiği zaman da ölür. Keats de Kasım 1820 tarihli mektubunda şöyle dert yanıyordu: "Sevgili Brown, eğer sağlığı yerinde biri olsaydım sevdiğim kadın benim olurdu, hem o zaman sağlığımdan da olmazdım."

Tüberküloz mitolojisine göre, tüberkülozu kışkırtan, onun kendisini içinde ifade ettiği bir tutkulu duygu vardır genellikle. Ne var ki tutkular bir tarafa atılmalı, umutlar söndürülmelidir. Tabii burada tüberküloza yol açan tutku, genellikle aşk şeklinde tezahür etmesine rağmen, siyasal ya da ahlâki bir tutku da olabilir. Turgenyev'in *Arefe*'sinin (1860) sonunda, romanın kahramanı olan sürgündeki genç Bulgar devrimci Insarov, Bulgaristan'a bir daha geri dönemeyeceğinin farkına varınca, Venedik'teki bir otel odasında yurt özlemi ve hayal kırıklığı duygularıyla hastalanıp yatağa düşer, tüberküloz olur ve ölür.

Kanser mitolojisine göre de, hastalığa sebep olan devamlı bastırılan bir duygu vardır genellikle. Bu fantezinin ilk şekillenen, daha iyimser yorumlarından birinde, bastırılan duyguların cinsel arzular olduğu varsayılmaktaydı; şimdiyse ciddi bir görüş değişikliğiyle, şiddet duygusunun bastırılmasının kansere sebep olduğu düşünülmektedir. Insarov'u öldüren engellenmiş tutku, idealizmdi. Çoğu insanın, eğer dışa vurulmasını sağlamazlarsa kendile-

rini kansere yakalatacağını düşündükleri tutku ise öfkedir. Artık hayatımızda modern Insarov'lara yer kalmamıştır. Onların yerini, geçenlerde karısını bıçaklamazsa (ve böylece 'caniyane duyguları'nı boşaltmazsa) kansere yakalanacağını ve 'birkaç yıl içinde ölmüş olacağını' açıklayan Norman Mailer gibi kanserofoblar almıştır. Bu, eskiden tüberküloza atfedilen aynı fantezidir, fakat onun çok daha adi bir versiyonudur.

Kanseri tutkunun bastırılmasıyla ilişkilendiren güncel inanışın önemli bir kaynağı, kanseri 'duygusal teslimiyetin -biyo-enerjik bir büzüşmenin, umut etmekten vazgeçmenin- arkasından gelen bir hastalık' şeklinde tanımlayan Wilhelm Reich'tır. Reich, oldukça etkili bir dille formüle ettiği teorisini, onun -yaradılıştan tutkulu ve 'çok mutsuz evliliği' olan birisi olarak- teslimiyetle hayata küstüğünde başladığını düşündüğü Freud'un kanseriyle örneklendirmişti:

> Çok sakin, sessiz, oturaklı bir aile hayatı sürüyordu, ancak onun cinsel bakımdan neredeyse hiç tatmin olmadığından da pek şüphe edilemez. Zaten, onun hem hayattan elini eteğini çekmesi hem de kansere yakalanması, bu durumun açık kanıtlarıydı. Freud, bir kişi olarak, daha orta yaşlarındayken kişisel zevkleri ve sevinçlerinden vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştı... eğer benim kansere bakışım doğruysa, yaşama sevincinizi kaybeder kaybetmez teslim bayrağını çeker, sonra da, küçülüp büzülürsünüz.

Tolstoy'un "Ivan İlyiç'in Ölümü", genellikle kanser ile hayattan karakterolojik vazgeçme arasındaki bağın bir 'vaka kaydı' olarak aktarılmaktadır. Ancak aynı teorinin, tüberkülozu 'eriyip yok olma arzusu' olarak tanımlayan Groddeck için de geçerlilik taşıdığı görülmüştür:

Arzu mutlaka sönüp gidecekse, o zaman, soluk alıp vermenin simgelediği erotik aşkın yükselip alçalışını yansıtan girip çıkma arzusu da tükenip yok olur. Ve arzuyla birlikte ciğerler de ölüp gider... haliyle beden de...*

Kanserle ilgili günümüzdeki açıklamalarda olduğu gibi, on dokuzuncu yüzyıldaki tipik tüberküloz açıklamalarının hepsinde, 'içe kapanma' hastalığın sebebi olarak değerlendirilir. Yine bu açıklamalarda, hastalık ilerledikçe insanın giderek daha fazla içine *kapanıklaştığını* da görürüz: Mimi ile Camille, inziva halinden aşırı memnuniyet içinde, aşka pes ettikleri için ölürler. Robert Louis Stevenson'ın 1874'te kaleme alınmış olan otobiyografik denemesi "Ordered South"da, tüberkülozlu hastanın 'yaşama tutkusundan usul usul sıyrılması' ve göz alıcı içe kapanma, romanda uzun uzun betimlendiği üzere, tüberkülozlu hastaların hızla çökmesinin tipik özelliği olarak aşama aşama anlatılır. *Tom Amca'nın Kulübesi*'nde Küçük Eva, doğal olanın ötesinde bir huzurla ölüme yaklaşmakta ve mukadder sondan birkaç hafta önce babasına bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Gücüm her gün biraz daha tükeniyor, artık gitmem gerektiğini biliyorum." *Güvercinin Kanatları*'nda Milly Theale'nin ölümünden bütün öğrendiğimiz, Milly'nin ölürken 'yüzünü duvara döndüğü'dür. Burada tüberküloz, pasif ölümün prototipi olarak tarif edilmiştir. Tüberküloza genellikle intiharın bir şekli gözüyle de bakılmaktaydı. Joyce'un "Ölüler"inde Michael Furey,

*) Pasaj şöyle devam eder: "...hastalık sırasında arzu arttığı için, balgamın simgesel bakımdan durmadan yenilenen sperma israfı diye görülmesinin yol açtığı suçluluk duygusu sürekli arttığı için... akciğer hastalığı gözlere ve yanaklara bir güzellik kattığı, cezbedici zehirler yaymasına imkân verdiği için!"

manastır okuluna gitmek üzere hareket etmeden önceki gece Gretta Conroy'un bahçesinde yağmurda öylece dikilir; Gretta evine dönmesi için ona kelimenin tam anlamıyla yalvarır; 'artık yaşamak istemediği'ni söyleyen Michael, bir hafta sonra ölür.

Tüberkülozdan mustarip olanlar tutkulu insanlar olarak tarif edilebilirler, ancak, daha karakteristik bir yorum, o insanların canlılıklarında, yaşama güçlerinde bir eksiklik görüldüğüdür. (Bu yorumun günümüzdeki çeşidinde dikkat çekildiği üzere, kansere meyilli insanlar yeterince duygusal değillerdir ya da öfke duygularıyla yüzleşmeyi beceremektedirler.) Keskin gözlemciler olmalarıyla ünlü Goncourt kardeşler, arkadaşları Murger'ın (*Bohem Hayatından Sahneler*'in yazarıdır) tüberküloza yakalanmasını bu şekilde açıklarlar: O, "acı çekmeye dayanmayı sağlayan yaşama gücünden yoksun olduğu" için ölmektedir. Gretta Conroy'un 'yapılı, boylu poslu', erkeksi ve aniden kıskançlaşıveren kocasına açıkladığı gibi, Michael Furey, 'çok hassas' bir yapıya sahipti. Burada da tüberkülozun, doğuştan kurbanların hastalığı; hayatı, yaşamayı sürdürecek kadar sevmeyen duyarlı, edilgen insanların hastalığı olarak vurgulandığına şahit olmaktayız. (Raphael-öncesi sanatın özlemle yanıp kavrulan, ama neredeyse mahmur görünüşlü güzelleriyle resmettiği çehreler, Edvard Munch'ın fırçasından çıkan bir deri bir kemik kalmış, çukur gözlü tüberkülozlu kızlarda iyice belirginleşmiştir.) Kaldı ki, tüberkülozdan kaynaklanan ölümle ilgili standart açıklamalarda duyguların kusursuzlaştırılmış bir şekilde yüceltilmesi vurgulanırken, tüberkülozlu fahişe figürünün sık sık yinelenmesi de tüberkülozun aynı zamanda o hastalıktan mustarip olan kişiyi daha seksi gösterdiğinin sanıldığını

ortaya koymaktadır.

Gerçek anlamda başarılı olan bütün metaforlar gibi tüberküloz metaforu da, birbiriyle çelişen iki kullanım ve uygulama şekli bulacak ölçüde zengindi. Bu metafor, seksi görünemeyecek denli 'iyi' olduğu düşünülen birisinin (bir çocuk gibi) ölümünü anlatıyordu: meleksi bir psikolojinin ön plana çıkarılması. Fakat aynı metafor, öte yandan, cinsel duyguları betimlemenin de bir yoluydu –böylece kişi, cinsel zevk düşkünlüğünün sorumluluğundan kurtuluyor, hatta bu suç, nesnel, fizyolojik çöküşün üzerine yıkılıyordu. Dahası, bu yolla hem şehevi arzular ortaya koyulup tutkunun talepleri besleniyor, hem de baskılama gözler önüne serilip, hastalığı gerek (Robert Louis Stevenson'ın sözleriyle) 'ruhun dinginliği' gerekse yüksek duyguların kabarıp taşması şeklinde tarif ederek yüceltmenin talepleri karşılanmış oluyordu. Sonuç olarak, tüberküloz metaforu daha bilinçli, psikolojik bakımdan daha karmaşık düşünceli olmanın değerli bir yan taşıdığını olumlamanın bir yoluydu. Bu suretle de sağlık, bayağı, hatta vulgar bir hale büründürülmekteydi.

DÖRT

Anlaşılan, tüberkülozlu olmak, on sekizinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde romantik olma çağrışımlarını edinmiş durumdaydı. Oliver Goldsmith'in taşradaki hayat üzerine satirik oyunu *She Stoops to Conquer*'in (1773) Birinci Perde, Birinci Sahnesi'nde Bay Hardcastle, kadının önceki evliliğinden olma kaba, terbiyesiz oğlu Tony Lumpkin'i ne kadar çok şımarttığı konusunda Bayan Hardcastle'a yakınmaktadır:

> BAYAN H.: Onu şımarttım diye beni nasıl suçlarsınız? Zavallı yavrucak, küçüklüğünden beri hiç şifa bulamadı ki. Okula gitmesi, onu ölüme terk etmekten başka bir anlama gelmezdi. Biraz olsun kuvvetini toplasa, bir-iki yıl Latince öğrenmek kim bilir ona ne kadar faydalı olurdu.

BAY H.: Ona Latince öğretmek mi! Bu deveye hendek atlatmaya benzer. Hayır, hayır; o, hancının yanından ve ahırdan başka okul göremez.

BAYAN H.: Pekâlâ, zavallı çocuğun keyfini kaçırmayalım şimdi, fazla zamanı kalmadığı çok belli. Onun yüzüne kim baksa ince hastalığa yakalandığını hemen anlar.

BAY H.: Eh, fazla semirmek tüberkülozun belirtilerinden biriyse.

BAYAN H.: Bazen öksürüyor.

BAY H.: Tamam işte, bira yanlış boruya gidince.

BAYAN H.: Onun akciğerlerinden hakikaten korkuyorum.

BAY H.: Aslında ben de; bazen konuşan bir trompet gibi ses çıkarıyor çünkü - *[sahne gerisinde TONY böğürür]* – Bak, orda – Gerçekten, tipik bir veremli.

Bu konuşma, tüberküloz hakkındaki fantezilerin o zamandan yerleşik bir kabul görmekte olduğunu akla getirmektedir, zira Bayan Hardcastle tam da, içine girmeye can attığı ve Goldsmith'in oyununun* hedef kitlesini oluşturan nezih Londra dünyasını yansıtan bir klişeler antolojisinin tipik temsilcisidir. Goldsmith, tüberküloz mitinin zaten iyice yayılmış bulunduğuna (tüberküloz bir fakir hastalığıydı) dikkat çekmektedir. Züppelerin, sonradan görmelerin ve sosyal kademeleri hızla tırmananların gözünde tüberküloz, kibar, nazik ve duyarlı olmanın bir göstergesiydi. On seki-

*) Hekimlik eğitimi alan ve bir süre pratisyen hekimlik yapan Goldsmith'in tüberkülozla ilgili başka klişeleri de vardı. Nitekim, "Eğitim Üzerine" (1759) başlığını taşıyan makalesinde, hafif tuzlu, şekerli ve baharatlı bir beslenme rejiminin "şehirli anne babaların çocukları arasında pek de seyrek rastlanmayan vereme yatkınlığı gidereceği"ni yazmaktaydı. Verem, bir alışkanlık, (duygusal bir kusur değilse bile) bir eğilim ve eksik yanlarının güçlendirilerek düzeltilmesi gereken, şehirli insanların yakalanmaya daha meyilli olduğu bir zayıflık olarak görülüyordu.

zinci yüzyıldaki gelişmelerin mümkün kıldığı yeni mobiliteyle (toplumsal ve coğrafi düzeyde üst kademelere zıplama imkânıyla) birlikte, değerler ve toplumsal konum, artık insanın doğuştan edindiği vasıflar sayılmıyor, bilakis, sonradan edinilmeleri gerekiyordu. Bu yeni durum, giyim kuşama ilişkin yeni anlayışlar ('moda') ve hastalığa karşı yeni yaklaşımlarla el ele yürümekteydi. Gerek elbiseler (bedenin dış süsü) gerekse hastalık (bedenin bir tür iç dekoru), benliğe karşı yeni tutumların mecazi ifadeleri haline gelmişlerdi.

Shelley 27 Temmuz 1820'de Keats'e, tüberkülozdan mustarip biri olarak kendi durumunda olan bir başkasının kederini paylaşırken, "Bir veremli çehresi takınmaya devam ettiğinizi öğrendim," diye yazmıştır. Shelley'in dikkat çektiği üzere, ortada salt sözlerle ifade edilecek bir durum yoktu. Veremli olmak, bir görünüş şekli olarak anlaşılıyordu ve görünüş, on dokuzuncu yüzyıl adabının temel taşlarından biri olmuştu. İştahla yemek yemek artık bir kabalık işaretiydi. Hasta görünmek insana bir cazibe katıyordu. "Chopin, sağlıklı olmaya burun kıvırıldığı bir zamanda tüberküloza yakalanmıştı," diye yazıyordu Camille Saint-Saëns, 1913 yılında. "Solgun ve güçten kuvvetten kesilmiş görünmek, modaydı. Prenses Belgiojoso, ölümün cisimleşmiş halini andıran bir solgunlukla... bulvarlarda dolanıyordu." Saint-Saëns, bir sanatçı -Chopin- ile dönemin en ünlü *femme fatale*'i, meşum kadını olan ve tüberkülozlu görünüşün yayılıp tutulmasında bir hayli katkısı bulunan biri arasında bağ kurarken haklıydı. Tüberkülozun etkisiyle solan beden fikri, aristokrasinin bir 'güç' zemini olmaktan çıkıp, esasen bir 'imaj' meselesi haline gelmeye başladığı bir zamanda, aristokrat görünüşler açısından yeni bir modeldi. ("Hiçbir zaman çok zengin olunamadığı gibi hiçbir zaman çok ince

de olunamaz," diyordu Windsor Düşesi.) Gerçekten de, tüberkülozun romantikleştirilmesi, benliği bir imaj olarak öne çıkaran modern yönelişin ilk yaygın örneğidir. Tüberkülozlu görünüş, bir seçkinlik ve asalet belirtisi sayılmaya başlandığı için çekici bulunmak zorundaydı. Marie Başkırtsev, 1887'de yirmi dört yaşında ölümünden sonra yayınlanmış olan ve çok yaygın biçimde okunan *Günce*'sinde, "Sürekli öksürüyorum! Ama ne iyi ki, bu hastalık beni çirkin göstermek şöyle dursun, kendime pek yakıştırdığım süzgün bir eda da kattı," diye yazmıştı. Bir zamanlar aristokrat *femme fatale*'lerin ve yükselmeye hevesli genç sanatçıların modası olan şey, sonunda kendi başına modanın alanına girmişti. Yirminci yüzyıl kadınlarının modaları (ince bir vücuda sahip olma kültüyle birlikte), on sekizinci yüzyılın sonlarıyla on dokuzuncu yüzyılın başlarında tüberkülozun romantikleştirilmesiyle ilişkili olan metaforların son kalesidir.

'Romantik ıstırap' diye bilinen edebi ve erotik tutumların birçoğu, tüberkülozdan ve onun metafor aracılığıyla dönüştürülmesinden ileri gelmektedir. Acı ve ıstırap, hastalığı haber veren ilk semptomların üslûpçu bir anlatımla söze dökülmesi sonucu romantik bir hale kazanmış (sözgelimi, dermansızlık, mahmurluk şeklinde anlatılmış) ve böylece gerçek acı yok sayılmıştır. Sıska, tahta göğüslü genç kadınlar ile rengi kaçmış raşitik genç erkekler, bu (o zamanda) en şifa bulmaz, insanı güçten düşürücü, gerçekten korkutucu hastalığa yakalanmaya aday kişiler olmak için birbirleriyle yarış halindeydiler. "Ben gençken," diye yazmaktaydı Théophile Gautier, "kırk beş kilodan daha fazla birini lirik bir şair olarak kabul edemezdim." (Burada Gautier'nin, romancıların daha kaba ve sert bir hamurdan yoğrulmuş olmaları gerektiği düşüncesini benimseyerek, 'lirik şair' dediğine dikkat

edin.) Göz alıcı bir zaafiyeti, üstün bir duyarlılığı simgeleyen bu tüberkülozlu görünüş, zaman geçtikçe kadınların ideal görünüşü haline geldi; oysa on dokuzuncu yüzyılın ortalarıyla sonlarının büyük adamları giderek şişmanlıyorlar, sanayi imparatorlukları kuruyorlar, yüzlerce roman kaleme alıyorlar, savaşlar yapıyorlar ve kıtaları yağmalıyorlardı.

Tüberkülozun bu şekilde romantikleştirilmesinin, hastalığın salt edebi açıdan yüceltilmesi anlamına geldiği ve zamanın ağır yıkımlar çağında tüberkülozun (şimdi kanserin olduğu gibi) muhtemelen tiksinti verici bir şey olarak algılandığı, akla yatkın bir varsayım olarak ortaya atılabilir tabii. On dokuzuncu yüzyılda yaşayan herkes, mesela veremli kişinin soluğundaki kesif kokuyu kesin olarak fark ederdi. (Goncourt kardeşler, ölmek üzere olan Murger'ye yaptıkları ziyareti anlatırlarken, "onun yatak odasındaki çürüyen et kokusu"ndan bahsediyorlardı.) Yine de eldeki bütün kanıtlar, tüberküloz kültünün, romantik şairler ile opera yazarlarının basit bir icadı olmadığını, bilakis, yaygın bir tutumu yansıttığını ve tüberkülozdan ölmekte olan kişinin (gencin) aslında romantik bir kişilik olarak algılandığını göstermektedir. Bu korkunç hastalığın gerçekliğinin, -bilhassa bireysellik hakkındaki- önemli yeni fikirlerle yakından ilintili olduğu bir gerçektir. Zaten, bireysel hastalık fikri de, tıpkı insanların kendi ölümleriyle yüz yüze geldikçe daha bilinçli davranmaya başladıkları fikrinde görüldüğü üzere, tüberkülozla birlikte başlamıştır; keza, bu hastalık hakkında orada burada yaygınlaşan imgelerde, yirminci yüzyılda daha baskın (ve daha az narsisistçe olmayan) modern bir bireysellik fikrinin ortaya çıkmaya başladığını da gözleyebiliriz. Hastalık, insanları 'ilginç' kılmanın bir yoluydu (ilk ortaya çıktığı dönemde, 'romantik' ol-

mak da bu şekilde tanımlanmaktaydı). (Schlegel, "Yunan Şiiri Üstüne" [1795] adlı denemesinde, 'ilginç' olmanın modern -yani, romantik- şiirin ideal hali olduğunu iddia etmektedir. Novalis de 1799-1800 döneminden bir fragmanda şöyle yazıyordu: "Mükemmel bir sağlığa sahip olma ideali, ancak bilimsel açıdan ilginçtir"; asıl ilginç olan, "bireyselleştirici olan" şey, hastalıktır. Bu fikir (hastaların ne kadar ilginç oldukları fikri), en cesur ve en çelişkili şekliyle Nietzsche'nin *Güç İstemi*'nde ve diğer yazılarında formüle edilmişti. Kendisi her ne kadar belirli bir hastalıktan çok ender olarak söz etse de, Nietzsche'nin bireysel zayıflık ve kültürel tükeniş ya da dekadans hakkındaki o ünlü yargıları, tüberküloz hakkındaki klişelerin birçoğuyla çakışmakta ve onların yayılmasına katkıda bulunmaktadır.

Ölüme romantik yaklaşım, yakalandıkları hastalıkların insanları tekilleştirip, daha ilginç kıldığını ileri sürer. "Solgun görünüyorum," demişti Byron, aynaya bakarken. "Keşke veremden ölsem." "Peki, niçin?" diye soruyordu, Ekim 1810'da onu Atina'da ziyaret etmekte olan bir arkadaşı. "Çünkü o zaman, hanımefendilerin hepsi, 'Şu zavallı Byron'a bakın, ölürken ne kadar ilginç görünüyor,' derler." Herhalde, Romantiklerin duyarlılığa layık gördükleri esas hediye, zalimliğin estetiği ve marazi olanın güzelliği (Mario Praz'ın ünlü kitabında ortaya attığı üzere) değil, hatta sınırsız kişisel özgürlük talebi de değil, nihilistçe ve duygusal bir bakışı ifade eden 'ilginç' fikridir.

Hüzün daima insanı 'ilginç' göstermiştir. Hüzünlü olmak da hep bir incelik ve duyarlılık, bir açıdan da güçsüzlük işareti olarak görülmüştür. Stendhal'in *Armance*'ında endişeli anne, oğlu Octave'ın hiç değilse tüberküloza ya-

kalanmadığını, "kendi kuşağı ve mevkiinin karakteristik özelliği olan tatminsizliğe ve hiçbir şeyi beğenmemeye bağlı melankoli"den dolayı ıstırap çektiğini söyleyen doktor tarafından yatıştırılır. Üzüntü ve tüberküloz, bu şekilde eş anlamlı hale getirilmiş olmaktaydı. Kendisi de tüberküloza yakalanmış olan İsviçreli yazar Henri Amiel, 1852'de *Gizli Günce*'sinde şöyle yazıyordu:

> Gökyüzü griye kesmiş, uzak dağlardan ince gölgeler halinde kıvrım kıvrım sisler süzülüyor; çaresizlik içinde kıvranan doğa, şifa bulmaz kederin gözyaşlarıyla bulutlanan gençliğin kayıp yanılsamaları gibi her taraftan dökülen yapraklar... Evreni teslim almış bu tüberkülozun ortasında vakarı ve yeşilliğiyle, sabırla acı çeken yalnız bir karaçam.

Ancak böyle bir üzüntüye kapılmak, dolaylı bir ifadeyle, tüberküloza yakalanmak için duyarlı bir insan olmak gerekir. Tüberküloz miti, mazisi antik çağa dayanan bir fikir olan melankolinin (ki, vücudun dört sıvısı teorisine göre, melankoli sanatçı hastalığıydı) uzun geçmişinde, sondan bir önceki episodu oluşturur. Melankolik karakter -ya da tüberkülozlu- üstün bir karakterdi: duyarlı, yaratıcı, apayrı bir yeri olan. Bu hastalık Keats ve Shelly'ye muhtemelen büyük azaplar çektirdiği halde, Shelly, Keats'i, "Bu illet, senin gibi çok iyi dizeler yazan kişileri özellikle seven bir hastalıktır," diyerek avutuyordu. Tüberküloz ile yaratıcılığı birbiriyle ilişkilendiren klişe de öyle bir yerleşmiş durumdadır ki, yüzyılın sonunda bir eleştirmenin öne sürdüğü gibi, edebiyatın ve sanatların o zamanki gerilemesinin arkasında yatan sebep, tüberkülozun yavaş yavaş ortadan kalkışıydı.

Ancak tüberküloz miti, bir yaratıcılık göstergesi olmaktan başka şeyler de vaat etmekteydi. Sözgelimi, içinde sa-

natçılık olsun olmasın, önemli bir bohem hayat modeliydi. Tüberkülozdan mustarip olan kişi, sonu gelmek bilmeyen bir sağlıklı mekân arayışı içinde toplumla bağlarını koparmış bir maceracı, bir gezgindi. On dokuzuncu yüzyılın ilk zamanlarından itibaren tüberküloz, yeni bir sürgün sebebi ve bu yönüyle, esasen seyahat etmek üzerine kurulu bir başka hayatın vesilesi olmuştu. (Kaldı ki, ne seyahat etmek, ne de bir sanatoryumda tecrit edilmek, o devirden önce tüberküloz için öngörülen bir tedavi şekliydi.) Tüberkülozlu hastalara iyi geldiği düşünülen özel yerler vardı: on dokuzuncu yüzyılın başlarında, İtalya; daha sonra, Akdeniz'deki ya da Güney Pasifik'teki adalar; yirminci yüzyılda, dağlar, çöl (bunların hepsi de kendi özellikleriyle romantikleştirilmiş yörelerdi). Doktorları Keats'e, Roma'ya taşınmasını salık vermişlerdi; Chopin, batı Akdeniz'deki adalarda yaşamayı denedi; Robert Louis Stevenson, Pasifik'te sürgün olmayı seçti; D.H. Lawrence yeryüzünün neredeyse yarısını kat etti.* Romantikler, bo-

*) Stevenson şöyle yazıyordu: "Tuhaf bir ironiyle, sağlığımız bizi terk ettiği zaman gönderildiğimiz yerler genellikle tarifsiz güzelliklerde olur... [ve söylemeye cesaret ederim ki] hasta, sürgün hükmünü yediğinde pek de avuntusuz kalmaz, neresinden baksanız, sağlığının bozulmasını hayatının en büyük talihsizliği sayacak değildir." Ne var ki böyle bir zoraki sürgün, Stevenson'ın anlatmaya devam ettiğinde görüleceği üzere, füliyatta daha az kabul edilebilir bir durumdu. Tüberkülozlu hasta, başına düşen talih kuşunun keyfini süremezdi: "Dünya onun gözünde büyüsünü kaybetmiştir çünkü."

Katherine Mansfield da şunları yazmaktaydı: "Anlaşılan hayatımın yarısını yabancı otellere gidip gelmekle geçireceğim... Yabancı kapı, yabancının üstüne kapanır, sonra da ben çarşafların altına süzülürüm. Gölgelerin köşelerden çıkıp gelmesini ve En Çirkin Duvar Kâğıdı'nın üstünde ağır ağır bir ağ örmelerini beklerim... Yan odadaki adam da aynı şeyden şikayetçi. Geceleyin uyandığım zaman onun yatağında sağa sola döndüğünü duyuyorum. Sonra da öksürüyor. Biraz sessizlikten sonra bu sefer ben öksürüyorum. Sonra yine o öksürüyor. Bu böyle uzun bir süre devam ediyor. Ta ki, çok uzaktaki gizli çiftliklerden, kendimizi sahte şafaklarda birbirine seslenen iki horoz gibi hissedene dek."

şa zaman geçirme bahanesi olarak, bir insanın sadece sanatı uğruna yaşamak için burjuva yükümlülüklerini bir kenara atmasına gerekçe olarak 'hastalıklı hal'i icat etmişlerdi. Alınan kararların sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmaksızın dünyadan el etek çekmenin bir yoluydu bu –*Büyülü Dağ*'ın hikâyesi. Genç Hans Castorp, sınavlarını verdikten sonra ve Hamburg'daki bir gemi yapım firmasındaki işine başlamadan önce, Davos'taki sanatoryumda yatan tüberkülozlu kuzenini görmek için üç haftalık bir seyahate çıkar. Hans 'aşağı inme'den hemen önce, doktor onun akciğerlerinde bir leke bulur ve bunun üzerine Hans, sonraki yedi yılını dağda geçirir.

Tüberküloz miti, böyle pek çok yıkıcı olabilecek özlemi gerçek kılarak ve onları kültürel sofulukla donatarak, gün geçtikçe artan tıbbi bilgilere ve yadsınamaz insani deneyime neredeyse iki yüz yıl boyunca dayanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bu hastalıkla ilgili oluşan Romantik külte karşı belirli bir tepki gözlenmekle birlikte, tüberküloz, bir üstünlük damgası taşımaktan, giderek güç kaybetmekten kaynaklanan romantik vasfını on dokuzuncu yüzyılın sonuna, hatta yirminci yüzyıla kadar büyük ölçüde muhafaza etmişti. O'Neill'in *Günden Geceye*'sinde duyarlı genç sanatçının hastalığı da tüberkülozdur. Kafka'nın mektupları, 1924'te -Kafka'nın öldüğü yıl- yayımlanan *Büyülü Dağ* gibi, tüberkülozun anlamı hakkındaki spekülasyonlardan oluşan özlü sözlerle doludur. *Büyülü Dağ*'daki ironik yan, büyük ölçüde, sanatçı hastalığı olan tüberküloza yakalanan sessiz sedasız kasabalı Hans Castorp çevresinde döner (Thomas Mann'ın bu romanı, tüberküloz miti üzerine geç, bilinçli bir yorumdur). Ancak roman hâlâ aynı mitin bir yansımasıdır: hastalığı, kasaba-

lının ruhunu gerçekten inceltmiştir. Tüberkülozdan ölmek hâlâ esrarengiz ve (genellikle) aydınlatıcı bir olaydı ve Batı Avrupa'yla Kuzey Amerika'da pratikte bu hastalıktan ölen hiç kimse kalmayıncaya kadar da bu niteliğini korumuştur. Bu hastalığa yakalananların sayısı 1900'den sonra genel hijyen koşullarının iyileştirilmesiyle keskin bir azalma göstermeye başlamasına rağmen, tüberkülozlular arasındaki ölüm oranı hâlâ yüksekti; bu yüzden, tüberküloz mitinin gücünü kaybetmesi ancak, nihayet doğru bir tedavinin başarıyla geliştirilmesiyle, 1944'te Streptomisin'in keşfedilmesi ve 1952'de İsoniazid'in bulunmasıyla mümkün olmuştur.

Böylesine korkutucu bir hastalığın nasıl böyle akla mantığa sığmaz şekilde dönüştürülebildiğini tasavvur etmek hâlâ epeyce güç olsa da, bu durum, benlik hakkında romantik tutumlar yansıtma zorunluluğunun baskısıyla, kendi çağımızda da gözlenen bir çarpıtmayı ele almaya katkıda bulunabilir. Elbette bu çarpıtmanın konusu, hiç kimsenin, (on dokuzuncu yüzyılda tüberkülozun yansıttığı bir metafor olarak işlevlerinin bazılarını yerine getirmekle birlikte) romantik, parıltılı bir haleyle donatmanın yolunu bulamadığı bir hastalık olan kanser değildir. Yirminci yüzyılda üstün duyarlılığın göstergesi, 'tinsel' duyguların ve 'eleştirel' hoşnutsuzluğun vasıtası haline getirilmiş olan irkiltici, acındırıcı bir hastalık olan, deliliktir.

Tüberküloz ve delilikle ilintili fantezilerin birbirine paralel pek çok yönü vardır. Her iki hastalıkta da kapatılma söz konusudur. Bu durumdaki kişiler bir 'sanatoryum'a (tüberkülozlu hastaların yatırıldığı bir klinik için kullanılan ortak sözcük; tımarhaneler için de en yaygın biçimde kullanılan deyiştir) gönderilirler. Hasta, böyle bir yere ka-

patılınca, özel kuralları olan suretvari bir dünyaya girmiş olur. Tüberküloz gibi delilik de bir tür sürgündür. 'Psişik yolculuk' metaforu, tüberkülozla ilintili sayılan romantik seyahat fikrinin bir uzantısıdır. Hasta, şifa bulmak için, gündelik hayatının rutin işleyişinden koparılmalıdır. Bu yüzden, olumlu bir gözle bakılan (ister ilaçların yol açtığı, isterse psikozdan kaynaklanan bir durum olsun) aşırı psikolojik bir deneyim için en yaygın biçimde başvurulan metaforun 'gezmek' olması tesadüf değildir.

Yirminci yüzyılda, eskiden tüberküloza bağlanan metaforlar ve tutumlar yumağı, bölünmüş ve iki hastalığa paylaştırılmıştır. Tüberkülozun bazı özellikleri artık delilikte görülmektedir: aşırı tutkuların yerinde duramaz bir yaratığı olarak ıstırap çeken kişi; kaba gündelik dünyanın korkulu hallerini taşıyamayacak ölçüde duyarlı, hassas biri olma. Tüberkülozun diğer özellikleri ise kansere atfedilmektedir –romantikleştirilemeyecek acı ve ıstıraplar. Bizim açımızdan bir seküler mit olan öz-aşkınlığın günümüzdeki vasıtası da tüberküloz değil, deliliktir. Romantik bakış, hastalığın bilinci keskinleştirdiğini öngörür. Eskiden bu etkiyi gösteren hastalık, tüberkülozdu; şimdiyse, bilinçte patlamalı bir aydınlanma sağladığı düşünülen hastalık, deliliktir. Deliliğin romantikleştirilmesi, en yoğun şekliyle, akıldışı ya da kaba (kendiliğinden) davranışların (bilinçaltını yansıtan hareketlerin), onun bastırılmasının bir zamanlar tüberküloza sebebiyet verdiği zannedilen tutkululuğun, çağımızda nasıl saygın bir yere sahip olduğu gerçeğini yansıtmaktadır.

BEŞ

Venedik'te Ölüm'de tutku, Gustav von Aschenbach'ı biricik kılan her şeyin (onun aklının, çekingenliğinin, zor beğenirliğinin) çöküşünü getirir. Ve hastalık, Gustav'ı iyice zayıf düşürür. Hikâyenin sonunda Aschenbach, sıradan bir kolera kurbanı olarak görünür; son düşüşü de, o zamanın Venedik'inde pek çok kişiyi vuran bu hastalığa boyun eğmektir. *Büyülü Dağ*'da ise Hans Castorp'un tüberkülozlu olduğunun ortaya çıkması, onun mertebesini arttırmıştır. Hastalığı Hans'ı daha özellikli bir duruma getirecek, onu eskisinden daha zeki yapacaktır. Bir romanda: hastalık (kolera), gizli bir aşkın cezasıdır; diğer romanda: hastalık (tüberküloz), gizli aşkın ifadesidir.

Kolera, geriye dönüp bakıldığında karmaşık bir benliği, onu hasta ortamına indirerek basitleştiren bir kaderdir. Bireyleştiren, bir insanı çevreye karşı bir rölyef gibi öne çıkartan hastalık ise tüberkülozdur.

Tüberkülozun böyle 'ilginç' bir hale getirilmesi -yani, genel bir ifadeyle, romantikleştirilmesi- onu aynı zamanda lanetli ve özellikle korkulası bir hastalık yapmıştır. Geçmişin, felaketten etkilenen bir topluluğun mensupları olarak tek tek her insanı vuran büyük salgın hastalıkların (hıyarcıklı veba, tifüs, kolera) aksine tüberküloz, ona yakalanan kişiyi toplumdan tecrit eden bir hastalık olarak kavranıyordu. Nüfus içinde ona yakalanma oranı ne kadar yüksek olursa olsun, tüberküloza (bugün kanserde olduğu gibi) daima bireylerin esrarengiz bir hastalığı, herkesi vurabilecek öldürücü bir ok, kurbanlarını teker teker seçen bir canavar gözüyle bakılmaktaydı.

Koleradan can verenlerde olduğu gibi, tüberkülozdan ölen birinin elbiselerini ve diğer eşyalarını yakmak da çok sık rastlanan bir durumdu. Keats'in hayat arkadaşı Joseph Severn, 6 Mart 1821'de, Keats'in Piazza di Spagna'daki küçük odasında ölümünden iki hafta sonra, Roma'dan şunları yazmaktaydı: "Bu vahşi İtalyanlar canavarca işlerini neredeyse bitirdiler. Bütün eşyaları yaktılar; şimdi de duvarları kazıyor, yeni pencereler, yeni kapılar yapıyor, hatta döşemeyi bile yeniliyorlar." Oysa tüberküloz, yalnızca -kolera gibi- bulaşıcı bir hastalık olarak değil, görünüşte iradi, başkasına geçmeyen bir 'damga' olarak da ürkütücüydü. Ve insanlar, tüberkülozun kalıtım yoluyla geçtiğine inanabildikleri gibi (Keats, Brontë, Emerson, Thoreau ve Trollope'un ailelerinde bu hastalığın ne kadar çok görüldüğünü aklınıza getirin), o hastalığa yakalanan kişi-

de biricik olan bir şeyi ortaya çıkardığına da inanıyorlardı. Benzer bir doğrultuda, kansere-meyilli aileler bulunduğu ve -muhtemelen- kanserde kalıtım faktörünün rol oynadığı yönündeki kanıtlar da, kanserin kişiye özgü bir ceza rolüyle her insanı vuran bir hastalık olduğu inancını sarsmaksızın kabul edilebilir şeylerdi. Koleraya ya da tifüse yakalanan hiç kimse, "Niçin ben?" sorusunu sormazken, kansere yakalandığını öğrenen pek çok kişinin ilk aklına gelen soru budur: "Niçin ben?" (aynı zamanda, 'hiç de adil değil' anlamıyla yüklü bir sorudur bu).

Tüberküloza yakalanmanın suçu ne kadar yoksulluğa ve sıhhi olmayan yaşama şartlarına atılsa da, bu hastalığa yakalanmak için belli bir içsel eğilimin de bulunması gerektiği hâlâ yaygın bir düşünceydi. Doktorlar olsun doktorlukla ilgisi olmayanlar olsun, tüberküloz karakterine uygun bir tipin varlığına inanmaktaydılar (şimdilerde kansere meyilli bir tip olduğuna inanılmasının, halk ağzında dolaşıp duran batıl inançlarla sınırlı kalmayıp, en ileri tıbbi düşünceleri de kuşatmış olması gibi). Modern çağın öcüsü olan kansere meyilli karakterin -duygusuz, ketlenmiş, bastırılmış bir kişiliğin- tersine, on dokuzuncu yüzyılda insanların zihinlerine bir kâbus gibi çöken tüberküloza meyilli karakter, iki farklı fantezinin karışımından ortaya çıkan bir tipti: hem tutkulu hem de baskılanmış birisi.

On dokuzuncu yüzyıl hastalıkları arasında, adıyla korku salan diğer musibet olan frengi ise, hiç olmazsa esrarengiz bir hastalık sayılmıyordu. Frengiye yakalanmak, o hastalığı taşıyan biriyle cinsel ilişkiye girmenin tahmin edilebilir bir sonucu, genellikle de yaygın biçimde gerçekleşen bir sonucuydu. Dolayısıyla, frengiye bağlanan cinsel kötülük hakkındaki bütün suçluluk çağrıştı-

ran fanteziler arasında, bu hastalığa özellikle yatkın olduğu (eskiden tüberküloz, şimdiyse kanser için düşünüldüğü şekliyle) varsayılan bir kişilik tipine yer yoktu. Frengili kişilik tipi, frengi olması muhtemel biri değil, o hastalığa yakalanmış biriydi sadece (Ibsen'in *Hayaletler*'indeki Osvald, *Doktor Faustus*'taki Adrian Leverkühn gibi). Frengi, bir musibeti temsil etme rolünde, psikolojik değil, ahlâkî yargıyı (yasaklanmış cinsellik hakkında, fahişelik hakkında bir yargıyı) içermekteydi. Şimdi kanserde görüldüğü üzere, eskiden son derece esrarengiz bir hastalık gözüyle bakılan tüberküloz ise, hastalık hakkında daha derinlikli -hem ahlâki hem de psikolojik düzeyde- yargıları akla getiriyordu.

* * *

Antik dünyayla ilgili spekülasyonlar, hastalığı, ilahi gazabın bir aracı yapmıştı. Ceza, ya bir topluluğa (*İlyada*'nın Birinci Kitap'ında, Apollon'un Agamemnon'un Khryseis'i kirletmesi yüzünden ceza olarak Akha'ların üstüne yolladığı veba; Oedipus'ta kraldan yana olan pis günahkârlar yüzünden Thebai'yi vuran veba) ya da tek bir kişiye (Philoktetes'in yılanın ısırdığı ayağındaki pis kokular saçan yara) verilmekteydi. Etrafında modern fanteziler örülen hastalıklara (tüberküloz, kanser) ise insanın kendine kestiği bir ceza, kendi öz varlığına ihanet etmesi gözüyle bakılıyordu.

Bir insanın zihni, bedenine ihanet eder. Tüberküloz hakkında, "Başım ve akciğerlerim, bilgim dışında bir anlaşma yapmışlar," diyordu Kafka, Eylül 1917'de Max Brod'a yazdığı bir mektupta. Ya da, bir insanın bedeni, duygularına ihanet eder; Thomas Mann'ın geç dönem ro-

manı *Die Betrogene*'de, romanın genç bir adama körpe duygularla âşık olan yaşlı kadın kahramanı, şifa bulmaz kanserinin belirtisi olan kanamaları, aşkı sayesinde yeniden aybaşı olmaya başlaması şeklinde yorumlar. Bedenin ihanetinin kendi iç mantığı olduğu düşünülür. Wilhelm Reich'ın hatırlattığı gibi, Freud "konuşurken... çok güzeldi". "Sonra, musibet tam orasına, ağzına vurdu. Benim kanserle ilgilenmeye başlamam da bu vesileyle oldu." Bu ilgi, Reich'ı, ölümcül bir hastalık ile o hastalığın küçülttüğü karakter arasında kendince bir bağ kurmaya götürmüştü.

Hastalıkla ilgili modern dönem öncesi görüşlerde, karakterin rolü, bir insanın hastalık ortaya çıktıktan sonraki davranışlarıyla sınırlı tutulmuştu. Karşı karşıya gelinen her aşırı durum gibi korkutucu hastalıklar da, insanın en kötü ve en iyi yanlarını ortaya çıkarmaktadır. Bununla beraber, salgın hastalıklarla ilgili standart anlatımlarda, hastalığın karakter üzerinde yıkıcı bir etki yaptığını okuruz. Tarih yazıcıların hastalığın sefilliğe reva görülen bir ceza olduğu şeklindeki önyargılı yaklaşımları ne kadar zayıfsa, getirecekleri açıklamanın hastalığın yayılmasının gösterdiği ahlâki çürümeyi öne çıkarması ihtimali de aynı ölçüde yüksek olacaktır. Hastalığın topluluğa dair bir ceza olduğunun düşünülmediği durumlarda dahi, ahlâk ile adet ve göreneklerde önü alınamaz bir çöküşün gözlenmesi -geçmişe dönük olarak- bunun bir cezaya dönüşmesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Thucydides, M.Ö. 430 yılında Atina'da patlak veren veba salgınının nasıl bir düzensizlik ve yasa tanımazlığa yol açtığını ("Şerefli davranışların ve işe yararlılığın yerini anlık hazlar almıştı") ve dilin kendisini nasıl bozduğunu anlatır. Boccacio'nun, *Decameron*'un ilk sayfalarında 1348

yılındaki büyük veba salgınını anlatışındaki esas meselesi de, Floransa'lı yurttaşların ne kadar kötü davranışlara sürüklendiklerini gözler önüne sermektir.

Salgın hastalığın sebep olduğu panikte bağlılıkların ve sevgilerin nasıl paramparça olduğunu gösteren bu aşağılayıcı öykülerin aksine, modern hastalıklarla ilgili -toplumdan ziyade bireylerin yargılandığı- anlatılar, pek çok insanın ölmekte oldukları haberini nasıl zavallı bir şekilde karşıladıklarının abartı derecesinde farkında olmadıklarını düşündürmektedir. Ölümcül olan hastalık, her zaman için, bir ahlâki karakter testi olarak görülmüştür, oysa on dokuzuncu yüzyılda, hastanın bu testten geçmesine pek de iyi gözle bakılmamıştır. Hatta erdemli insanlar, ölüme doğru kaydıkça daha bir erdemle kuşanmış olmaktadırlar. Nitekim, romanlarda okuduğumuz tüberküloz ölümlerinin standart başarısı bu noktada, tüberkülozun alışılagelmiş tinselleştirilmesi ile bu hastalığın yol açtığı korkuların romantikleştirilmesiyle el ele gittikçe belirmektedir. Tüberküloz, düşmüşler adına (*Sefiller*'deki genç fahişe Fantine gibi) kurtarıcı bir ölüm imkânı, ya da erdemliler adına (Selma Lagerlöf'ün *Hayalet Arabası*'nın kadın kahramanı gibi) fedakârca bir ölüm fırsatı sağlıyordu. Aşırı erdemli insanlar bile, bu hastalıktan ölmek üzerelerken, ahlâki bakımdan yeni doruklara tırmanmaktaydılar. *Tom Amca'nın Kulübesi:* Küçük Eva, son günlerinde, babasından ciddi bir Hıristiyan olmasını ve kölelerini azad etmesini ister. *Güvercinin Kanatları:* Milly Theale, talibinin bir servet avcısı olduğunu öğrendikten sonra, varını yoğunu ona bırakıp ölür. *Dombey ve Oğlu:* "Kendisinin dahi tam olarak anlayamadığı -eğer anlaşılacak bir şey vardıysa- gizli bir sebepten dolayı [Paul], etrafındaki

hemen her şeye ve herkese giderek daha sevecen duygular beslemekteydi."

Fazla duygusal olmayan karakterler içinse, hastalık, en sonunda iyi bir insan gibi davranmaya uygun bir vesileydi. Bir bela gibi çöken hastalık, hiç olmazsa, insanın ömrü boyunca yakasını bırakmamış olan kendini aldatmaları ve karakter bozukluklarını kavramanın yolunu açabilirdi. İvan İlyiç'in ıstırabını gizleyen yalanlar (karısı ve çocukları onun kanser olduğunu hiç bilmiyorlardı), onun gözünde bütün hayatının yalanını ortaya çıkarır; ölmekteyken, ilk defa olarak, bir hakikat ânı yaşar. Kurosawa'nın filmi *İkiru*'daki (1952) altmış iki yaşındaki devlet memuru, ölümcül mide kanserine yakalandığını öğrendikten sonra işinden ayrılır ve bir gecekondu mahallesinin davasına sahip çıkarak, yıllarca hizmet ettiği bürokrasiyle mücadeleye girişir. Watanable, önünde sadece bir yıllık ömrü kaldığını bildiği halde, değerli bir şey yapmak istemekte, vasat hayatının kefaretini ödemeyi arzulamaktadır.

ALTI

Hastalık, *İlyada*'da ve *Odysseia*'da doğastü bir ceza, şeytani bir güç ve doğal sebeplerin sonucu olarak başa gelir. Yunanlılara göre, hastalık gereksiz ve haksız yere ortaya çıkabildiği gibi, (kişisel bir kusur, toplu bir suç, ya da ataların işlediği bir suçun karşılığı olarak) hak edilmiş bir kötülük de olabilir. Başka her şeyde olduğu gibi hastalık konusunda da daha *ahlâki* ölçütler dayatan Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte, hastalık ile 'kurban' arasında zaman içinde daha yakın bir bağ meydana gelmiştir. Hastalığın ceza olduğu düşüncesi, bir hastalığın özellikle yerinde ve haklı bir ceza olabileceği fikrinin yolunu hazırlamıştır. Henryson'ın *Cresseid'in Vasiyetnamesi*'ndeki Cresseid'in cüzamı ve *Tehlikeli İliş-*

kiler'deki Madame de Merteuil'ün çiçek hastalığı, güzel yalancının hakiki yüzünü ortaya sermektedir –bir ifşanın en istenmedik biçimde açığa vuruluşu, diyebiliriz buna.

On dokuzuncu yüzyılda, cezanın günahkâra reva görülmesi gibi hastalığın da hastanın karakterine münasip geldiği anlayışının yerini, hastalığın karakteri yansıttığı anlayışı almıştı. Hastalığa iradeyle kafa tutulabilirdi. "İrade, kendisini düzenlenmiş bir beden olarak sergiliyor," diye yazmaktaydı Schopenhauer, fakat iradenin kendisinin hasta olabileceği düşüncesini de reddediyordu. Bir hastalıktan iyileşmek, bedenin "isyankâr güçlerini diktatörce bir güçle boyunduruğu altına aldığı"nı varsayan iradeye bağlıdır. Schopenhauer'dan bir kuşak önce, büyük bir hekim olan Bichat, sağlığı 'organların sessizliği', hastalığı ise 'organların isyanı' diye niteleyerek benzer bir imgeye başvurmuştu. Hastalık, beden vasıtasıyla konuşan şeydir, zihinsel olanı dramatize etmeye uygun bir dildir: bir kendini ifade etme formudur. Groddeck, hastalığı, "bir sembol, içerde meydana gelen bir şeyin temsili, kendisinin sahneye koyduğu bir drama..." şeklinde nitelemişti.*

Modern-öncesi dönemin ideali olan 'dengeli karakter' tasavvuruna göre, insanın kendini ifade etme yetisi sınırlıdır. Davranış, barındırdığı aşırılık potansiyeliyle tanımlanmıştır. Dolayısıyla, Kant, kanserden mecazi anlamıyla söz ettiğinde, bu, aşırı duygulara uygun düşen bir meta-

*) Kafka, Eylül 1917'de, kendisine tüberküloz teşhisi konmasının ardından günlüğüne şunları kaydetmişti: "...akciğerlerinizdeki enfeksiyon bir sembolden ibarettir", "iltihaplanışına F[elice] adı verilen [duygusal] bir yaranın sembolü." Kafka, Max Brod'a da şunları yazmıştı: "Hastalık, ben öyle yapmasını istediğim için benim adıma konuşuyor." Bir de Felice'ye yazdıklarına bakalım: "Aslına bakarsan, bu hastalığın tüberküloz olduğuna içimden inanıyor değilim; en azından, esasen tüberküloz değil, daha ziyade, kendimin genel iflasının bir işareti."

fordur. Kant, 1798'de kaleme aldığı *Antropoloji*'de de şu satırlara yer vermekteydi: "Tutkular, saf pratik aklın kanserleridir ve genellikle iyileştirilemezler." Sonra da, "Tutkular... pek çok kötülüğe gebe olan talihsiz ruh halleridir," diye ekliyor ve bununla, kanser ile hamilelik arasında antik dönemlerden beri kurulagelen metaforik bağları kastediyordu. Kant, tutkuları (yani, aşırı yoğun duyguları) kanserle kıyasladığında, elbette modern-öncesi döneme ait bir hastalık anlayışını ve Romantik-öncesi döneme özgü bir tutku değerlendirmesini temel almaktadır. Ondan hemen sonraki dönemdeyse, çalkantılı duygular çok daha olumlu bir gözle değerlendirilecekti. "Yeryüzünde duygularını Emile'den daha az gizleyebilecek hiç kimse yoktur," diyordu Rousseau ve bu sözünü, karakteri için bir kompliman olarak sarf etmişti.

Aşırı duygular giderek daha olumlu bir çehreye bürünürken, onlarla -tabii ki bu duyguları aşağılamak amacıyla- korkunç bir hastalık arasında benzerlik kurulma alışkanlığı da sona ermiştir. Bunun yerine, hastalık artık 'aşırı duygunun vasıtası' sayılmaktadır. Tüberküloz, yoğun arzuyu dışa vurduran hastalıktır; aynı zamanda da, bireyin gönülsüzlüğüne rağmen, onun dışa vurmak istemediği şeyi yansıtır. Buradaki zıtlık, artık ölçülü tutkular ile aşırı tutkular arasında değil, gizli tutkular ile açığa çıkarılmış tutkular arasındadır. Hastalık, hastanın muhtemelen farkında olmadığı duyguları açığa çıkarır. Bu durumda, hastalıklar -ve hastalar- deşifre etmenin özneleri haline gelmektedirler. Aynı sebeple, gizli tutkular da artık bir hastalık kaynağıdırlar. Blake de, cüretkârca kaleme aldığı Cehennem Özdeyişleri'nden birinde, "Arzu duyan ama harekete geçmeyen biri, vebayı körükler," diye yazıyordu.

Erken dönem Romantikler, başkalarından daha yoğun şekilde arzu ederek ve arzu etmeyi arzu ederek, üstünlük peşinde koşuyorlardı. Bu hayat enerjisi ve her şeyin tamamen kendiliğinden olması ideallerini gerçekleştirememe, o kişinin ideal bir tüberküloz adayı olmasıyla eş tutuluyordu. Çağdaş romantizm şu ters ilkeden yola çıkar: Yoğun arzu besleyen başkaları iken, çok az arzu duyan ya da hiç arzu duymayan, insanın kendisidir (anlatılar, tipik şekilde birinci tekil şahısla kaleme alınır). On dokuzuncu yüzyıl Rus romanlarında hiç duygu hissetmeyen modern romantik egoların (Lermontov'un *Zamanımızın Bir Kahramanı*'ndaki Peçorin, *Ecinniler*'deki Stavrogin) öncüleri bunlardır, fakat bu tipler hâlâ kahramandırlar: duygulanamamanın eziyetiyle huzursuz, katı, kendine acı çektiren karakterler. (Onların sıkıntılı, kendi kendini yıpratan torunları olan Sartre'ın *Bulantı*'sındaki Roquentin ve Camus'nün *Yabancı*'sındaki Meursault bile, duygulanma yetenekleri karşısında şaşkınlıktan ne yapacağını bilemez halde gibidirler.) Çağdaş Amerikan romanına egemen olan pasif, etkisiz anti-kahraman ise, kendini mahveden değil, ihtiyatlı; kaprisli, çalımlı ya da küstah değil, sadece etrafıyla alakasız; düzenli, rutin hayat sürdüren ya da duygusuz biçimde zevk-u sefaya dalmış biridir. Çağdaş mitolojiye göre, kansere ideal aday.

Hastalığı, iç benliğin bir ifadesi katına çıkarıp, objektif ahlâkçı karaktere uygun düşen bir ceza olarak görmekten vazgeçmek, daha az ahlâkçı bir izlenim doğuruyor olabilir. Ancak bu görüşün de diğeri kadar, hatta daha fazla ahlâkçı ve cezalandırıcı bir temel üstünde yükseldiği artık bilinmektedir. Modern hastalıklarda (eskiden tüberküloz-

da, şimdi de kanserde), hastalığın karakteri yansıttığı doğrultusundaki romantik düşüncenin kapsamı, değişmez bir şekilde karakterin hastalığa yol açtığını -çünkü kendini ifade edemediğini- iddia edecek ölçüde genişletilmiştir. Bu durumda tutku, en derin hücresel süreçleri vurup tahrip ederek, içe dönmüştür.

Groddeck, "Hasta adam, hastalığını kendisi yaratır," diye yazmaktaydı; "hastalığın sebebi odur, o yüzden başka bir yerde sebep aramamıza gerek yoktur". Groddeck'in 'dışsal sebepler' listesinin başında 'basiller' yer alır ve onu, 'üşütme, aşırı yemek yeme, fazla içki içme, çok çalışma ve başka şeyler' takip eder. Groddeck, "içimize bakmak hoşlarına gitmediği için" doktorların, gerçek, içsel sebeplerle mücadele etmekten ziyade, "önleyici tedavi, dezenfeksiyon, vb. dış sebeplere saldırmayı" tercih ettikleri konusunda ısrarcıdır. Karl Menninger'ın daha sonra ortaya konmuş olan formülasyonuna göre ise: "Hastalık, kısmen, dünyanın bir kurbana yaptığı şeydir, ama daha büyük ölçüde, kurbanın kendi dünyasında -ve kendi kendine- yaptığı şeydir..." Böylesi akla mantığa sığmaz ve tehlikeli görüşler, hastalığın kabahatini hastaya yıkmak ve hastanın akla uygun tıbbi tedavinin etkisini anlama yeteneğini zayıflatmakla kalmamakta, ayrıca, örtük bir şekilde, hastayı böyle bir tedavi usulünden uzaklaştırmaktadır. Başka bir deyişle, şifa bulmanın, esasen hastanın fazlasıyla denenmiş ya da zayıflamış haldeki kendini sevme yetisine bağlı olduğu düşünülmektedir. Katherine Mansfield 1923'te, ölümünden önceki yıl, *Günlük*'üne şunları kaydetmişti:

> Berbat bir gün... korkunç ağrılar, vb., ve zayıflık. Hiçbir şey yapamıyordum. Zayıflık yalnızca fiziksel değildi.

> Öncelikle *kendi Benliğimi iyileştirmem gerekiyor*... Bu da yalnız başına ve hemen yapılmalı. İyileşememenin kökünde bu yatıyor. Zihnim *kontrol altında* değil.

Mansfield, kendisini hasta yapan şeyin 'Benlik' olduğunu düşünmenin yanı sıra, eğer o 'Benlik'i iyileştirebilirse, umutsuzca ilerlemiş olan akciğer hastalığının şifa bulması ihtimalinin ortaya çıkacağını da düşünmektedir.*

Hem -eskiden- tüberkülozu kuşatan hem de -günümüzde- kanserin etrafında örülmüş olan mit, insanın hastalığından kendisinin sorumlu olduğu önermesini önümüze sürmektedir. Ancak kanserle beraber anılan imgeler çok daha cezalandırıcıdır. Karakteri ve hastalığı değerlendirmek için başvurulan romantik değerler göz önüne alındığında, hastalığın tutku ateşiyle kavruluyor olmaktan kaynaklandığı düşüncesi oldukça göz alıcı bir öneme kavuşmuştur. Öte yandan, duyguların bastırılmasından kaynaklandığı sanılan bir hastalık, çoğunlukla utanç vericidir –Groddeck ve Reich ile onların etkilediği pek çok yazar tarafından propaganda edilen görüşlerde yansıtılan, yüz karası bir durum. Kanserin kendini ifade edememekten ileri gelen bir hastalık olduğu görüşü, doğrudan kanser hastasını mahkûm etmekte; ona yönelik bir acımayı ve horgörüyü davet etmektedir. Auden'ın 1930'lardan itibaren yazdığı şiirde, Miss Gee "yanından geçen mutlu çiftleri görünce başını öbür tarafa çevirmişti". Sonra da:

---

*) John Middleton Murry şöyle yazıyordu: "Mansfield, kendi vücut sağlığının, ruhsal durumuna bağlı olduğuna inanmaya başlamıştı. Bu yüzden zihni, sürekli olarak 'ruhunu iyileştirme'nin bir yolunu keşfetmekle meşguldü; sonunda -ve bence ne yazık ki- tedavisini yarıda bırakıp, ağır fiziksel hastalığı tesadüfi bir durummuşçasına, hatta daha da ileri gidip, hastalığı hiç yokmuşçasına yaşamaya karar verdi."

Miss Gee yan sıralara ilişip,
Diz üstü çökerek ederdi duasını;
"Beni sakın baştan çıkartma,
Ama beni iyi bir kız yap, n'olur."

Günler geceler kuşattı etrafını,
Batmış bir gemiyi saran dalgalar gibi;
Bisikletine atlayıp doktora gitti sonra,
Düğmelerini boğazına kadar ilikleyip.

Bisikletine atlayıp gitti doktora,
Çaldı hekimin kapı zilini;
"Ah, doktor, şuramda bir sancı var,
Hiç iyi hissetmiyorum kendimi."

Doktor Thomas muayene etti onu,
Arkasından biraz daha inceledi;
Sonra yürürken lavaboya doğru,
Dedi, "Niçin daha önce gelmediniz?"

Doktor Thomas akşam yemeğine oturdu,
Karısının zili çalmasını bekliyormuş gbi,
Koparırken birkaç lokma ekmeğinden;
Dedi, "Kanser acayip bir şey.

"Kimse bilmiyor sebebini,
Bazıları bildiğini iddia etse de;
Gizlenmiş bir suikastçı gibi,
Size ateş etmeyi bekliyor.

"Çocuksuz kadınları vuruyor o,
Emekli olan erkekleri;
Bir çıkış yolu bulmuşçasına,
Yaratıcı ateşi sönenlerin başında..."

Tüberkülozlu hasta bir kanun kaçağı ya da topluma uyum göstermeyi beceremeyen biri olabilirdi; kanserli kişilik ise daha basitçe -ve burun kıvırmayla- hayatta kaybedenler kampına ait biri sayılmaktadır. Napoléon, Ulysses S. Grant, Robert A. Taft ve Hubert Humphrey; bu isimlerin hepsi de, kansere yakalanmalarına siyasal yenilgilerinin -ve hırslarının perdelenmesinin- yol açtığı teşhisi konmuş adamlardı. Freud ve Wittgenstein gibi, 'kaybedenler' sınıfına sokmanın çok daha zor olduğu kanser kurbanları için de, ömürleri boyunca içgüdülerine göre yaşamaktan kaçınmış kişilere müstahak görülen tüyler ürpertici ceza teşhisi konulmuştur. (Rimbaud'nun kanserden öldüğünü ise çok az insan hatırlar.) Buna karşın, Keats, Poe, Çehov, Simone Weil, Emily Brontë ve Jean Vigo gibilerine layık görülen hastalık, bir başarısızlık hükmü olduğu ölçüde bir ilahlaştırma nişanesiydi.

YEDİ

Kanserde, romantik melankoli düşüncesinin yerini -tüberkülozun tersine- romantik olmayan depresyon düşüncesi aldığı için, kansere yönelik olarak, romantik karaktere uygun düşmeyen bir hastalık olduğu yolunda genel bir kanı vardır. Sözgelimi Edgar Allen Poe, "Nöbetler halinde ortaya çıkan bir melankoli, güzelliğin kusursuzlaşmasından ayrı görülemez," diye yazıyordu. Depresyon; melankoli, eksi, onun cazibesidir (melankolinin, canlılığından ve nöbetlerinden soyulmuş halidir).

Kanserin duygusal sebepleri hakkındaki teoriyi destekleyen literatürün ve araştırmaların gittikçe arttığı söylenebilir; bir hafta geçmiyor ki, sıradan ya da eğitimli okurlara kanser ile acı veren duygular arasında bilimsel bir bağ bulunduğu-

nu ilan eden yeni bir makale yayınlanmış olmasın. Yine, diyelim birkaç yüz kanser hastasının üçte ikilik ya da beşte üçlük bir kısmının depresyona sürüklenmiş ya da hayatlarından tatmin olmayan, anne baba, sevgili, eş ya da yakın bir arkadaşı kaybetmenin (ölüm, reddedilme ya da ayrılık sebebiyle) acısını çeken kişiler olduklarına dikkat çeken -ve çoğu makalede aynı saptamalara rastlanan- bir sürü araştırmadan bahsedilmektedir. Öte yandan, kanserli *olmayan* yüzlerce başka insanın da yıkıcı duygularla ve geçmişteki travmalarla boğuştukları bildirilmektedir: Bu duruma 'insanlık hali' adı veriliyor. Gelgelelim, kansere yakalanan hastaların vaka kayıtları da, özellikle umutsuzluk akan, yalıtılmış benlikten ve bu benliğin, tüketim kültürümüzün tartışma götürmez damgasını taşıyan bir özellikle, asla tamamen doyurucu 'ilişkiler' kuramamasından duyulan hoşnutsuzluğu ve bu durumun bir takıntıya dönüşmesini vurgulayan bir dille yansıtılmaktadır. İşte bu dil, şimdi pek çok Amerikalının kendileri hakkında konuşurken başvurduğu bir dildir.*

*) John Hopkins Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Dr. Caroline Bedell Thomas'ın yaptığı bir çalışma, yakın zamanda bir gazetede çıkan "Kişiliğiniz Sizi Öldürebilir mi?" başlıklı makalede şu şekilde özetlenmişti: "Kısacası, kanser kurbanları, düşük viteste giden insanlardır; duygu patlamaları tuzağına çok ender düşerler. Çocukluklarından beri anne babaları karşısında hep yalnızlık çekmişlerdir." Doğu Pennsylvania Psikiyatri Enstitüsü'nde çalışan doktorlar Claus ve Marjorie Bahnson, "düşmanlığı kabullenmeyen, depresyona sürüklenmiş ve çocukluğundaki duygusal yoksunluğunu hatırlatan anıların altında ezilmiş" ve yakın ilişki kurma güçlüğü çeken bir 'kişilik kalıbı' çıkarmışlardı. Texas, Fort Worth'da çalışan ve hastalara hem radyasyon tedavisi hem de psikoterapi uygulayan radyolog Doktor O. Carl Simonton, kanserli kişiliğin "hep kendine acımaya meyilli olduğu, anlamlı ilişkiler kurma ve bu ilişkileri sürdürme konusunda belirgin bir beceriksizlik sergilediği" kanısındaydı. New York'lu psikolog ve psikoterapist Lawrence LeShan (*Hayatınız İçin Mücadele Edebilirsiniz: Kansere Yol Açan Duygusal Sebepler* [1977]), "Kanser hastalarının çoğunluğunda genel bir kişilik tipi bulunduğu", kanserli hastaların paylaştığı ve "kökeni kanserlerinin gelişiminden önceki evrelere dayanan" bir dünya görüşünden bahsedilebileceği iddiasındadır.

On dokuzuncu yüzyılda birkaç doktorun yürüttüğü bazı araştırmalar, kanser ile o çağın şikayetleri arasında ileri derecede bir paralellik bulunduğunu göstermişti. Değişmez bir şekilde çocukluktan beri yalnızlık ve yalıtılmışlık duygularıyla baş etmeye çalıştıkları bildirilen günümüz Amerikalı kanser hastalarının aksine, Victoria döneminin kanserli hastaları, hayatlarını çalışma, aile yükümlülükleri ve sevdikleri insanları kaybetmenin yüklerini sırtladıkları, aşırı kalabalık içinde sürdürüyorlardı. Bu hastalar genelde kendi hayatlarına dair bir hoşnutsuzluktan bahsetmezler ya da duygularını tatmin etmenin düzeyi ve 'anlamlı ilişki' kurma ihtimali konusunda fikir yürütmezlerdi. Hekimler, hastalarının kansere yakalanmalarının sebepleri ya da ona yol açan etmenler arasında, kederli olmayı, endişeye kapılmayı (işadamları ve büyük ailelerin anneleri arasında çok keskin biçimde gözlenen belirtileri), yaşamalarını zorlaştıran ekonomik koşulları, talihin aniden kendilerine yüz çevirmesini ve aşırı çalışmayı (ya da, hastaları başarılı yazarlar ya da politikacılarsa eğer, yine kederli olmayı, öfkelenmeyi, entelektüel bakımdan yoğun çaba harcamayı, hırsın getirdiği kaygıyı ve kamusal hayatın stresini) sayıyorlardı.*

LeShan, "kanserli hastanın esas duygusal kalıbı"nı üç parçaya ayırır: "yalnız kalma duygusunun damgasını vurduğu bir çocukluk ya da ergenlik", yetişkinlikte kurulan "anlamlı ilişkiler"in kaybedilmesi, "hayatta artık umut edilecek bir şey kalmadığı inancı"nın yerleşmesi. "Kanserli hasta," diye yazar LeShan, "neredeyse değişmez bir şekilde kendini, yeteneklerini ve imkânlarını hor görür". Ona göre, kanserli hastalar "duyguları körelmiş ve benlikten yoksun" insanlardır.

*) "Her zaman bir sürü dertle uğraşma ve çok çalışma", Herbert Snow'un *Kanser Üzerine Klinik Notlar*'ında (1883) aktarılan kısa vaka kayıtlarının pek çoğunda karşımıza çıkan bir saptamadır. Snow, Londra'daki Kanser Hastanesi'nde görevli bir hekimdi ve baktığı hastaların çoğu yoksuldu. Tipik bir gözlemi şöyleydi: "140 meme kanseri vakasından 103'ü, önceden zihinsel

On dokuzuncu yüzyılda kanser hastalarının bu hastalığa yakalanmaları, çok aktif olmalarına ve son derece yoğun bir tempoda yaşamalarına bağlanıyordu. Mutlaka boşaltılması gereken duygularla dolup taşmaktaydılar sanki. Bir İngiliz doktor, kansere karşı bir tedbir olarak, hastalarına "güçlerine aşırı yüklenmekten kaçınmalarını, hayatın kötü ve ters yanlarını ağırbaşlılıkla karşılamalarını; hepsinin ötesinde, herhangi bir üzüntüye 'meydan vermemeleri'ni" tavsiye ediyordu. Böylesi sabırlı ve metanetli davranma öğütlerinin yerini, şimdilerde, derdini ortaya saçmaktan düpedüz çığlık atmaya kadar içindeki her şeyi dışa vurmaya yönelik çarelere başvurma almış durumdadır. 1885'te Boston'lu bir doktor, "memelerinde anlaşıldığı kadarıyla iyi huylu tümörü olanlara, neşeli bir hayat sürmeye çaba harcamalarını salık vermişti. Bugün ise aynı tavsiye, kanserli olduğu sanılan insanların durumlarını ağırlaştıracak bir duygusal çalkantıya sürüklenebilecekleri uyarısına dönüşürdü.

Kanserin psikolojik yönleriyle ilgili dolaşan hikâyelerde, sık sık, Galen'den itibaren eski otoritelerin, 'melankolik kadınlar'ın meme kanserine yakalanma ihtimalinin 'hayata pembe gözlerle bakan kadınlar'a kıyasla daha fazla olduğunu gözlemledikleri aktarılır. Oysa anlamlar artık

---

problem, çok çalışma ya da başka türde güçten kuvvetten düşürücü etkenin varlığını gösterirken, rahim kanserine yakalanmış 187 kişiden 91'i de benzer bir tablo sergilemekteydi." Daha rahat hayatlar süren hastalara bakan doktorlar ise başka gözlemlerde bulunmuşlardı. Alexandre Dumas'nın kanser tedavisini de yürüten hekim G. Von Schmitt, 1871'de yayınladığı kanser hakkındaki kitabında, "yoğunlaşma gerektiren masabaşı işleri, kamusal hayatın endişeye ve telaşa yol açan sarsıntılarını, hırs bürümenin arazlarını, olur olmadık yerlerde dışa vuran öfke patlamalarını ve koyu bir kedere sürüklenmeyi" hastalığın "ilk akla gelen sebepleri" olarak sıralamıştı. Akt. Samuel J. Kowal, M.D., "Emotions as a Cause of Cancer: 18th and 19th Century Contributions", *Review of Psychoanalysis*, 42, 3 (Temmuz 1955).

değişmiş durumdadır. Galen (M.S. ikinci yüzyılda) 'melankoli' derken, karmaşık karakterolojik semptomları olan fizyolojik bir durumu kastediyordu; biz ise aynı kelimeyi kullanırken, basit bir ruh halinden söz etmekteyiz. İngiliz hekim Sir Astley Cooper 1845 yılında, "Keder ve endişe, meme kanserinin 'en sık rastlanan sebepler'i arasındadır," diyordu. Ancak on dokuzuncu yüzyılda yapılan gözlemler de, yirminci yüzyıl sonundaki nosyonları desteklemekten ziyade iyice çürütmektedir (bu karşılaştırma, günümüzün kansere meyilli tipini yansıtan mutsuz ve yalnız, kendinden nefret eden, duygusal bakımdan körelmiş karakterin karşısına, bunun neredeyse tam zıttı olan, on dokuzuncu yüzyıla özgü manik ya da manik-depresif bir karakteri akla getirir). Bildiğim kadarıyla, hastaların tedavisinde polikemoterapi ve immünoterapinin yararına inanan hiçbir onkolog, belirli bir kanser kişiliğini anlatan kurgulara herhangi bir katkıda bulunmuş değildir. Söylemeye gerek yok ki, üzüntülü ve sıkıntılı olmanın immünolojik tepkileri etkileyebileceği (ve -bazı koşullarda- hastalığa bağışıklığı azaltabileceği) hipotezi, duyguların hastalıklara yol açtığı görüşü, hatta bazı duyguların bazı hastalıkları doğurabileceği inancı kadar temelsizdir.

Modern dönemin kanserli karakteri hakkında son dönemlerde ortaya atılan sanılar, gerçek önceli ve karşılığını, aynı teorinin -benzer terimlerle konuşacak olursak- uzun süreden beri dile döküldüğü tüberküloz üzerine literatürde bulmaktadır. Gideon Harvey, *Morbidus Anglicus* (1672) adlı eserinde, 'melankoli' ile 'huysuzluğun' tüberkülozun 'tek sebebi' olduğunu açıklamıştı (bunun için metaforik bir terim olan 'aşınıp çürüme'yi kullanıyordu). 1881'de, yani Robert Koch'un tüberkül basilinin keşfedildiğini açıklayan ve

hastalığın esas sebebinin bu olduğunu ortaya koyan tebliğini yayınlamasından önceki yıl, standart bir tıp ders kitabında tüberkülozun sebepleri olarak şunlar gösterilmekteydi: kalıtsal yatkınlık, vücudu olumsuz etkileyen iklim koşulları, masabaşı işlerde ya da kapalı mekânlarda süren bir hayat, eksik havalandırma, ışıksızlık ve 'yılgınlığa yol açan duygular'.* Söz konusu kitabın bir sonraki basımında giriş bölümünün değiştirilmesi gerekmekle birlikte, bu nosyonların inandırıcılığını kaybetmesi hayli uzun bir zaman alacaktı. Kafka da 1920 yılında Milena'ya, "Benim kafam hasta; akciğerlerin hastalığı, akıl hastalığımın taşıp fışkırması yanında hiç sayılır," diye yazmaktaydı. Duyguların hastalıklara yol açtığı teorisi, tüberküloza uygulandığında, bu yüzyıla kadar (kesin olarak da, hastalığın nasıl iyileştirileceği keşfedilene kadar) geçerliliğini korumuştu. Aynı teorinin bugün moda olan ve kanseri duygusal bakımdan geride durmayla, özgüven eksikliğiyle ve geleceğe güven duymamakla ilişkilendiren yorumunda da, tüberküloz söz konusu olduğunda ortaya atılan iddialardan daha elle tutulur bir veri elde edilemediğini görürüz.

On altıncı yüzyılın son dönemleri ile on yedinci yüzyılın vebanın kol gezdiği İngiltere'sinde, tarihçi Keith Thomas'a göre, "mutlu insanların vebaya yakalanmayacağı" inancı çok yaygındı. Mutlu bir hayat sürdüren insanların ruh halinin hastalığı defedeceği fantezisi, enfeksiyonun doğası anlaşılmadan önce herhalde enfeksiyondan kaynaklanan bütün hastalıklar için kök salmış bir inanıştı. Dolayısıyla, hastalıklara zihinsel durumların yol açtığı ve bu yüzden irade gücüyle iyileştirilebilecekleri şeklindeki teoriler, her zaman

*) August Flint ve William H. Welch, *The Principles and Practice of Medicine* (beşinci basım, 1881), akt. René ve Jean Dubos, *The White Plague* (1952).

için, bir hastalığın fiziksel kaynağının ne kadar anlaşılamadığının bir göstergesidir.

Ayrıca, modern dönemde başka her şeyi olduğu gibi hastalığı da psikolojik zeminde açıklamaya yönelik bir eğilim söz konusudur. Psikolojikleştirme, insanların aslında ya çok az denetleyebildiği ya da hiç denetleyemediği tecrübe ve olaylar (ağır hastalıklar gibi) üzerinde belli bir denetim imkânı sağlar görünmektedir. Psikolojik kavrayış, bir hastalığın 'gerçekliği'nin temellerini oyar ve bu gerçeklik açıklanma ihtiyacı duyar. (Gerçekten o anlama gelir; ya da, onun bir sembolüdür; ya da, öyle yorumlanmak zorundadır.) Ne ölümü dinsel avuntılarla yaşayanların ne de ölümü (ya da başka herhangi bir şeyi) doğal sayanların gözünde, ölüm müstehcen bir gizem, son kertede bir aşağılama, kontrol altına alınamaz bir şeydir. Ölüm bu durumda ancak inkâr edilebilir. Psikolojinin popülaritesi ve ikna ediciliği, önemli ölçüde, onun yüceltilen bir tinselcilik olmasından kaynaklanır: 'tin'in madde karşısındaki önceliğini olumlamanın seküler; görünüşte bilimsel bir yolu. O, başa gelmesi kaçınılmaz maddi gerçekliğe, yani hastalığa, psikolojik bir açıklama yapılabilir. Ölümün kendisi, son kertede, psikolojik bir fenomen olarak düşünülebilir. Groddeck *Onun Kitabı*'nda (ki tüberkülozu kastediyordu) şöyle yazmıştı: "Ölmeyi arzulayan ve hayatı katlanılmaz bulan, yalnız ölür." Freud ve Jung'dan itibaren ortaya çıkan psikolojik düşünme tarzının büyük kısmında, ölüme karşı geçici bir zafer kazanılabileceği vaadi örtük biçimde bulunmaktadır.

Gördüğümüz üzere, bu yorumda hiç değilse hastalık karşısında bir zafer vaadi söz konusudur. 'Fiziksel' bir hastalık, 'zihinsel' bir hastalık sayılabildiği ölçüde daha az

gerçek (ancak buna karşılık, daha ilginç) olmaktadır. Modern dönem boyunca yapılan spekülasyonlarda istikrarlı bir şekilde akıl hastalığı kategorisinin genişletilmesi eğilimi gözlenmiştir. Gerçekten de, bu kültürde ölümün yadsınmasının önemli bir kaynağı, genelde hastalık kategorisinin muazzam derecede genişletilmesidir.

Hastalık, iki hipoteze dayanarak genişlemektedir. Birinci hipotez, toplumsal sapmanın her şeklinin bir hastalık sayılabileceğidir. Böylece, suçlu davranışlar bir hastalık sayılabilirse, suçlular da mahkûm edilecek ya da cezalandırılacak kişiler olarak değil, neden öyle davrandıklarının anlaşılması, tedavi edilmesi ve iyileştirilmesi gereken insanlar olarak görülecektir.* İkinci hipotez, her hastalığın psikolojik düzeyde ele alınabileceğidir. Hastalık, temelde, psikolojik bir olay şeklinde yorumlanmıştır ve insanlar, (bilinçaltında) hasta olmak istedikleri için hastalandıklarına, dolayısıyla iradenin devreye sokulmasıyla iyileşebileceklerine; yani, hastalıktan ölmemeyi seçebileceklerine inanmaya teşvik edilmektedirler. Bu iki hipotez birbirini tamamlamaktadır. İlk hipotez suçluluk duygusunu hafifletir görünürken, ikinci hipotez bu suçluluk duygusunu pekiştirir. Hastalıkla ilgili psikolojik teoriler, suçu hastaya yıkmanın güçlü bir aracıdır. Bu durumda hastalara, yakalandıkları hastalığa istemeden de olsa kendilerinin yol açtığı ve üstelik bu sonucu hak etmiş oldukları duygusu hissettirilmektedir.

*) Artık fazlasıyla savunma konumunda olan bu görüşün ilk açıklamalarından birisi, Samuel Butler'ın *Erewhon*'unda (1872) bulunabilir. Butler'ın suçluluğun -tüberküloz gibi-, ya kalıtım yoluyla ya da sağlığa zararlı bir ortamda bulunmanın sonucunda geçen bir hastalık olduğunu ortaya atma tarzı, sonuçtan dolayı hastaları mahkûm etmenin saçmalığını işaret etmeyi hedefliyordu. *Erewon*'da, cinayet işleyen ya da hırsızlık yapan tipler, sempatik bir yaklaşımla hasta kişilermiş gibi tedavi edilirlerken, tüberkülozun kendisi bir suç gibi cezalandırılmaktadır.

SEKİZ

Hastalığı bir cezalandırma olarak gören anlayışların uzun bir tarihi vardır ve böylesi anlayışlar kanser söz konusu olduğunda özellikle ön plana çıkar: Kansere karşı 'savaş', 'haçlı seferi' düzenlenmiştir; kanser, 'katil' hastalıktır; kanserli olan insanlar 'kanser kurbanları'dır. Görünüşe bakıldığında, sanık konumunda olan bizzat hastalıktır. Ayıplanmayı hak ettiği söylenen kişi de, kanser hastası. Hastalıkla ilgili yaygın şekilde inanılan psikolojik teoriler, gerek hasta düşmenin gerekse iyileşmenin nihai sorumluluğunu talihsiz hastalara yükler. Dolayısıyla, kanseri basit bir hastalık olarak değil, şeytani bir düşmanmış gibi görme eğilimi, kanseri sadece ölümcül bir

hastalık değil, aynı zamanda utanılası bir hastalık durumuna getirmektedir.

Cüzam, dünya yüzünde en yaygın olduğu zamanlarda, benzer nitelikte dehşet salıcı duygular uyandırıyordu. Orta Çağlarda cüzam, çürümenin çıplak gözle görülebildiği bir sosyal metin; bir çürüme numunesi ve alametiydi. Oysa, hiçbir şey bir hastalığa bir anlam (bu mutlaka ahlâkçı bir anlam olacaktır) yüklemekten daha cezalandırıcı bir nitelik taşımaz. Sebepleri henüz aydınlatılamamış olan, bu yüzden tedavisi de genellikle etkisiz kalan her önemli hastalık, bir anlam akıntısının önünde sürüklenmeye eğilimlidir. Birincisi, en yoğun korku salan konular (bozulma, çürüme, kirlenme, anomi, zayıflık) hastalıkla özdeşleştirilmiştir. Bu şekilde, hastalığın kendisi bir metafor haline gelmektedir. Sonra da, hastalık adına (yani, bu hastalığı bir metafor olarak kullanarak) o dehşet duygusu başka şeylere empoze edilir. Hastalık bir sıfata dönüşür. Bir şeyin hastalığa benzediğinin söylenmesinin anlamı, onun iğrenç ya da çirkin olduğunun kastedilmesiyle aynı kapıya çıkmaktadır artık. Fransızca'da hava hareketlerinin aşındırdığı taşların yüzeyleri hâlâ *lépreuse* (cüzamlı) sözcüğüyle karşılanmaktadır.

Yaygın hastalıklar, toplumdaki düzensizliği anlatmak açısından çok sık başvurulan bir benzetmeydi. *'Pestilence'*, yani veba (hıyarcık vebası) hastalığından gelen *'pestilent,'* yani 'zararlı' sözcüğünün mecazi anlamı, *Oxford English Dictionary*'ye göre, "dine, ahlâka, toplumun huzuruna zarar verendir – 1513"; *'pestilential'* ise, 'ahlâki açıdan tehlikeli ya da uğursuz – 1531" demektir. Burada, kötülükle ilgili duygular bir hastalığa yansıtılmış olmaktadır – hastalık da (anlam bakımından çok zengin bir metafor olarak) aynı şekilde dünyaya.

Geçmişte, bu tür gürültü koparan fanteziler hep salgın hastalıklara, toplu afet sayılan hastalıklara bağlanırdı. Son iki yüzyılda, kötülük metaforu olarak en sık başvurulan hastalıklar frengi, tüberküloz ve kanserdir –hepsinin de öncelikle bireyleri vurduğu düşünülen hastalıklar.

Öyle ki, frengi yalnızca dehşete düşürücü bir hastalık değil, aynı zamanda insanı aşağılayıcı, bayağı bir hastalıktı. Anti-demokratlar 'frengi'yi, eşitlikçi bir çağın kutsallığı yadsıyışını yerden yere vurmak için kullanırlardı. Baudelaire de Belçika üzerine kaleme aldığı fakat asla tamamlayamadığı kitabı için tuttuğu notlardan birinde şunları yazıyordu:

> Nasıl kemiklerimizde frengi kol geziyorsa, hepimizin damarlarında da cumhuriyetçi ruhu akıyor –hepimiz demokratlaştık ve zührevi hastalıklara yakalandık.

Ahlâki açıdan bozucu ve fiziksel açıdan güçten kuvvetten kesici bir bulaşıcı hastalık anlamında kullanılan frengi, on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başındaki anti-Semitik polemiklerde standart bir metafora dönüşmüştü. Wilhelm Reich da 1933'te, "Frengiden duyulan akıldışı korkunun, Nasyonal Sosyalizm'in siyasal görüşleri ve anti-Semitizminin başlıca kaynaklarından biri olduğu"nu ileri sürmüştü. Ancak Reich, cinsel ve siyasal fobilerin *Kavgam*'da tüyler ürpertici bir hastalık olarak frengiye yüklendiğinin farkında olmakla birlikte, kendisinin modern çağın hastalıklarına uygun bir metafor olarak ısrarla kansere başvurmasının nasıl bir projeksiyona denk düştüğünü asla kavrayabilmiş değildir. Gerçekten de, kanserin, bir metafor olarak frengiden çok daha fazla ağızlarda dolaşan bir hastalık olduğu söylenebilir.

Frengi bir metafor olarak sınırlı bir işlev görüyordu, çünkü bu hastalığın kendisi esrarengiz sayılmamaktaydı; sadece korkunç bir belaydı. Lanetli bir miras (Ibsen'in *Hayaletler*'i), cinselliğin tehlikeleri (Charles-Louis Philippe'in *Montparnasse'lı Bubu*'su, Mann'ın *Doktor Faustus*'u) –frengi dendiğinde akla gelen şeyler dehşetli manzaralarla doluydu. Ama onun içinde esrar yoktu. Ona neyin sebebiyet verdiği bilinen bir şeydi ve bu sebep tekti. Frengi, ne yolladığından haberi olmayan göndericinin, kendisine gelen paketten dolayı en ufak bir şüphesi bulunmayan alıcıya 'ilettiği' ya da 'taşıdığı' hediyelerin en uğursuzuydu. Buna karşın, tüberküloz esrarengiz bir musibet ve sayısız sebepleri olan bir hastalık sayılıyordu –tıpkı bugün, asıl kaynağı henüz saptanamamış bir muamma gözüyle bakılan kansere de çok çeşitli etkenlerin yol açtığının genel bir kabul görmesi gibi. Bu hastalığın kaynağı olarak çeşitli sebepler (içinde yaşadığımız ortam, genetik yapı, bağışıklığı sağlayan savunma sisteminin -eskiden geçirilen bir hastalık ya da başa gelen duygusal bir travma yüzünden- zayıflaması ve karakterolojik yatkınlıktan kaynaklanan kansere yol açıcı etkenler -'kanserojenler'- gibi) gösterilmektedir. Pek çok araştırmacı da, kanserin yüz ayrı klinik vakadan herhangi biri olmadığını, her kanser vakasının ayrı olarak incelenmesi gerektiğini, bu incelemeler sonucunda geliştirilecek önlemlerin de her kanser türü için ayrı ayrı işe yarayacak bir tedaviler kümesi oluşturacağını iddia etmektedir.

Kanserin sayısız sebepleri hakkındaki bugünkü fikirlerin, tüberküloz hakkında uzun süre savunulmuş olup da artık gözden düşmüş bulunan görüşlere benzemesi, kanserin de her şeyden önce tek bir hastalık olabileceği; tüberkülozda görüldüğü gibi, ona yol açan tek bir asıl sebebin

bulunup, buna uygun tek bir tedavi programıyla kontrol altına alınabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Lewis Thomas'ın gözlemlediği üzere, kendilerine yol açan sebepler sorununun çözüldüğü, dolayısıyla engellenip şifa bulunabilecek olan bütün hastalıkların, basit bir fiziksel sebepten -zatürre için pnömokoklar, tüberküloz için tüberkül basili, pellagra için tek bir vitamin eksikliği gibi- kaynaklandığı daha sonra anlaşılmıştır ve önümüzdeki onyıllarda sadece kansere yol açtığı söylenebilecek buna benzer bir fiziksel sebebin ortaya çıkarılması ihtimali hiç yok değildir. Bir hastalığın ancak çeşitli sebeplerle açıklanabileceği görüşü, onlara yol açan sebepler henüz *anlaşılmamış* olan hastalıklarla ilgili düşüncelerin ortaya atıldığı zeminlerde çok sık karşılaşılan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, toplumsal düzlemde ya da ahlâki açıdan yanlış olduğu düşünülen şeyler için en yaygın biçimde kullanılan metaforların, pek çok etkenden kaynaklandığı bilinen (yani, halen gizemli bir boyut taşıyan) hastalıklardan seçilmesi de şaşırtıcı bulunmamalıdır.

Tüberküloz ile kanser, yalnızca (frengi gibi) bulaşıcı olmaları hakkında kaba fantezileri ifade etmek amacıyla değil, kuvvetlilik ve zayıflık hakkında, ayrıca enerji hakkında da oldukça karmaşık duyguları yansıtmak amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmışlardır. Bir buçuk asrı aşkın bir süre boyunca tüberküloz, incelik, duyarlılık, hüzünlü olma ve güçsüzlüğe eşdeğer bir metafor sağlamışken; merhametsiz, amansız, sömürgen görünen şeyler de kansere atfedilebiliyordu. (Aynı doğrultuda Baudelaire, 1852'de kaleme aldığı "L'Ecole païenne" başlıklı denemesinde şu gözlemde bulunmuştu: "Sanata delice tutkun ol-

mak, huzuru kemirip tüketen bir kanserdir...") Tüberküloz, zıt anlamlar içeren bir metafordu; hem bir musibet, hem de bir zarafet işaretiydi. Kanser ise hiçbir zaman uğursuz bir musibetten başka bir şey olarak görülmemişti; o, metaforik bir dille, içimizde büyüttüğümüz barbardı.

Frenginin durduk yerde başımıza gelen, uğramayı hiç istemediğimiz bir felaket olduğu düşünülürken, eskiden tüberküloz, şimdi de kanser, enerjiden kaynaklanan bir patoloji, bir irade hastalığı sayılmaktadır. Enerji ve duygularla ilgili kaygılar, bunların doğurduğu panik duygusunun yol açtığı tahribat, her iki hastalığa da uygun düştüğü varsayılan özelliklerdir. Tüberküloza yakalanmak, insanın yaşama gücünün eksik kaldığına, bu gücün boş yere israf edildiğine işaretti. "Yaşama gücü neredeyse hiç yoktu... ve bünyesi çok zayıftı" –Dickens, *Dombey ve Oğlu*'nda küçük Paul'ü böyle anlatmıştı. Victoria çağında, tüberkülozun yetersiz enerjiyle (ve aşırı duyarlılıkla) bağlantılı bir hastalık olarak görülmesi, tam karşılığını, kanseri beklenmedik enerjiyle (ve uyuşturulmuş duygularla) bağlantılı bir hastalık sınıfına sokan Reich'ın yaklaşımında bulmuştur. Üretken olmanın önünde herhangi bir engelin görünmediği bir çağda, insanlar yeterince enerjik olmamaktan kaygı duyuyorlardı. Ekonominin yıkıcı bir aşırı üretime boğduğu ve birey üzerindeki bürokratik kısıtlamaların giderek arttığı bugünkü çağımızda ise, hem fazlasıyla enerjik olmaktan kaynaklanan korkulara, hem de enerjinin dışa vurulmasına imkân tanınmamasından ileri gelen endişelere daha sık rastlanmaktadır.

Freud'un 'içgüdüler'le ilgili tutumluluk teorisi gibi, on dokuzuncu yüzyılda yaratılan (ve günümüze kadar etkisini sürdürmüş bulunan) tüberküloz hakkındaki fantezi-

ler de, erken dönem kapitalist birikimin tutumlarını yansıtmaktadır. Ortada, doğru bir şekilde harcanması gereken, sınırlı miktarda enerji vardır. (On dokuzuncu yüzyıl argosunda karşımıza çıktığı üzere, orgazm olmak 'gelmek'le değil, 'harcamak'la ifade ediliyordu.) Enerji, tasarruflar gibi, dağıtılabilir, harcanabilir ya da tamamen israf edilebilirdi. Beden kendini 'tüketmeye' başlayacak, hasta 'yavaş yavaş eriyip bitecek'ti.

Kanseri tarif etmekte başvurulan dil de farklı bir ekonomik katastrof çağrıştırmaktadır: düzenlenmemiş, normal olmayan, tutarsız bir büyüme. Enerjiye sahip olan hasta değil, tümördür; tümör, kontrol dışıdır. Ders kitaplarında aktarıldığı kadarıyla, kanser hücreleri, büyümeyi 'kısıtlayan' mekanizmayı işlevsiz bırakmış hücrelerdir. (Normal hücrelerin büyümesi, 'temasın engellenmesi' denilen bir mekanizmadan dolayı, 'kendi kendini sınırlamaktadır'.) Bu şekilde engellenemeyen hücreler olan kanser hücreleri ise, vücudun normal hücrelerini, mimarisini ve işlevlerini tahrip edip ortadan kaldırarak, 'kaotik' bir şekilde büyümeye ve birbirinin üstünde yayılmaya devam edecektir.

Erken kapitalizm, düzenlenmiş bir harcama, tasarruf, muhasebe ve disiplin modelinin (arzuların akılcı biçimde sınırlanmasına bağlı bir ekonominin) zorunlu olduğunu varsayar. Tüberküloz, on dokuzuncu yüzyıl *homo economicus*'unun olumsuz davranışlarını (tükenme, israf, yaşama gücünün bastırılması) özetleyen imgelerle tarif edilir. İleri kapitalizm ise genişlemeyi, spekülasyonu, yeni ihtiyaçların yaratılmasını (tatmin olma ve olamama problemini), kredili satın almaları, mobiliteyi (arzuya akıldışı biçimde düşkün olmaya bağlı bir ekonomiyi) şart koşar. Bu doğ-

rultuda kanser de, yirminci yüzyıl *homo economicus*'unun olumsuz davranışlarını (anormal büyüme, enerjinin bastırılması, yani enerjinin tüketilmesine ya da harcanmasına imkân tanınmaması) özetleyen imgelerle tarif edilecektir.

Tüberküloz, delilik gibi, bir tür tekyanlılık olarak kavranıyordu: iradenin başarısızlığı ya da aşırı yoğunlaşması. Hastalık ne kadar ürkütücü olursa olsun, tüberkülozun daima dokunaklı bir yanı vardı. Günümüzün akıl hastası gibi tüberkülozlu hastaya da, her adımda incinip yaralanabilen ve kendi kendini mahvedici kaprislerden kurtulamayan biri gözüyle bakılmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın ve yirminci yüzyıl başının hekimleri, tüberkülozlu hastalarını tekrar sağlıklarına kavuşturmak için onları yatıştırmak amacıyla tatlı dil dökmekten kaçınmazlardı. O dönemki hekimlerin reçetesi, aydınlanmış bir insanın günümüzün akıl hastaları için öngördüğü reçeteyle aynıydı: neşeli bir ortam, stresten ve aileden tamamen uzak durma, sağlıklı beslenme, egzersiz, dinlenme.

Kansere ilişkin anlayışlar, oldukça farklı, vahşiliği açıkça kabullenilmiş tedavi anlayışlarının ortaya çıkmasını desteklemiştir. (Hastalar kadar doktorlardan da sık sık duyulan yaygın bir kanser hastanesi esprisi şöyledir: "Tedavi, hastalıktan beterdir.") Hastayı şımartmakta hiçbir sorun olamaz. Hastanın vücudunun saldırı ('istila') altında olduğunun düşünülmesiyle, akla gelen tek tedavi şekli de karşı-saldırıdır.

Kanser tariflerindeki denetleyici metaforlar, aslında, iktisattan değil, savaş dilinden seçilmektedir: Her hekim ve her duyarlı hasta, bu askeri terminolojiye -muhtemelen hep aynı lafların başlarına kakıla kakıla tekrarlanmasından

dolayı- aşinadır. Şöyle ki, kanserli hücreler basitçe çoğalmazlar; onlar 'istilacı'dırlar. (Bir ders kitabında belirtildiği şekliyle: "Kötü huylu tümörler, çok yavaş büyüdüklerinde bile istilacı bir karakter taşırlar.") Kanserli hücreler, tümörün ilk doğduğu yerden yola çıkıp, vücudun uzak bölgelerinde, var oldukları farz edilen fakat henüz yerleri saptanamayan küçük ileri karakolları ('mikro-metastazlar') 'sömürgeleştirirler'. Vücudun 'savunma hatları'nın, kendi kan tedariğini sağlamış ve milyarlarca yıkıcı hücreden müteşekkil bir tümörü yok edebilecek ölçüde kuvvetli olmasına çok ender rastlanır. Cerrahi müdahale ne kadar 'radikal' olursa olsun, vücut manzarasında ne kadar çok 'tarama' yapılırsa yapılsın, çoğu duraklama geçicidir; gelecekte olması beklenen şey, 'tümör istilası'nın devam etmesi, haydut hücrelerin yeniden gruplanıp toparlanarak organizmaya karşı yeni bir saldırıya geçmeleridir.

Tedavinin de askeri bir havası vardır. Radyoterapi, hava savaşından alınan metaforlara başvurur; hastalar, toksik ışınlarla 'bombardımana tutulur'. Kemoterapi de, zehirlere başvurarak kimyasal savaşı rehber edinmiştir.* Tedavi, kanserli hücreleri 'öldürme'yi hedefler (tabii bunu, hastayı öl-

*) Azotlu hardal tipi (alkilleyici etkenler de denilen) ilaçlar -Cyclophosphamide (Cytoxan) gibi- ilk kuşak kanser ilaçlarıydı. Bu ilaçların önce (olgunlaşmamış beyaz kan hücrelerinin (akyuvarların) aşırı üretimiyle karakterize edilen) lösemide, daha sonra diğer kanser türlerinde kullanılması, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, azotlu hardal gazıyla yüklü bir Amerikan gemisinin Napoli limanında havaya uçurulması ve pek çok denizcinin, yanmaktan ya da deniz suyu yutmaktan ziyade, akyuvarlarının ve trombosit hücrelerinin ölüme yol açacak derecede azalmasıyla (yani, kemik iliğinin zehirlenmesiyle) ölmesi sırasında karşımıza çıkan kimyasal savaşta nahoş bir deneyime dönüşmüş haliyle akıllara yer etmişti.

Aynı şekilde, kemoterapi ile silahlar da, fantezi düzeyinde bile olsa, hep birlikte anılıyor gibidirler. Modern kemoterapinin ilk başarısı frengi üstünde olmuştu: 1910'da Paul Ehrlich, 'sihirli mermi' de denilen ve bir arsenik türevi olan Arsfenamin'i (Salvarsan) tedavi amacıyla kullanmıştı.

dürmeden gerçekleştirmesi umut edilmektedir). Tedavinin tatsız yan etkileri bir duyuru şeklinde bildirilir, daha doğrusu sık sık tekrar edilen duyurularla belletilir. ("Kemoterapinin verdiği ıstırap" sözü, çok sık şahit olduğumuz bir deyiştir.) Sağlıklı hücrelere zarar vermekten ya da onları tahrip etmekten kaçınmak tabii ki imkânsızdır (hatta, kanseri tedavi etmekte yararlanılan bazı yöntemlerin kendisi de kansere yol açabilmektedir), fakat eğer hastanın hayatı kurtulacaksa, bedene verilen bu zararların mazur görüleceği kanısı da yaygındır. Kuşkusuz, genelde bunlar da bir işe yaramayacaktır. (Tam da aynı durum: "Ben Suc'ı* kurtarmak için orayı yok etmek zorunda kaldık.") Vücudun kendisinin dışında bütün kayıpların hesaba katıldığı bir durum!

Tıp alanında askeri metaforların yaygın şekilde kullanılmasıyla ilk önce 1880'li yıllarda, bakterilerin hastalık etkenleri olarak saptanmasıyla karşılaşılmıştı. Bakterilerin 'istila ettiği' ya da 'saflara sızdığı' söyleniyordu. Ne var ki şimdilerde, kanserle birlikte, hastalığı tarif ederken kuşatmadan ve savaştan söz etmek çok daha yerinde görülüyor ve üstelik böyle bir ifade normal ifade şekillerine kıyasla daha yetkin bulunuyor. Burada tarif edilen şey yalnızca hastalığın klinik seyri ve onun tıbbi tedavisi değildir, bilakis, hastalığın bizzat kendisi, toplumun savaş açtığı düşman olarak kavranmaktadır. Daha yakın zamanlarda, kansere karşı savaş -devletin muazzam meblağlara varan parasının aynı şekilde yutulması anlamında- bir sömürge savaşına benzetiliyordu; sömürge savaşlarının artık çok iyi gitmediği bir onyılda ise, bu militarize edilmiş retoriğin geri teptiği gözlenmiştir. 1970'ten

*) ABD'nin Vietkong'un ikmal ve siyasal merkezi olduğu için hava saldırısıyla yakıp yıktığı Vietnam'daki köy. (ç.n.)

beri kemoterapi ve immünoterapi alanında etkili ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen, tedavinin etkililiği konusunda doktorlar arasında kötümserlik giderek yayılmaktadır. 'Kanserle savaş' başlığını kullanan muhabirler, halkı sık sık, resmi ağızlardan dile getirilen kurgular ile acı gerçekler arasında ayrım yapmaları konusunda uyarıyorlar; birkaç yıl önce, bir bilim yazarı, Amerikan Kanser Derneği'nin kanserin iyileştirilebileceği ve bu konuda bir hayli ilerleme katedildiği yönündeki açıklamaların, "Vietnam'daki bozgun öncesi iyimser havayı hatırlattığı" saptamasını yapmıştı. Yine de, kanseri kuşatan retorik hakkında kuşkucu olmak ile tedavide kayda değer bir ilerleme kaydedilmediğinde ve kanserin iyileştirilemeyeceğinde ısrar eden pek çok bilgisiz doktoru desteklemek, başka başka şeylerdir. Amerikalı kanser uzmanlarının beylik lafları, yorulmak bilmez şekilde kanserin yakında alt edileceğini müjdeleyen vaatleri ve sonu görünmeyen bir sömürge savaşında batağa saplanmış savaş yorgunu subaylar gibi konuşan çok sayıdaki kanser uzmanının mesleki kötümserliği –bunlar, kanser hakkındaki bu askeri retoriğin ikiz çarpıtmalarıdır.

Kanser imgelerinin görkemli savaş şemalarını kapsayacak şekilde yayılması, başka çarpıtmalar da ortaya çıkarmaktadır. Nasıl tebürkolaz bilincin tinselleşmesi şeklinde temsil edilmişse, kanser de bilincin ezilmesi ya da silinmesi şeklinde anlaşılmaktadır. Tüberkülozda, incelir, özünüze ulaşır, 'gerçek siz'e varıncaya dek kendinizi yiyip bitirirsiniz. Kanserde ise, zeki-olmayan ('ilkel', 'embriyonik', 'atavistik') hücreler çoğalır ve sizin yerinizi sizolmayan bir şey alır. Bağışıklık uzmanları, vücuttaki kanserli hücreleri 'vücut-dışı' şeklinde sınıflandırırlar.

Kaydetmeye değer başka bir nokta, kansere psikolojik yaklaşımı yayma konusunda herkesten daha fazla çaba harcayan Reich'ın da, biyosferde kansere eşdeğer bir şey bulmuş olmasıdır.

> Orada ölümcül bir orgon enerjisi görülüyor. Bu enerji, atmosferde. Geiger sayacı gibi cihazlarda onu gösterebilirsiniz. Sanki bir bataklığa benziyor... Akmayan, metabolize olmayan durgun, ölümcül su. Kanser de, organizmanın hayat enerjisinin akışının durmasından kaynaklanır.

Reich'ın dili taklit edilemez bir bütünlüğe, tutarlılığa sahiptir. Nitekim kanser de, gün geçtikçe daha fazla, onun tasarladığı şekilde, kozmik bir hastalık, organizmanın barındırdığı her türlü yıkıcı, yabancı gücün alameti olarak anlaşılmakta –ve bu doğrultudaki metaforik kullanımlar bir inandırıcılık kazanmaktadır.

Tüberküloz hasta benliğin hastalığıyken, kanser Öteki'nin hastalığıdır. Kanser, bir bilim-kurgu senaryosuyla ilerler: normal hücrelerden daha güçlü olan 'yabancı', yani 'değişime uğramış' hücrelerin istilası (*Invasion of the Body Snatchers, The Incredible Shrinking Man, The Blob, The Thing*). Bilim-kurgu hikâyelerinin standart bir özelliği, mutasyondur (ya dış uzaydan gelen 'mutant'lar, ya da insanlar içinde tesadüfen dönüşüme uğramış yaratıklar şeklinde). Kanser muzaffer bir mutasyon şeklinde tarif edilebilirken, mutasyon da artık esas olarak kanser için kullanılan bir imgedir. Kanserin psikolojik kökenini temel alan bir teori olarak Reich'ın engellenmiş, dışa yayılmasına imkân tanınmayan, sonra tekrar kendine dönen ve hücreleri deliye döndürüp kudurtan enerjiler teorisi, daha şimdiden bilim-kurgu metinlerinin değişmez malzemelerinden

biri olmuştur. Reich'ın havadaki ölüm (bir Geiger sayacına kaydedilen ölümcül enerji) imgesi de, kanserle (ölümcül ışınlardan gelen ve ölümcül ışınlarla tedavi edilen bir hastalık olarak) ilgili bilim-kurgu imgelerinin nasıl bir toplu kâbusu yansıttığını akla getirmektedir. Atom radyasyonuna maruz kalmanın yol açtığı ilk ve asal korku, bir sonraki kuşakta meydana gelebilecek genetik bozukluklardı; istatistikler Hiroşima ve Nagasaki'den sağ kalanlar ile onların evlâtları arasında çok daha yüksek kanser oranlarını göstermeye başladıkça, şimdi bunun yerini başka bir korku almış durumdadır.

Kanser, çok şiddetli (doğanın düzenini ağır bir hakaretle aşağılayan) enerjiler yayan şeylere uygun düşen bir metafordur. Tommaso Landolfi'nin bir bilim-kurgu hikâyesinde, uzay gemisinin adı 'Cancerqueen', yani 'Kanser Kraliçesi'dir. (Tüberküloz metaforunun kapsamı içinde düşünüldüğünde, bir yazarın bir savaş gemisini 'Verem Kraliçesi' diye adlandırması pek akla gelemezdi herhalde.) Kanser, benliğin derinliklerinde gömülü, psikolojik bir şey şeklinde açıklanmadığı zaman, en büyük düşmana, en uzaktaki hedefe uygun düşen bir metafora yakıştırılarak olduğundan bile fazla heybetli gösterilir. Bunun için, Nixon'ın, Kennedy'nin Amerikalıları aya götürme vaadine karşılık ortaya sürdüğü koz, kanseri 'fethetme' vaadiydi. Bunların ikisi de bilim-kurgu maceralarının sınır tanımazlığından farksız vaatlerdi. Yine, uzay programının kabul edildiği yasanın muadili olan 1971 tarihli Ulusal Kanser Yasası, çevreyi kirleten endüstriyel ekonomiyi denetim altına alabilecek yakın dönemli kararlarla hiç uğraşmayıp, ulaşılacak tek bir büyük hedef öngörüyordu: şifa bulma.

Tüberküloz, dünyaya romantik bir gözle bakmaya hizmet eden bir hastalıktı. Kanser ise, çok kolayca paranoyaklaşabilecek, basitçi bir dünya görüşünün hizmetindedir. Bu hastalık genellikle şeytani bir belaya uğramışlık şeklinde yaşanıyordu (tümörler -güçler gibi- 'kötücül' ya da 'iyicil'dir) ve hastalığından dehşete düşmüş çok sayıda kanser hastası, içindeki şeytanı kovacak bir üfürükçü arayışına koyulmuş durumdaydı. Laetrile gibi tehlikeli ilaçların esas örgütlü desteği, benimsedikleri paranoya politikasıyla, kansere çare olacak mucize ilaç fantezisini -UFO'lara inanmayla birlikte- masaya getirmekte bir sakınca görmeyen aşırı sağcı gruplardan gelmektedir. (John Birch Derneği, *Kansersiz Dünya* adını taşıyan kırk beş dakikalık bir filmin dağıtımını yapmaktadır.) Daha bilgili bazı insanların gözündeyse, kanser, kimyasal yapısı bozulmuş ekosferin isyanına işaret eder: Doğa, sefil bir teknokratik dünyadan öcünü almaktadır. Bu doğrultuda sıradan insanlar, "bütün kanser vakalarının yüzde 90'ına çevresel sebepler yol açmıştır", ya da "sağlıksız beslenme ve tütün kullanma, tek başına bütün kanser ölümlerinin yüzde 75'ini oluşturmaktadır" gibi kaba istatistikler, sahte umutlar ve basitleştirilmiş korkularla ne yapacaklarını bilemez duruma getirilmişlerdir. Bu sayılar oyununa (ki 'bütün kanser vakaları'nı ya da 'bütün kanser ölümleri'ni kapsayan istatistiklerin nasıl savunulabileceğini anlamak güçtür) eşlik eden diğer 'etki edici' faktörler, sigara, saç boyaları, domuz eti, sakarin, hormonlu yemlerle beslenen kümes hayvanları, böcek ilaçları, düşük kükürtlü kömürdür –kansere yol açtığını tartışmasız kabul ettiğimiz ürünler listesi daha da uzatılabilir. Röntgen ışınları kanser yayar (tedavinin kendisi, ölüm anlamına gelebilir); aynı şekilde, televizyon cihazın-

dan, mikrodalga fırından ve fosforlu saat yüzlerinden yayılan radyasyonlar da benzer sonuçlara yol acabilecek derecede tehlikelidirler. Frengide görüldüğü üzere, o anda yapılabilecek masumca ya da önemsiz bir hareket -ya da böyle bir harekete maruz kalma- uzak gelecekte vahim sonuçlar doğurabilir. Kaldı ki, pek çok endüstriyel meslekte çalışan işçiler arasında kansere yakalanma oranının yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. İstatistiklerin arkasında yatan sebeplerle ilgili kesin süreçler hâlâ bilinmemekle birlikte, pek çok kanserin önlenebilecek durumda olduğu açıktır. Ancak kanser, salt Sanayi Devrimi'nin yolunu açtığı bir hastalık olmadığı gibi (Arkadya'da da kanser vardı), kesinlikle kapitalizmin günahı olmaktan da öte bir şeydir (endüstriyel kapasiteleri daha sınırlı olduğu halde, Ruslaın yol açtığı kirlilik bizimkinden daha fazladır). Kanseri sanayi uygarlığının hastalığı sayan yaygın görüş, bilimsel açıdan bakıldığında, (yıkıcı unsurlardan temizlenmiş bir dünya gibi) 'kansersiz bir dünya' fantezisi kuran sağcı fantezi kadar dayanaktan yoksundur. Oysa her iki görüşün de yanıldığı esas nokta, kanserin özellikle 'modern' bir hastalık olduğu varsayımıdır.

Orta Çağ'da yaşanan veba salgınları, kesinlikle ahlâki kirlilik anlayışlarına bağlanıyordu ve bütün insanlar, değişmez bir şekilde, salgının vurduğu topluluğun dışında bir günah keçisi arayışı içerisindeydiler. (1347-1348 yıllarında vebanın vurduğu Avrupa'nın her tarafında benzerine rastlanmadık sayılarda Yahudi katledilmiş, veba salgını sona erer ermez bu katliamlar son bulmuştur.) Modern hastalıklarda ise, günah keçisinin hastadan kolay kolay ayrılmadığını görürüz. Ancak bu hastalıklar ne kadar bireyselleştirilirse bireyselleştirilsinler, salgın hastalıklarla

ilgili metaforlardan bir kısmını da beraberlerinde taşırlar. (1918-1919 yılında, dünyanın çeşitli bölgelerinde, dört yıl sürmüş olan Birinci Dünya Savaşı'ndaki toplam can kayıplarından daha fazla sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açan grip salgınının, neredeyse bütün dünyada tarihsel hafızadan silinmesinin kanıtladığı gibi, basitçe salgın olduğu düşünülen hastalıklar, metafor olarak daha az işe yarıyorlardı.) Günümüze gelindiğinde, kansere 'çevresel' sebeplerin yol açtığını söylemek, ona yanlış yönlendirilmiş duyguların yol açtığını iddia etmek kadar klişe haline gelmiştir –ve hâlâ da öyledir. Tüberküloz, kirlilikle ilişkilendirilen bir hastalıktı (Florence Nightingale, tüberküloza "evlerin içinde dolaşan kirli havanın yol açtığı"nı düşünmekteydi); şimdi de kanser, bütün dünyayı kirletip lekeleyen bir hastalık olarak görülmektedir. Tüberküloz, 'beyaz veba'ydı. Çevre kirliliğinin farkına varıldıkça, bir kanser 'salgın'ı, yani 'veba'sı olduğu sözleri daha sık duyulmaktadır.

DOKUZ

Hastalıklar her zaman, bir toplumun kokuşmuş ya da adil olmayan bir topluma dönüştüğü suçlamalarını canlı tutmaya yarayan metaforlar olarak kullanılmıştır. Geleneksel hastalık metaforları, esas olarak, öfkeyi dile getirmenin bir yoluydu; bu metaforlar, modern metaforlarla karşılaştırıldığında, görece içeriksizdir. Shakespeare, standart bir metafor şekli olan siyasi topluluktaki enfeksiyon hakkında çok çeşitli benzetmeler yapmakta, ancak bunu yaparken, bulaşma, enfeksiyon, yara, apse, ülser ile artık tümör adını verdiğimiz şey arasında hiçbir ayrım gözetmemektedir. Bir sövgü, hakaret metaforu olarak hastalıklar yalnızca iki tiptir: sancılı ama iyileştirilebilir hastalıklar

ile büyük ihtimalle ölümle sonuçlanan hastalıklar. Özel hastalıklara, genelde hastalık örnekleri olarak bakılır; hiçbir hastalığın kendine özgü bir mantığı yoktur. Öte yandan, hastalık imgelerine toplumsal düzenden duyulan kaygıları ifade etmek amacıyla da başvurulur, keza sağlık da, hakkında herkesin bir şeyler bildiğinin sanıldığı bir vakıadır. Bu tür metaforlar, sağlık söz konusu edildiğinde, modern dönemin fikri olan özgül bir ana hastalık düşüncesini yansıtmazlar.

Tüberküloz ve kanser gibi ana hastalıklar, daha özel bir anlamda polemik konusu olmuşlardır. Bu hastalıklar, bireysel hastalık için yeni, eleştirel standartlar önermekte ve genelde topluma karşı hissedilen hoşnutsuzluk duygusunu yansıtmakta kullanılmaktadırlar. Elizabeth döneminin -bir süreç sonucunda bireylerin huzurunu da kaçıran genel, toplumsal bir altüst oluştan yakınan- metaforları gibi modern dönemin metaforları da, birey ile toplum arasında (toplumun bireyin düşmanı sayılmasını da içeren) köklü bir eşitsizliği ortaya koymaktadır. Hastalık metaforları, toplumu dengesiz olarak değil, baskıcı şeklinde yargılamakta da işe yaramakta, nitekim, kafanın karşısına kalbi, akıllı hareketlerin karşısına kendiliğinden davranışları, yapay, insan eli değmiş olanın karşısına doğal olanı, şehrin karşısına kırı koyan Romantik retorikte düzenli olarak bu metaforlara başvurulmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında tüberküloza iyi gelecek bir tedavi aracı olarak hava değişimi tavsiyesi gündeme getirildiğinde, gidilmesi iyi olur denilen yerler arasında birbirinin tam zıttı yöreler bulunuyordu. Güney, dağlar, çöller, adalar –bu çeşitlilik, sözü edilen yörelerin ortak bir yönü bulunduğunu akla getirmekteydi: şehir ha-

yatından vazgeçilmesi. *La Traviata*'da Alfredo, Violetta'nın aşkını kazanır kazanmaz, sevdiği kızı Paris'in sağlıksız sefil ortamından alıp, baştan aşağı kırlık yerlere götürür: Violetta orada hemen sağlığına kavuşacaktır. Violetta'nın mutluluktan vazgeçmesi de kırları terk edip tekrar şehire dönmesiyle söz konusu olacaktır –bu şekilde yazgısı belirlenir, tüberkülozu nükseder ve hayatını kaybeder.

Kanser metaforu, şehir hayatından vazgeçme temasını genişletmektedir. Şehir, kansere sebebiyet veren (kanserojen) bir ortam olarak değerlendirilmeye başlanmadan önce, bizzat kendisi bir kanser (anormal ve doğal olmayan büyüklükte bir yer) olarak görülüyordu. Frank Lloyd Wright *Canlı Şehir*'de (1958), sağlıklı bir organizma olarak daha eski zamanların şehrini ("Şehir o zaman kötücül bir yer değildi"), modern kentle karşılaştırmıştı. "Büyük bir kentin planına bakmak, lifli bir tümörün kesitine bakmak demektir."*

Hastalık metaforları, on dokuzuncu yüzyılda daha tehditkâr, daha mantıksız, daha demagojik bir içerik kazanmıştır. Ayrıca, hoşa gitmeyen her durumu bir hastalık şeklinde adlandırma eğilimi de gittikçe yaygınlaşmıştır. Hatta öyle ki, sağlık kadar doğanın bir parçası olarak görülen

*) Sosyolog Herbert Gans'u okuduğumda, hem tüberkülozun öneminin, hem de on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında gecekonduları ortadan kaldırmayı ve bu semtlerde 'model apartman blokları' inşa etmeyi öngören hareketlerin, tüberkülozun gecekondu mahallelerinde 'yavruladığı' düşüncesinin yattığı şeklindeki gerçek ya da sözde bir tehdide dikkat çektiklerinin farkına vardım. Planlama ve konut yapımı retoriğinde, tüberkülozdan kansere geçme 1950'li yıllarda gerçekleşmişti. Kanserin sinsice yayılmasını karşılamak için 'keşmekeş' (gecekondunun fiili eşanlamlısı) kullanılmış, beyaz-olmayan insanlar ile yoksulların orta sınıf semtlerinin kenarlarına yığılmalarını anlatmak için de, hem kanser dilinden hem de askerlikten alınma bir metafor olarak 'istila' terimi uygun görülmüştür: böylece, iki söylem burada birbiriyle örtüşmüş olmaktadır.

hastalık, 'doğal olmayan' her şeyin eşanlamlısı haline getirilmiştir. Victor Hugo *Sefiller*'de şöyle yazıyordu:

> Eskiden İspanya'da, şimdi de Tibet'te var olduğu haliyle manastır hayatı, uygarlığın gözünde, bir tür tüberkülozdur. Manastır hayatı insanın hayatla olan bütün bağlarını koparır. Çok basit bir ifadeyle, bulunduğu yeri nüfussuzlaştırır. Kapatılma, iğdiş edilme. Avrupa'da dolaşan bir musibetti bu.

Bichat 1800'de, hayatı "ölüme karşı koyan işlevlerin toplamı" şeklinde tarif ediyordu. Hayat ile ölüm arasındaki bu karşıtlık, hayat ile hastalık arasındaki karşıtlığa taşınacaktı. Hastalık (ki artık ölümle eşdeğer görülüyordu) hayata karşı koyan şeydir.

1916'da Gramsci, "Sosyalizm ve Kültür" başlıklı yazısında şöyle diyordu:

> Kültürün ansiklopedik bilgi olduğunu düşünme alışkanlığının bir dayanağı yoktur... Böyle bir kültür formu... sağlıklı bir toplum hayatına, tüberküloz ya da frengi mikroplarının bedenin güzelliği ve sağlığına verdiğinden daha çok zarar veren bir yığın palavracı ve hayalperest üretmiş olan, soluk ve kanadı kırık bir entelektüalizm yaratmaktan başka bir amaca hizmet etmez.

1919'da Mandelstam, Pasternak'ı aşağıdaki sözlerle övüyordu:

> Pasternak'ın dizelerini okumak, boğazı temizlemek, nefes alış verişi güçlendirmek, ciğerleri temiz havayla doldurmak gibidir; işte şiir, bu kadar sağlıklı olmalıdır, tıpkı tüberküloza iyi gelen bir tedavi gibi. Şu anda hiçbir

şiir bundan daha sağlıklı değildir. Bu, Amerikan yapımı konserve sütün peşinden kımız içmeye benzer.

Marinetti de 1920'de komünizmi şu sözlerle mahkûm ediyordu:

> Komünizm, her zaman için insan israfından başka bir şey yapmayan bürokratik kanserin gem vurulmayarak azgınlaşmış halidir. Bir Alman kanseri, karakteristik Alman teşrifatçılığının ürünü. Ukalaca yapılan hiçbir hazırlık insana yaraşır değildir...

Ön-faşist İtalyan yazarın komünizme saldırısı ile İtalyan Komünist Partisi'nin gelecekteki kurucusunun belli bir burjuva kültür fikrine saldırısı ("özellikle proletarya için gerçekten zararlı" der Gramsci), aynı 'kötülük'e işaret etmektedir –yapaylık, bilgiçlik, katılık, ruhsuzluk. Baskıcı pratiklerle idealleri mahkûm etmek için, tüberküloz ve kanser diline sürekli olarak başvurulmuştur; bu yaklaşıma göre, baskı, insanı ya kuvvetten mahrum bırakan (tüberküloz) ya da esneklik ve kendiliğinden davranışlardan mahrum bırakan (kanser) bir ortam olarak düşünülmektedir. Modern hastalık metaforları, fiziksel sağlıkla benzerlik kurulabilecek şekilde, anti-politik olduğu ölçüde yeni bir siyasal düzen çağrısında da bulunan ideal bir toplumsal refah ülküsünü öngörürler.

Düzen, siyaset felsefesinin bilinen en eski derdidir; bu doğrultuda, polisi (şehir-devletini) bir organizmayla karşılaştırmak makul bir durumsa, o zaman sivil düzensizliği hastalıkla karşılaştırmak da aynı derecede makul sayılmalıdır. Siyasal düzensizliği hastalıkla benzeştiren klasik

formülasyonlar (Platon'dan -diyelim- Hobbes'a değin), klasik tıbbi (ve siyasal) 'denge' fikrini önvarsayarlar. Hastalık, dengesizlikten gelir. Tedavinin amacı da doğru dengeyi (siyasal terimlerle konuşursak, doğru hiyerarşiyi) yeniden kurmaktır. Seyirle ilgili tahmin, prensip olarak -daima- iyimserdir. Toplum da, tanımı gereği, hiçbir zaman ölümcül bir hastalığa yakalanmaz.

Machiavelli, hastalık imgesine başvurduğunda, hastalığın iyileştirilebileceği önvarsayımından hareket ediyordu:

> Veremi başlangıç aşamasındayken iyileştirmek kolay, anlamak zordur; ancak doğru bir zamanda teşhis konamazsa ya da doğru bir ilkeyle tedavisi yapılamazsa, bu sefer onu anlamak kolaylaşıp, iyileştirmek zorlaşır. Aynı durum devlet işleri için de geçerlidir; bu alanda ortaya çıkan güçlükler, eğer onları uzaktan görüp kavrama yeteneğine sahip kişiler tarafından üstüne gidilirse, kısa sürede halledilebilir; ancak, öngörüsüz devlet adamları tarafından ele alınırlarsa, sorunların herkesin çıplak gözle görebileceği ve artık çaresi bulunamaz bir boyuta ulaşması fazla sürmeyecektir.

Machiavelli, tüberkülozu, eğer erken bir aşamada (semptomları gözle görülür bir duruma dahi gelmeden) saptanırsa, ilerlemesi durdurulabilecek bir hastalık olarak düşünmüştür. Doğru bir öngörüyle bakıldığında, bir hastalığın seyri tersine çevrilemez değildir; tabii aynı durum siyasi yapıdaki rahatsızlıklar için de geçerlidir. Machiavelli, toplumdan daha ziyade, (terapötik bir sanat diye kavradığı) devlet adamlığıyla ilgili bir hastalık metaforu ortaya atmıştır: Nasıl ciddi hastalıkları kontrol altında tutmak için basiretli davranmak gerekliyse, toplumsal krizleri

kontrol altında tutmak için de öngörülü davranmaya ihtiyaç vardır. Bu, öngörü üzerine bir metafordur ve bir öngörü çağrısıdır.

Siyaset felsefesinin büyük geleneğinde, hastalık ile sivil düzensizlik arasında kurulan benzerliğin, egemenleri daha akılcı politikalar izlemeye teşvik edeceği önerilmektedir. Hobbes bu konuda şunları yazmıştı:

> Ölümlülerin elinden çıkan hiçbir şey ölümsüz kalamayacağı halde, insanlar kendi akılları doğrultusunda hareket etselerdi, en azından, kendi topluluklarının iç hastalıklar sebebiyle mahvolmasını engelleyebilirlerdi... Bu yüzden, toplumları dış saldırılar yüzünden değil de iç karışıklıklar sebebiyle dağılacak olursa, bunun suçu, toplumun *Madde*'sini oluşturan insanlarda değil, *Yapıcıları* olan ve onları yöneten kişilerdedir.

Hobbes'un görüşü, kaderci olmanın dışında her türlü sıfatla nitelenebilir. Hükümdarlar, düzensizliği kontrol altına almaktan sorumludurlar ve bunu (akıl aracılığıyla) gerçekleştirme yeteneğine sahiptirler. Hobbes'a göre, cinayet ('dış şiddet'), bir toplumu ya da kurumu öldürmenin tek 'doğal' yoludur. İç düzensizlik ve karışıklıklar yüzünden mahvolmak -bir hastalıkla benzerlik kurularak- intihar demektir ve aslında önlenebilir bir akıbettir; iradi bir edimdir, daha doğrusu, iradenin (yani, aklın) iflasıdır.

Hastalık metaforu, siyaset felsefesinde, akılcı tepkiler verme çağrısını güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Machiavelli ile Hobbes, tıbbi aklın bir kısmında, ciddi hastalıkları erken -yani, kontrol altına almanın görece daha kolay olduğu- aşamasında durdurmanın önemine parmak basıyorlardı. Hastalık metaforu, bunun yanında, egemen-

leri başka türde bir öngörüyle hareket etmeye cesaretlendirmek amacıyla da kullanılabilirdi. Lord Shaftesbury 1708'de şunları yazmıştı:

> İnsanda, zorunluluktan dolayı boşaltılması gereken bazı sıvılar vardır. Kanın yapısında, bazı vücutlarda normalin ötesinde boşalmalara yol açan yabancı fermentler bulunduğundan, insanın hem ruhu hem de bedeni, doğal bir şekilde sarsıntı geçirebilir. Hekimler vücuttaki bu fermentleri yatıştırmak için çaba harcamak ve kendilerini bu tür patlamalarla belli eden sıvıları kontrol altına almak isterlerse, muhtemelen söz konusu hastalık her ne ise onu iyileştirmek yerine vebaya yol açabilirler ve bir ilkbahar nezlesini ya da sonbahar oburluğunu yaygın bir habis hastalığa çevirirlerdi. Bunlar, kesinlikle, ruhsal sarsıntılara bilinçsizce müdahale etmeye kalkışan ve, batıl inancın yarattığı kafa karışıklığını iyileştirip, ruhları heyecanın bulaşıcı ateşinden koruma gerekçesiyle, doğanın tüm dengesini bozarak birkaç masum çıbanı şiddetli bir ateşlenmeye ve ölümcül bir kangrene çeviren siyasi yapıdaki hasta hekimlerdir.

Shaftesbury'nin işaret ettiği nokta, belli ölçülerde akıldışılığa ('batıl inançlar', 'coşku') hoşgörüyle yaklaşmanın akılcı bir tutum olduğu; katı, baskıcı önlemlerin düzensizliği gidermekten ziyade basit bir derdi felaket derecesinde ağırlaştırabileceğidir. Siyasi yapı, aşırı tıbbileştirilmemeli; her düzensizliğe çare bulma peşinde koşulmamalıdır.

Machiavelli'ye göre, öngörü; Hobbes'a göre, akıl; Shaftesbury'ye göre, hoşgörü; bunların hepsi de, doğru bir devlet adamlığının -tıbbi benzetmelerle kavrandığında- ölümcül bir düzensizliği önleyebilmesini sağlayacak fikir-

lerdir. Buradaki varsayım, toplumun temelde sağlıklı olduğudur; hastalık (düzensizlik), ilke olarak, her zaman için çözümü bulunabilecek bir durumdur.

Modern çağda, siyasal retorikte hastalıkla bağlantılı imgelere başvurulması, başka ve daha az müsamahalı varsayımları gündeme getirmektedir. Modern dönemin, mevcut siyasal durumun çaresi bulunmaz bir çözümsüzlüğe sürüklendiğinin hesaplanmasına dayalı 'devrim' fikri, eskiden beri kullanılagelen iyimser hastalık metaforlarını yerle bir etmişti. John Adams, Aralık 1772'de günlüğüne şunları kaydediyordu:

> Benim önümdeki manzara... son derece kasvetli. Benim ülkem derin bir Sıkıntı içerisinde ve Umut'a çok az Yer var... Halk Kitlesi, sürekli mücadele etmekten bitap düşmüş görünüyor; buna bağlı olarak, Para Yiyicilik, Hizmetkârlık ve Orospuluk, bir kanser gibi halkı yiyip bitiriyor, yayılıp duruyor.

Siyasal olayların artık, 'eşi benzeri görülmemiş', 'radikal' olaylar şeklinde tanımlanması yaygınlaşıyordu; süreç içinde hem sivil hoşnutsuzluklar hem de savaşlar, gerçekte 'devrim' olarak anlaşılmaya başlandılar. Tahmin edilebileceği üzere, modern anlamıyla hastalık metaforlarının ortaya çıkması Amerikan Devrimi'yle değil, Fransız Devrimi'yle (özellikle de Fransız Devrimi'ne gösterilen muhafazakâr tepkilerle) gündeme gelmiştir. Edmund Burke *Fransa'da Devrim Üzerine Düşünceler*'de (1790), eski savaşlar ile sivil hoşnutsuzlukları, tamamen yeni bir karaktere büründüğünü düşündüğü yeni hoşnutsuzluklarla karşılaştırmıştı. Daha önceleri, nasıl bir felaketle yüz yüze geli-

nirse gelinsin, "...devletin organları, ne kadar çatırdamış olurlarsa olsunlar, varlıklarını muhafaza ediyorlardı." Burke, daha sonra Fransızlara şöyle seslenmekteydi: "Ancak sizin şu anda yaşadığınız kargaşa, bir felç gibi, hayat pınarının yatağını hedef almakta."

Klasik 'polis' (yani, şehir devleti) teorilerinin dört sıvı teorisinin açtığı yolu takip etmesi gibi, modern 'siyaset' fikri de modern 'hastalık' fikriyle tamamlanmıştır. Hastalık, ölüme eşittir. Bu noktada Burke de felç metaforunu ("tükenen bir hafızanın capcanlı ülseri") kullanmıştır. Vurgu, çok geçmeden, iğrenç ve öldürücü olduğu bilinen hastalıklara kayacaktı. Böyle hastalıkları kontrol altına almak ya da tedavi yoluyla iyileştirmek mümkün değildi çünkü, bu yüzden de onlara cepheden saldırmak gerekiyordu. Hugo'nun Fransız Devrimi'yle ilgili romanı *1793*'te (1874), giyotinle idama mahkûm edilen devrimci Gauvain, kendisinin çok yakındaki infazı dahil olmak üzere her tarafı kana boğmuş olan Devrim'i şu sözlerle bağışlamaktadır:

> Çünkü bu [devrim] bir fırtına. Bir fırtına da neyi estirdiğini daima bilir... Uygarlık, vebanın kıskacındaydı; sonra imdadına bu [devrim] kasırga[sı] yetişti. Belki de devrim yeterince seçici değildir. Başka bir yol izleyebilir miydi ki? Ona zorlu bir görev yüklenmişti: hastalığın köküne kazımak! Hastalık o kadar dehşetli bir şekilde yayılmıştı ki, fırtınanın öfkesi de anlaşılan bu yüzden çok keskindi.

Bu, devrimci şiddetin, toplumun derine kök salmış, korkunç derecede dehşetli bir hastalığa yakalanmış olduğu gerekçesiyle haklı çıkarılacağı son örnek değildi. Hastalık metaforunun modern siyasal söylemde kullanılması-

nın melodramatik yanı, cezalandırıcı bir işleve büründürülmesidir: hastalıktan bir ceza olarak değil, bir kötülük işareti, cezalandırılması gereken bir musibetin kendisi olarak söz ediliyordu.

İster sağda ister solda olsun, modern totaliter hareketler özgül bir şekilde -ve teşhir etmek amacıyla- hastalık imgelerine başvurma eğilimi sergilemişlerdir. Naziler, karışık 'ırksal' kökene sahip insanların bir frengiliye benzediğini ilan etmişlerdi. Avrupa Yahudileri birçok kereler frengiyle, kesip atılması gereken bir kanserle benzerlik kurularak tarif ediliyordu. Hastalık metaforları, Bolşeviklerin polemiklerinin ana direklerinden biriydi ve tüm komünist polemikçiler arasında en yeteneklisi olan Troçki, bu metaforları müsrifçe bir sıklıkla (özellikle de 1929'da Sovyetler Birliği'nden sürgüne yollandıktan sonra) kullanıyordu. Onun gözünde Stalinizm, bir kolera, bir frengi, bir kanserdi.* Siyaset dilinde bu tür imgelere başvururken sadece ölümcül hastalıklara yer vermek de metafora çok daha iğneleyici bir karakter kazandırmıştır. Şimdilerde, siyasal bir olayı ya da durumu bir hastalığa benzetmek, o olay ya da duruma bir suç atfetmek ve bir ceza biçilmesini arzu etmek anlamına gelmektedir.

---

*) Krş. Isaac Deutscher, *Kovulmuş Peygamber: Troçki, 1920-1940* (1963): "'Bazı tedbirler," diye yazıyordu Troçki, [21 Mart 1938'de] [Philip] Rahv'a, "Yanlış teoriye karşı mücadele etmek için gerekliyken, bazıları da bir kolera salgınıyla mücadele etmeye yarar. Stalin, yadsınmaz bir şekilde, sahte bir teoriden daha fazla koleraya yakındır. Ona karşı verilen mücadele en yoğun, keskin ve merhametsiz haliyle yürütülmelidir. 'Fanatizm'in bir [bu] yönü... sağlıklıdır," diye yazmıştı. Deutscher başka bir yerde de şöyle diyordu: "Troçki, işçi hareketinden kızgın demirle dağlanarak kökünün silinmesi gereken 'Stalinizm frengisi' ya da kanserden bahsetmekteydi..."

Dikkate değerdir; Soljenitsin'in *Kanser Koğuşu*'nda bir metafor olarak kanser neredeyse hiç geçmemektedir: ne Stalinizm için, ne de başka bir şey için. Soljenitsin, onun Sovyetler Birliği'nde yayımlanmasını umut ederken, 1967'de Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu'na, başlığın 'simgesel bir ifade' olmadığını, kitabında 'özellikle ve edebi açıdan kanseri anlattığı'nı söylediği zaman kendi romanını doğru olmayan bir şekilde tanıtıyor değildi.

Bu durum, özellikle kanserin bir metafor olarak kullanılması için geçerlilik taşımaktadır. Böyle bir yaklaşım, her şeyden önce, belirli bir olay ya da durumun hiçbir şüpheye yer bırakmayacak ve çaresi bulunamaz derecede berbat bir yönde seyrettiğini belirtmekle eştir. Hitler, Eylül 1919'da kaleme aldığı ve bir anti-Semitik küfürname olan ilk siyasal broşüründe, Yahudileri "uluslar arasında ırksal tüberküloz" doğurmakla suçluyordu.* Tüberküloz, on dokuzuncu yüzyılın üst-belirlenmiş, hâkir görülen hastalığı olarak prestijini hâlâ muhafaza ediyordu. (Hugo'nun manastır hayatını tüberkülozla kıyaslamasını hatırlayın.) Ancak Naziler, kendi retoriklerini çok çabuk modernize etmişler, dolayısıyla, kendi amaçları doğrultusunda kanserle bağlantılı imgelere daha fazla yer vermeyi uygun görmüşlerdi. 1930'lu yıllar boyunca 'Yahudi meselesi' hakkında yapılan konuşmalarda telaffuz edildiği üzere, kanseri tedavi etmek için, onun etrafındaki sağlıklı dokuyu kesip atmak gerekiyordu. Nazilerin kendi propagandalarında yer verdikleri kanser imgeleri, tüberküloza uygun düştüğü varsayılan 'yumuşak' tedaviye zıt olarak, tamamen 'köktenci' bir tedavi öngörüyordu: Bu, aynı zamanda, sanatoryum (yani, sürgün) ile cerrahi müdahale (kre-

*) [Yahudinin] gücü, kılını kıpırdatmadan elde edilen faizle artıp hep kendi ceplerinde biriken, ulusların boynuna boyundurukların en tehlikelisini vuran paranın gücüdür... İnsanları daha yüksek şeyler için uğraştıran her şey (ister din, ister sosyalizm, isterse demokrasi olsun), Yahudinin gözünde, para ve egemenlik hırsına kavuşmaktan başka bir şey olmayan amaca ulaşmayı sağlayan bir araçtan farksızdır. Yahudinin faaliyetleri, uluslar arasında ırksal tüberküloz doğurmuştur..." Nazi ideolojisinin on dokuzuncu yüzyıl sonundaki öncülerinden olan Julius Langbehn, Yahudileri "yalnızca gelip geçici bir baş belası ve kolera" diye niteliyordu. Ancak Hitler'in kafasındaki tüberküloz imgesinde, kansere kolaylıkla taşınabilecek bir şey vardır: Yahudi gücünün "kılını kıpırdatmadan elde edilip hep kendi ceplerinde biriktiği" fikri.

matoryumlar) arasındaki farklılıkta temsil edilmekteydi. (Yahudiler ayrıca, şehir hayatıyla özdeşleştirilmişlerdi ve şehir hayatına denk düşen bir metafora karşılık geliyorlardı –Nazilerin bu retoriği, 'şehirler'i insanı güçten kuvvetten düşürücü, laf ebeliğini besleyici, ahlâki açıdan lekeli ve sağlıksız bir ortam şeklinde yorumlayan bütün Romantik klişelerin bir yansımasıydı.)

Bir fenomeni kanser olarak tanımlamak, ona yönelik bir şiddet kışkırtıcılığıdır. Kanserin siyasal söylemde kullanılması kadercilik eğilimini besler ve (bu hastalığın kaçınılmaz bir şekilde ölümle sonuçlanacağı şeklindeki yaygın inancı da pekiştiren bir yaklaşımla) 'sert' önlemleri haklı çıkarır. Hastalık kavramı asla masum değildir. Ancak, kanser metaforlarının, örtük bir şekilde soykırımı çağrıştırdığı da ileri sürülebilir. Hiçbir siyasal görüş bu metaforu kendi tekeline alamaz görünmektedir. Troçki, Stalinizmi 'Marksizmin kanseri' diye adlandırıyordu; Çin'deki Dörtlü Çete, başka yakıştırmaların yanı sıra, 'Çin'in kanseri' olmuştu. John Dean, Watergate skandalını Nixon'a şu sözlerle açıklıyordu: "İçimizde, Başkanlığın hemen dibinde, giderek büyüyen bir kanser var." Arapların (son yirmi yıl boyunca İsraillilerin radyodan her gün dinledikleri) polemiklerinde en çok geçen metaforlardan biri, İsrail'in 'Arap dünyasının kalbindeki bir kanser' ya da 'Ortadoğu'nun kanseri' olduğuydu. Ağustos 1976'da Tel Zaatar'daki Filistin mülteci kampını kuşatan Hıristiyan Lübnanlı sağcı güçlerin başındaki subay, kampı, 'Lübnan'ın bedenindeki bir kanser' diye tanımlamıştı. Öfke ve hiddetini yansıtmak isteyenler için kanser metaforlarının cazibesine karşı koymak kolay değildir. Yine, Neal Ascherson 1969'da, Slansky Vakası'nın "Çekoslovak devleti

ve ulusunun vücudundaki kocaman bir kanser" olduğunu yazmıştı; Simon Leys *Çin Gölgeleri*'nde, "Çin'in çehresini ufak ufak kemirerek yok eden Maocu kanser"den söz etmektedir; D.H. Lawrence da mastürbasyonu, "uygarlığımızın en köklü ve en tehlikeli kanseri" diye niteliyordu. Ben de, Amerika'nın Vietnam'a karşı savaşının hepimizi derinden umutsuzluğa sürüklediği günlerde, "Beyaz ırk, insanlık tarihinin kanseridir," demiştim.

Peki ama, yirminci yüzyılın sonlarında ahlâki açıdan katı tutumlar takınmak nasıl olabilir? Zaten katı bir tutum takınmamız gerektiği sürüyle şey varken, kötülük hakkında birtakım düşüncelerimiz olduğu halde artık dinsel ya da felsefi bir dille ahkâm kesebileceğimiz koşullar ortadan kalkmışken bu katılık nasıl hayata geçirilebilir? 'Köklü' ya da 'mutlak' şekilde kendini gösteren kötülüğü kavramaya çalışırken, yeterli metaforlar peşine düştüğümüz ortadadır. Oysa modern hastalık metaforlarının hepsi de beş para etmez mecazlardır. Gerçekten hasta olan insanlara, hastalıklarının adının 'kötülük timsali' olduğunu durmadan tekrarlayarak yardım edilemez. Tarihsel bir olay ya da problem, ancak en sınırlı anlamıyla bir hastalığa benzer. Kanser metaforu da özellikle galiz bir küfür yerine geçmektedir. Kanser metaforu, değişmez bir şekilde, karmaşık olan bir şeyi basitleştirmeye kışkırtmaktan ve fanatizmi değilse bile, hep kendini haklı görmeyi davet etmekten öte bir anlam taşımaz.

Kanser imgesini kangren imgesiyle karşılaştırmak da öğretici bir zemindir. Kangren, kanserle aynı metaforik özelliklerin birçoğunu paylaşır: O da hiç yoktan ortaya çıkar, yayılır, tiksinti vericidir –aslında kangrenin, bir polemikçinin arayıp da bulamadığı her türlü aşağılayıcı sıfatla

yüklenmiş göründüğü açıktır. Kaldı ki, bu metafor önemli bir ahlâki polemikte de kullanılmıştı: 1950'lerde Fransızların Cezayir'de yaptıkları işkencelerde. O işkenceleri teşhir eden ünlü kitabın başlığı *Kangren*'di. Yine de, kanser metaforları ile kangren metaforları arasında büyük bir farklılık da söz konusudur. Birincisi, hastalığa neyin sebep olduğu kangrende açıkça bilinmektedir. Kaynak, dışsal bir sebeptir (kangren, ufacık bir çizikten bile gelişebilir); kanser ise esrarengiz diye anlaşılan, hem içsel hem de dışsal kaynaklı, çok çeşitli sebepleri olan bir hastalıktır. İkincisi, kangren, insan hayatının üstüne tam anlamıyla çöken bir felaket değildir. Çoğunlukla sakat kalmaya, bir uzvun kesilmesine, daha az örnekte de ölüme yol açar; kanserin ise çoğu vakada ölümle sonuçlanacağı düşünülür. Bunun için, hastalık metaforlarının en dehşetlisi olarak hâlâ, kangreni değil, (Artaud, Reich ve Camus gibi yazarların onu bir kasvetlilik ve felaket metaforu olarak dayatmakta sergiledikleri kayda değer çabalara rağmen) vebayı da değil, kanseri görmekteyiz. Ve sırf böyle dehşetengiz olduğu içindir de, özellikle işe yaramaktadır –yani, paranoidler için, sıradan kampanyaları haçlı seferlerine çevirmeye ihtiyaç duyanlar için, kaderciler (kanser=ölüm) için ve tarihsel bir devrimci iyimserliğin (ancak en radikal değişikliklerin arzu edilir nitelikte olabileceği fikrinin) sihrine kapılmış olanlar için elverişli bir metafordur. Kanserin tarifi ve tedavisi için her akla geldiğinde ortaya atılan bu tür askeri jargondaki abartmalar kullanılmaya devam edildiği sürece, barışseverlerin bilinçli bir tavırla uzak durmayı tercih edecekleri bir metafor olarak kalacağı da kesindir.

Kanser dilinin gelecek yıllarda da etkisini sürdürmesi tabii ki muhtemeldir. Bu tablo ancak, hastalığın sebeple-

ri nihayet anlaşıldığında ve iyileşme oranları iyice yükseldiğinde kesin bir şekilde değişecektir. Kaldı ki, yeni tedavi şekillerinin geliştirilmesiyle bu sürecin başlamış olduğu da söylenebilir. Kanser hastalarının tedavisinde radyasyonun yerini adım adım kemoterapi aldıkça, immünoterapinin bir türünde de etkili bir tedavi yöntemi (yararlılığı şimdiden kanıtlanmış bir tamamlayıcı tedavi) bulunması ihtimali oldukça fazladır. Bazı tıbbi çevrelerde kavramlar değişmeye başlamıştır, ki bunun bir göstergesi, doktorların, vücudun kansere karşı immünolojik tepkilerini hızla geliştirmeye yoğunlaşmalarıdır. Tedavi dili, saldırgan askeri metaforlardan vücudun 'doğal savunmalar'ını öne çıkaran metaforlara kaydıkça ('bağışıklık savunma sistemi' denilen sistem de, askeri metaforlardan tamamen koparak, vücudun 'bağışıklık yeterliliği' diye adlandırılabilir), kanserin mistifiye edilmiş hali bu özelliğini giderek kaybedecektir; işte öyle bir durumda, herhangi bir durum veya olayı, ya ölümcül bir teşhis koyarak ya da ölümcül, sinsi bir düşmanla mümkün olan her yolla kıyasıya mücadeleye girişildiği izlenimi doğurmadan da kanserle kıyaslamak mümkün olacaktır. Hatta o zaman, kanseri -şimdi olmadığı şekilde- ahlâki açıdan kabul edilebilir anlamlarla yüklü bir metafor olarak kullanmanın koşulları da yaratılmış olabilecektir.

Dahası, böyle bir durumda herhalde artık hiç kimse korkunç olan herhangi bir şeyi kanserle kıyaslamak istemeyecektir. Zira bu metafora duyulan ilgi, kesinlikle onun çok fazla mistifikasyonla, dolayısıyla kaçınılmaz bir kader fantezisiyle yüklü bir hastalığa gönderme yapıyor olmasıyla belirlenmiştir. Bizim kanser hakkındaki görüşlerimiz ile kansere yüklediğimiz metaforlar, bu kültürde karşılaş-

tığımız muazzam eksiklikleri, ölüme karşı gölgede kalan tutumumuzu, duyguların bizde doğurduğu kaygıları, tüketimi doğru bir şekilde düzenleyen ileri bir sanayi toplumu kurmayı beceremememizi ve tarihin akışı boyunca şiddetin gittikçe artmasından duyduğumuz haklı korkuları ifade etmek için son derece yerinde bir araç olmuştur. Benim öngörüm o ki, kanser metaforu, bu hastalığın yansıttığı problemlere inandırıcı çözümler bulunmasından çok önce eskiyip bir köşeye atılmış olacaktır.

AIDS VE METAFORLARI

Metafor Olarak Hastalık adlı kitabımı yeniden okurken şunları düşündüm:

BİR

Benim 'metafor' derken kastettiğim şey, bu sözcüğün Aristoteles'in *Poetika*'sında (1457b) yer alan, bildiğim en eski ve en özlü tanımından başkası değildi. "Metafor", diye yazıyordu Aristoteles, "bir şeye, başka bir şeye ait bir isim vermeye dayanır." Bir şeyin olmadığı-bir-şey olduğunu ya da ona benzediğini söylemek, felsefenin ve şiirin ortaya çıkışı kadar eski bir zihinsel işlemdir; ayrıca, bu işlem, bilimsel anlayış dahil olmak üzere çoğu anlayışın ve duyguları ifade etme tarzının kuluçka yeridir. (Bu düşüncemi pekiştirmek için, on yıl önce hastalık metaforlarına

karşı kaleme aldığım polemiğe, sahte bir yanı olan metaforik düşünmenin ayartıcılığını teşhir eden kısa bir önsöz ekledim.) Kuşkusuz, metaforlar olmadan düşünmek mümkün değildir. Ancak bunu söylemek, kullanmaktan imtina edebileceğimiz ya da onları kullanmaktan tamamen vazgeçmeye çalışabileceğimiz bazı metaforlar olmadığı anlamına da gelmez. Elbette, her türlü düşünce, bir nevi yorumdur. Ancak bu da, bazen yoruma 'karşı' düzeltilecek şeyler yoktur demek değildir.

Örneğin, bu [yirminci –çev.] yüzyılın siyasal hayatının büyük bölümünü şekillendiren (ve doğru biçimde anlaşılmasını perdeleyen) inatçı bir metaforu; benimsenen tutumlar ile toplumsal hareketleri 'sol' ve 'sağ'la ilişkilerine göre yayıp kutuplaştıran metaforu ele alalım. Bu terimlerin kökeni Fransız Devrimi'ne, 1789'da Ulusal Meclis'te, cumhuriyetçilerle radikallerin başkanlık makamının solunda, monarşistlerle muhafazakârların ise sağında oturdukları yerleşim düzenlemesine kadar uzanmaktadır. Ancak, bu metaforun şaşırtıcı derecede uzun ömürlü olmasını tek başına tarihsel hafızayla açıklayamayız. Öyle görünüyor ki, 'sol'-'sağ' metaforunun siyaset dilinde bugüne kadar gelişinin kaynağı, muhtemelen, bedenin uzamdaki hareketlerinden (sola ve sağa, yukarıya ve aşağıya, ileriye ve geriye) çıkartılan metaforların, toplumsal çatışmaları betimlerken modern, seküler imgeleme elverişli bulunmasıdır; siyaset dilindeki bu kullanım, aynı zamanda, evvelden beri toplumun bir tür beden, bir 'kafa'nın idare ettiği ve iyi disipline edilmiş bir beden şeklindeki tasvir edilmesine yenilik ekleyen bir metaforik pratiktir. Belki de baskıları haklı göstermekteki yararlılığı sebebiyle, Platon ve Aristoteles'ten beri, devletlerin yönetim şekli için kullanı-

lan başlıca metafor da bu olmuştur. Toplumu 'beden'le karşılaştırmak, onu 'aile'yle karşılaştırmaktan bile daha fazla, toplumun otoriter bir düzene göre tasarlanmasını kaçınılmaz, değişmez göstermektedir.

Hücre patolojisinin kurucusu Rudolf Virchow, bedenle ilgili konuşmalarda siyasal metaforlardan yararlanarak, 'ters işlem'in ender rastlanan ve bilimsel bakımdan da kayda değer örneklerinden birini sergilemiştir. 1850'li yılların biyolojik tartışmalarında Virchow, hücreyi hayatın temel birimi sayan kendi teorisini desteklemek için, liberal devlet metaforuna başvurmayı faydalı görmüştü. Organizmalar, yapıları ne kadar karmaşık olursa olsun, her şeyden önce basit birer 'çokhücreli'ydiler –yani, çokyurttaşlı; beden bir 'cumhuriyet', ya da 'birleşik ulus'tu. Virchow, bilimci-retorikçiler içinde bir kara koyundu; bunun bir sebebi, onun metaforlarını aldığı politikanın on dokuzuncu yüzyıl standartlarına göre anti-otoriteryan sayılmasıydı. Ancak bedeni (liberal olsun olmasın) bir topluma benzetmek, bedeni bir makine ya da iktisadi işletme gibi başka karmaşık, entegre sistemlerle kurulan diğer benzerliklerden daha az rastlanan bir durumdur.

Batı tıbbının doğuşunda, Yunanistan'da, bedenin birliğini anlatmak için benimsenen önemli metaforlar, sanatlardan seçilmişti. Bu tip metaforlardan biri olan armoni, birkaç yüzyıl sonra, bu benzetmenin bedenin temel ve temel-olmayan organlardan oluşmasının, hatta bedenin maddiliğinin (yani, ölümün) hakkını veremediğini ileri süren Lucretius tarafından, aşağılama amacıyla seçilen bir örnekti. Şimdi, Lucretius'un müzikal metaforu 'uydurma' saydığı şiirinin bitiş dizelerine (hastalık ve sağlık hakkında metaforik düşünme şekli konusunda benim bildiğim ilk saldırıya) bakalım:

Elim kolum bir değil, anlamalısın
Ne de sağlığım onlar kadar önemli,
Ama yaşatır bizi, heyecanı
Nefes almanın, ışıtan bir dirilik
Onların yokluğunda ölüleri sunar
Hayat. Madem ki akıl ve ruh,
Bir parçası insanın,
Bırakın müzisyenlere kalsın, yüce
Helikon'dan düşen kelimeler.
Bulurlar belki başka diyarlarda,
Şimdiye değin hünerlerindeki meçhule
Merhem olanı.
Armoninin diliyim ben, her neyse o da,
Bırakın müzisyenlere kalsın.

(*Evrenin Yapısı III*, 124-135,
çev. Rolfe Humphries)

Beden hakkında böyle etkileyici bir genelleme düzeyinde metaforik düşünmenin tarihi, başka sanat dallarından ve teknolojiden, özellikle de mimariden alınmış başka imgeleri de kapsar. Bazı metaforlar (Aziz Pavlus'un bedeni bir tapınağa benzettiği nasihat edici ve şiirsel sözü gibi) hiç açıklayıcı değildir. Bazılarının ise (bedenin bir fabrikaya benzetilmesi gibi, bedenin sağlık tabelası altında işlemesi, bedenin bir kale gibi faaliyet göstermesi imgeleri gibi, bedenin katastrof doğurması imgesi gibi) çarpıcı bir bilimsel tınısı vardır.

Hastalığın ölümlülük, insanın acizliği ve her an yaralanabilmesi metaforlarıyla birlikte anılmasından dolayı, kale imgesinin uzun bir bilimsellik-öncesi soykütüğünün ol-

duğu bilinmektedir. John Donne, kendisinin ölmekte olduğunu düşünürken kaleme aldığı, hastalık üzerine büyük nesir aryası *Bazı Durumlara Göre Dualar*'da (1627), hastalığı beden-kaleyi istila eden, onu kuşatan bir düşman olarak betimlemiştir:

> Sağlık hakkında kitaplar okur, hangi etleri yiyip ne içeceğimize kafa yorar, hava almaya çıkar ve egzersiz yapar, her taşı parlatıp cilalar ve binamızın duvarlarını sağlam öreriz; yani, Sağlığımız uzun ve düzenli bir çalışmanın ürünüdür; Ancak an gelir, bir dakika içinde bir Top güllesi duvarımızı yıkar, her tarafı harabeye çevirir, herşeyi yerle bir eder; bütün gayretkeşliğimize rağmen önlenemeyen, bütün kuruntularımıza rağmen hiç şüphelenmediğimiz bir Hastalık çıkagelir...

Bazı parçalar, diğerlerinden daha dayanıksızdır: Donne, 'kalbi bir dakika içinde bir mayın gibi patlatacak' 'doğal olmayan' ya da 'isyankâr' bir ateşle sarılmaya dayanabilecek 'beyin'den ve 'karaciğer'den bahsetmektedir. Donne'nin imgelerinde, istilacı olan hastalıktır. Modern tıp düşüncesinin, ancak -Virchow'un hücre patolojisinin temsil ettiği gibi- yeni türde bir tetkikin ortaya çıkarılmasıyla, bir de, hastalıklara tanımlanabilir olup (mikroskop marifetiyle) görülebilir organizmaların yol açtığı doğrultusunda daha kesin bir anlayışı ortaya atan toptancı askeri metaforla birlikte başladığı söylenebilir. Tıp, istilacı hastalık olarak değil de hastalığa sebebiyet veren mikro-organizma olarak görüldüğünde, gerçekten etkili olmaya başlamış ve askeri metaforlar yeni bir inandırıcılık ve kesinlik kazanmıştı. O zamandan beri, askeri metaforlar giderek daha fazla tıbbi vakaların betimlenmesinin bütün yönlerini yansıtmaya baş-

lamıştır. Böylece, hastalık, yabancı organizmaların istilası şeklinde yorumlanır olmuştur; öyle ki, beden de bu istilaya kendi askeri operasyonlarıyla, örneğin immünolojik 'savunmalar'ı seferber ederek karşılık vermektedir; çoğu kemoterapinin dilinde gözlendiği gibi, tıp 'saldırgan'dır.

Daha saldırgan bir metafor, hastalığın düzenli biçimde toplumu istila eden bir şey olarak nitelendiği ve belirli bir hastalıktan dolayı ölüm oranını azaltma çabalarının bir kavga, bir mücadele, bir savaş diye adlandırıldığı halk sağlığı eğitiminde varlığını sürdürmektedir. Askeri metaforlar yirminci yüzyılın başlarında, halkı Birinci Dünya Savaşı sırasında frengi hakkında, savaştan sonra da tüberküloz hakkında eğitmeye yönelik kampanyalarda ön plana çıkmıştı. 1920'li yıllarda İtalya'da tüberküloza karşı yürütülen kampanyadan bir örnek verecek olursak, *'Guerre alle Mosche'* (Sineklere Karşı Savaş) başlıklı bir poster, sineklerin getirdiği hastalıkların ölümcül etkilerini göstermektedir. Bu posterde sinekler, masum bir halkın üstüne ölüm bombaları bırakan bir düşman uçağı olarak resmedilmiştir. Bombaların üstünde yazılar vardır. Bir tanesinde *'Microbi'*; 'mikroplar', bir diğerinde *'Germi della tisi'*, 'tüberküloz tohumları'; bir başkasında da sadece *'Malatia'*, 'hastalık' diye yazmaktadır. Kukuletalı siyah pelerin giydirilmiş bir iskelet, yolcu ya da pilot olarak ön kabinde durmaktadır. "Bu Silahlarla Tüberkülozu Fethedeceğiz" başlıklı başka bir posterde, ölüm rakamları, çekilmiş kılıçlarla duvara raptedilmiştir; her birinin üstünde tüberkülozla savaşmanın yöntemlerinden biri yazılıdır. Örneğin, bir kılıçta 'temizlik', bir diğerinde 'güneş', diğerlerinde de 'hava', 'dinlenme', 'doğru beslenme', 'hijyen' yazıları okunur. (Kuşkusuz, bu silahların hiçbirinin ciddi bir önemi yoktur. Çünkü tüberkülozu fetheden -yani,

iyileştiren- şey, yirmi yıl sonraya, 1940'lara kadar keşfedilmemiş olan antibiyotikler olmuştur.)

Eskiden *bellum contra morbum*, 'hastalığa karşı savaşı' yürüten kişi hekim iken, artık bu savaşı bütün toplumun yürütmesi beklenmektedir. Gerçekten de, savaş yapmanın bir kitlesel ideolojik seferberlik vesilesine dönüşmesi, savaşı, hedefleri bir 'düşman'ın yenilmesi olarak resmeden her türden iyileştirici kampanyalara uygun bir metafor olarak faydalı bir nosyon haline getirmiştir. Yoksulluğa karşı yürüttüğümüz savaşların yerini, artık 'uyuşturucularla savaş' ve kanser gibi belirli hastalıklarla savaşlar almıştır. Kapitalist bir toplumda, etik ilkeye başvurma imkânlarının kapsamı ve inandırıcılığını giderek kısıtlayan ve kendi çıkarını gözetip, kârlı çıkmayı öne alan davranışlar göstermemenin aptallık sayıldığı bir toplumda, 'askeri' metaforun istenmeyen anlamlarda kötüye kullanılması kaçınılmaz olabilir. Savaş yapmak, insanların 'gerçekçi gözle' bakmalarının beklenmediği, yani savaşın nelere mal olduğu ve pratik sonuçlarını dikkate alan bir sorgulamayla değerlendirilmediği çok az sayıdaki insan faaliyetinden biridir. Topyekûn savaşta, ödenecek bedel de topyekûndür, sağduyuyla hiçbir alakası yoktur –savaş, onun uğruna yapılan hiçbir fedakârlığın aşırı sayılmadığı bir olağanüstü durum diye tanımlanmaktadır. Oysa, hastalıklara karşı yürütülen savaşlar, sadece daha fazla mücadele hevesi ve araştırmalara daha fazla para harcanması gerektiği çağrılarından ibaret değildir. Bu metaforla, özellikle ürkütücü hastalıklar yabancı bir 'öteki' gibi, modern savaştaki düşmanlar gibi tasavvur edilmektedir; ve hastalığın şeytanileştirilmesinden kusurun hastaya yüklenmesine geçiş, hastalar ne kadar kurban olarak düşünülseler de düşünülmeseler de, kaçınılmazdır. Kurban, masumiyeti

akla getirir. Masumiyet de, onunla ilintili bütün terimleri yönlendiren amansız mantık gereği, suçluluğu.

Askeri metaforlar, belirli hastalıkların ve -bunun doğal uzantısı olarak- hasta olanların damgalanmasına katkıda bulunur. Zaten beni *Metafor Olarak Hastalık* adlı denemeyi yazmaya götüren etken de, kanserli hastaların nasıl damgalandığını keşfetmem olmuştu.

On iki yıl önce, kendim de bir kanser hastası olduğumda, beni özellikle öfkelendiren (ve doktorların uğursuz teşhisi üzerine beni kendi dehşetim ve umutsuzluğumdan koparan) durum, bu hastalığın yaygın ününün, ondan mustarip olanların acılarını ne kadar arttırdığını görmekti. Hastaneye yattığım ilk zamanlarda kendileriyle konuştuğum hastaların pek çoğu, kendi ülkemde ve Fransa'da çeşitli hastanelere dışarıdan gidip gelen bir hasta olarak kemoterapi tedavisi gördüğüm sonraki iki buçuk yıl boyunca tanıştığım diğerleri gibi, kendi hastalıklarından tiksinti ve bir tür utanç duyduklarını belli ediyorlardı. Bana hiç de merak uyandırıcı gelmeyen hastalıkları hakkında bir sürü fantezinin kıskacına girmişlerdi. Gördüğüm kadarıyla, bu düşüncelerin bir kısmı, tüberküloz hakkında şimdilerde tamamen çürütülmüş olan inançların tam tersiydi. Tüberküloza genellikle duygusal bir gözle, kimliğin çoğalması olarak bakılırken, kanser akıldışı bir şaşkınlık ve tiksintiyle, benliğin eksilmesi muamelesi görmekteydi. Sorumluluk ve hastalığın karakterolojik eğilimi konularında da benzer kurgular söz konusuydu: Kanser, psişik bakımdan yenik, kendini ifade edemeyen, baskılanmış kişilerin (özellikle de bastırılmış öfke ya da cinsel duygular gibi sorunları olanların) yakalandı-

ğı bir hastalık sayılırken, tüberküloz bütün on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında (daha doğrusu, nasıl iyileştirileceğinin yolu bulunana dek) aşırı duyarlı, kabiliyetli ve tutkulu kişileri vurmaya yatkın bir hastalık olarak değerlendirilmekteydi.

İki hastalık arasındaki bu paralellikleri (artık hepimizin kendimizi üstün hissettiğimiz tüberküloz hakkındaki mitler ile birçok kanser hastası ve ailelerinin doğruymuş gibi itibar ettiği kanser hakkındaki boş inançlar arasındaki paralellikler) görmek, kanseri kuşatan mistifikasyonlar hakkında yazmaya karar verdiğim ilk kısa kitabımın temel stratejisini kurmamı sağladı. Bir insanın kansere yakalandığını nasıl öğrendiğini, nasıl ağlayıp sızlandıktan sonra mücadele etmeye başladığını, nasıl kendini avutup, sonra acılar çektiğini ve cesaretini toplayarak tekrar mücadeleye giriştiğini birinci tekil şahıs ağzıyla bir kere daha anlatmanın kimseye pek bir faydası dokunacağını sanmıyordum –halbuki ben, kendi hikâyemin faydalı olmasını istiyordum, kendim de aynı yollardan geçmiştim. Kanımca, bir anlatı formunda yazmak, bir fikir kitabından daha az yararlı olurdu. Anlatı hazzını tutturmak için başka yazarlara başvuracaktım; o arayışta, göz alıcı, büyüleyici hastalık -tüberküloz- için, edebiyat dünyasından aklıma hemen o hastalığa fiilen yakalanmış başka örnekler gelmesine rağmen, kanser teşhisine Tolstoy'un *İvan İlyiç'in Ölümü*, Arnold Bennett'in *Riceyman Basamakları* ve Bernanos'un *Bir Köy Papazının Güncesi* gibi kitaplarında gerçekte yaşamayanların bir hastalığı olarak rastladım.

Bunun üzerine kendi kitabımı kaleme aldım; üstelik, bu kitabı çok çabuk, yaşamak ya da yazmak için geriye ne

kadar vaktim kaldığı konusunda kapıldığım kaygıların yanı sıra, kendi fikirlerimi açıklama coşkusunun da itkisiyle yazdım. Benim amacım, gereksiz yere çekilen acıları hafifletmekti; tam da Nietzsche'nin, geçenlerde rastladığım *Tan Kızıllığı*'nda bir pasajda formüle ettiği gibi:

> *Hastalık hakkında düşünmek!* – Hastanın hayal gücünü dizginlemek, böylece en azından, onun şimdiye dek olduğu gibi, hastalığından ziyade hastalığını kafaya takmaktan acı çekmek zorunda kalmaması –kanımca bu da bir şeydir. Bayağı önemli bir şey!

Benim kitabımın amacı, hayal gücünü kışkırtmak değil, zihni sakinleştirmekti. Edebi çabaların geleneksel amacına uygun düşen o anlam atfetme çabasına girmeyip, tersine, bir şeyi anlamından soymak için; Don Kişotvari, yüksek polemik stratajesi 'yoruma karşı'yı bu defa gerçek dünyaya uygulamak için. Bedene uygulamak için. Benim amacım, her şeyden önce, pratikti. Zira, ilk acıklı gözlemim, tekrar tekrar söylediğim gibi, kansere yakalanma deneyiminin bozduğu metaforik tuzakların son derece gerçek sonuçlar doğurduğu şeklindeydi: Söz konusu tuzaklar insanları yeterince erken tedavi aramaktan ya da doğru tedavi için daha fazla çaba harcamaktan alıkoyuyordu. Ben inanıyorum ki, metaforlar ve mitler öldürür. (Örneğin, metaforlar ve mitler, insanların kemoterapi gibi etkili önlemlerden hiç de akılcı olmayan bir şekilde korkmalarına sebep olmakla kalmazlar, diyet ve psikoterapi gibi tamamen yararsız çarelerden medet umulmasına yol açarlar.) Dolayısıyla, hasta olan ve onlara bakan insanlara, kendi kitabım aracılığıyla bu metaforları, kendini engellemeye zemin hazırlayan bu çaresizlik duygusunu ortadan

kaldıracak bir araç sunmak istiyordum. Ölümcül bir hastalığa yakalandıkları için dehşete düşmüş insanları doktorlara başvurmaya ya da beceriksiz doktorlarının yerine mesleğinin ehli doktorlara danışmaya ikna etmeyi umuyordum. Kanseri sanki sadece bir hastalıkmış (çok ciddi bir hastalık, ama yine de sadece bir hastalık) gibi görmekten başka arzum yoktu. Bir lanet değil, bir ceza değil, bir sıkıntı da değil. 'Anlam'ı olmayan bir şey. Ve, zorunlu olarak, bir ölüm hükmü de değil (onunla ilgili mistifikasyonlardan biri buydu, kanser=ölüm). *Metafor Olarak Hastalık*, sadece bir polemik kitabı değildir, aynı zamanda bir teşvik, bir nasihat kitabıdır. Şöyle diyordum o metinde: Doktorlara gerçeği söylettirin; hastalık hakkında bilgili ve etkin bir hasta olun; iyi tedavi imkânı bulun, çünkü (yaygın beceriksizce uygulamalar ortasında) iyi tedavi mutlaka vardır. Kesin bir çare henüz bulunamamış olmasına rağmen, kanser vakalarının yarısından çoğu mevcut tedavi yöntemleriyle iyileştirilebilir.

Metafor Olarak Hastalık'ı kaleme aldığımdan (ve doktorlarımın kötümserliğini şaşkınlıkla boşa çıkararak kendi kanserimin iyileşmesinden) sonraki on yılda, kanserle ilgili tutumlarda bir değişiklik gözlendi. Kanserli olmak artık pek bir damga gibi, Erving Goffman'ın ifadesini kullanırsak, 'mahvolmuş kimliği' yaratan bir uğursuzluk olarak görülmüyor. Kanser sözcüğü artık daha serbestçe telaffuz edilmekte ve bu hastalığa yakalanan hastalar, vefat etseler de, ölüm ilanlarında genellikle 'çok uzun süren bir hastalık'tan öldüklerinden pek bahsedilmiyor. Avrupalı ve Japon doktorlar hâlâ düzenli biçimde kanser teşhisini önce aileye söylemelerine ve genellikle durumunu hastadan gizlemeyi salık vermelerine rağmen, Amerikalı dok-

torlar bu politikadan fiilen vazgeçmiş durumdadırlar; daha doğrusu, artık yaygın olan uygulama, hastaya durumunun hiç saklamadan, dang diye bildirilmesidir. Kanser hakkındaki bu yeni açıksözlülük eğilimi, televizyonda ve gazetelerin ön sayfalarında ulusal liderlerimizin rektal-kolon ya da genito-üriner diyagramlarını teşhir ettiren aynı mecburi açıksözlülüğün (veya görgüsüzlüğün) bir parçasıdır (adı telaffuz *edilmemesi* gereken şeylerden özellikle bahsetmek, toplumumuzda giderek bir erdem haline gelmektedir). Bu değişiklik, doktorların mahkemeye başvurmaktan büyük keyif alan bir toplumda kendilerine karşı dava açılma korkusuyla da açıklanabilir tabii. Fakat, kansere bir on yıl öncesine kıyasla artık daha az fobik bir şekilde ve kesinlikle daha az gizlilikle yaklaşılmasının sebeplerinden biri, onun artık en korkulan hastalık olmamasıdır. Üstelik, son yıllarda, damgalanma katsayısı ve mahvolmuş kimlik yaratma kapasitesi çok daha büyük olan bir hastalığın ortaya çıkışıyla, kanserin üstündeki yüklerden bir kısmı kalkmıştır. Anlaşılan, toplumların kötülükle özdeşleştirilen, suçu onun 'kurbanlar'ına yıkacakları bir hastalığa mutlaka ihtiyaçları oluyor, ancak bu hastalıkların sayısının birden fazla olması da aynı derecede başa çıkılmaz bir tablo ortaya koyuyor.

İKİ

Henüz tam olarak anlaşılamamış ve tedaviye son derece dirençli bir hastalık düşüncesi hâlâ zihnimizi kurcalayan bir şeyse, bu dehşet uyandırıcı yeni (en azından, salgına dönüşmüş haliyle yeni) hastalığın ortaya çıkışı da hastalığın metaforlaştırılması bakımından çok yönlü bir vesile olmuştur.

Daha kesin bir dille konuşacak olursak, AIDS (edinilmiş yetersiz bağışıklık sistemi sendromu) bir hastalığın ismi değildir. AIDS, sonuçları bir hastalıklar yelpazesine karşılık gelen bir tıbbi durumun ismidir. AIDS'le ilintili imge ve metaforların çoğunun prototipi işlevi gören kanser ve frenginin aksine, AIDS'in tanımı, fırsatçı enfeksi-

yonlar ve habis alametler diye adlandırılabilecek başka hastalıkların varlığını, onların akılda tutulmasını gerektirmektedir. Ancak AIDS, *bu* anlamdaki tek hastalık olmasa da, kısmen -kanser ve frengiden farklı olarak- ortaya çıkışının tek bir sebebe bağlanmasından dolayı, benzersiz bir hastalık diye nitelenmeye hak kazanmaktadır.

AIDS'in metaforik anlamda ikili bir soykütüğü vardır. Bir mikro-süreç olarak, kanser gibi betimlenmiştir: bir işgal olarak. Odak noktası hastalığın bir başkasına geçirilmesi olduğunda, frengiyi hatırlatan daha eski bir metafora başvurulur: pislik. (Bu hastalık, enfeksiyon kapmış kişilerin kanı ya da cinsel sıvılarından veya virüs bulaşmış kan ürünlerinden geçer.) Ancak, AIDS'i tanımlamak için başvurulan askeri metaforlar, kanseri betimlemek için başvurulan askeri metaforlardan bir parça daha farklı bir noktada yoğunlaşmaktadır. Kanserde, metafor nedensellik meselesini (kanser araştırmalarında hâlâ tatsız bir konudur) atlar ve vücuttaki haydut hücrelerin mutasyona uğradığı, ilk çıktığı yer veya organdan eninde sonunda başka organlara ya da sistemlere sıçradığı -buna, iç yıkıcılık adı verilebilir- noktada yoğunlaşılır. AIDS'in tanımlanmasındaki düşman, hastalığa sebebiyet veren şey ise, dışarıdan gelen yayılıcı bir ajandır:

> İstilacı ufaktır; bir toplu iğne başının on altıda biri kadardır... Vücudun bağışıklık sisteminin keşif askerleri, makrofaj denilen kocaman hücreler, minnacık yabancının varlığını anlar ve bağışıklık sistemini hemen alarma geçirirler. İstilacı, başka şeylerin yanı sıra tehditle başa çıkmak için antikor üreten bir dizi hücreyi harekete geçirerek yola koyulur. Kendine tek bir hedef belirlemiş olarak ilerleyen AIDS virüsü, yoluna çıkan kan hücrelerinin ço-

ğunu görmezden gelir, hızla üstüne gelen savunucular-dan kurtulur ve bağışıklık sisteminin ana koordinatöründe, yardımcı T hücresinde yerleşir...

Bu, çoğulcu bir dünyaya karakteristik olarak güvensizlikle bakan bir siyasal paranoyanın dilidir. 'Başka şeylerin yanı sıra tehditle başa çıkacak antikor üreten' hücrelerden oluşan bir savunma sistemi, öngörülebilir bir şekilde, 'kendine tek bir hedef belirlemiş olarak' ilerleyen bir istilacının eşi değildir. Ve kanser sohbetlerinde boy gösteren bilim-kurgu tadı, liderlerimizin fantezileri ve video eğlenceleriyle boy ölçüşmeye hazırlandığımız (ve alıştırıldığımız) ileri teknoloji savaşı gibi tarif edilen enfeksiyonla, AIDS'le ilgili konuşmalarla yazılarda (1986 sonlarında *Time* dergisinden çıkan bir yazı gibi) daha da keskindir. Yıldız Savaşları ve Uzaylı İstilacılar çağında, AIDS, ideal biçimde idrak edilebilir bir hastalık olduğunu kanıtlamıştır:

> Bu hücrenin yüzeyinde, onun zar proteinlerinden birinin -bir kilidi tık diye açan bir anahtar gibi- kusursuz biçimde uyduğu bir reseptör bulunur. Hücreyle temas eden virüs, hücre zarına sızar ve süreç içinde koruyucu kabuğundan kurtulur...

Sonra işgalci, bilim-kurgu hikâyelerinden aşina olduğumuz bir yabancı istilası şeklinde hücreye kalıcı olarak yerleşir. Böylece, vücudun kendi hücreleri istilacı *hale gelir*. Virüsün beraberinde getirdiği bir enzim yardımıyla,

> çıplak AIDS virüsü, onun RNA'sını ... hayatın ana molekülü olan DNA'ya dönüştürür. Molekül daha sonra hücre çekirdeğine sızar, bir kromozomun içine yerleşir ve onu daha fazla AIDS virüsü üretmeye yönlendirerek hüc-

re makinesinin bir parçasını bozar. Derken, bu yabancı ürün tarafından alt edilen hücre, başka virüslere saldıracak yeni bir virüs seli doğurarak şişip kabarır ve ölür...

Metafor der ki: Virüs diğer hücrelere saldırıya geçtikçe, "normalde sağlıklı bir bağışıklık sistemi sayesinde savuşturulmuş olan bir dizi fırsatçı hastalık da vücudu abluka altına alır"; immünolojik savunmalarının çöküşünü takiben, 'yabancı ürün'ün durmadan kopyalanması sonucu vücudun birliği ve direnci zayıflamıştır artık. "Bu saldırıyla günden güne zayıflayan AIDS kurbanı, bazen aylar içinde, ama neredeyse her örnekte ilk semptomların görülmesinden sonraki birkaç yılda ölür." Henüz pes etmemiş olanlar "hastalığın gammaz semptomlarını sergileyerek saldırıya maruz kalmış" kişiler olarak tarif edilirken, milyonlarca başka insan da "nihai, topyekûn bir saldırıyla tam yenilgiye uğrayacağı ana değin aciz bir halde, virüse yataklık eder".

Kanser, hücreleri hızla çoğaltır; AIDS'te ise hücreler ölür. AIDS'in bu asıl modeli (löseminin ayna imgesi) değişikliğe uğrasa bile, virüsün nasıl hareket ettiğiyle ilgili anlatımlar, hastalığın topluma sızması olarak algılanmasını yansıtmaya devam eder. Örneğin, geçenlerde virüsün makrofajlarda ("makrofajlar neredeyse patlayana kadar virüsle dolduğu zaman bile", onları öldürmeden hastalıkla mücadele etme işlevlerini bozarak; ayrıca, vücudun 'istilacı ajanlar'a karşılık vermesini sağlayan antikor üretmeden ve varlığı, sendromun yanılmaz bir göstergesi olarak) yıllarca "pusuya yatabileceği"nin keşfedildiğini bildiren *The New York Times*'ın ön sayfa haberinin başlığı "Hücrelerde Saklanıp Normal Testlerle Saptanmaktan Kurtulan AIDS Virüsü Bulun-

du" şeklindeydi.* Virüsün, şimdilerde düşünüldüğü gibi, yerleştiği *bütün* hücreler için ölümcül bir nitelik taşımaması, kurnazlığı ve görünmezliğinden dolayı kazandığı hastalık-düşman ününü arttırmaktan başka işe yaramamaktadır.

Virüs saldırısını dehşet verici kılan şey, bulaşma ve buna bağlı olarak vücudun zayıf düşmesinin kalıcı bir durum olduğunun düşünülmesidir. Enfeksiyon kapan bir insan hiçbir zaman başka bir semptom göstermemiş (yani, enfeksiyon etkin olmamış, ya da tıbbi müdahalenin mümkün olduğu bir evrede kalmış olsa bile), düşman virüs sonuna kadar 'içeride' duracaktır. Aslında, yaygın biçimde inanıldığı üzere, bir şeyin onu uyandırması ('tetiklemesi'), 'gammaz semptomlar'ın görünmesi, sadece bir zaman meselesidir. Hekimlerin kuşaklar boyunca 'büyük maskara' gözüyle baktıkları frengi gibi AIDS de, klinik bir kurgu, bir çıkarımdır. Kimliğini, uzun ve uzamakta olan bir semptomlar silsilesinden, hastanın bu hastalığa yakalandığı 'anlamına gelen' semptomlar arasında *birinin* varlığından (AIDS'in olabileceği herşey, hiç kimsede yoktur) alır. Hastalığın kurgulanışı, yalnızca klinik bir varlık ola-

*) Makrofajlara yüklenen daha büyük rolün ("virüs onlarda çoğaldığı, ama T-4 hücrelerini öldürdüğü gibi onları öldürmediğinden AIDS virüsü için bir hazne işlevi görmek"), AIDS virüsü ve semptomlarının antikorlarına sahip hastalarda enfekte olmuş T-4 lenfositleri bulmanın pek güç olmamasının açıkladığı söylenmektedir. (Virüs 'kilit hedef seçilen' hücrelere yayılınca bu antikorların gelişeceği varsayımı hâlâ yaygındır.) Halihazırda enfeksiyon kapmış hücre nüfuslarının varlığını gösteren kanıtlar, toplum halinde yaşayan insanlardaki enfeksiyonu gösteren kanıtlar kadar az, hatta ondan daha azdır; bu durumun çok şaşırtıcı görülmesinin esas dayanağı ise, hastalığın zaten her yere yayılmış olduğu ve yayılması gerektiği inancıdır. "Doktorlar, virüsün gizlendiği yer olarak, bir milyon T-4 hücresinde bir gibi çok çok az sayıda hücrenin enfeksiyon kaptığını hesaplamışlardır..." Aynı makalede (*The New York Times*, 7 Haziran 1988) bildirilen başka bir benzer spekülasyon şöyledir: "Enfeksiyona maruz kalmış makrofajlar, mümkün olursa hücrelere temas ederek, virüsü başka hücrelere taşıyabilir."

rak AIDS'in icat edilişine değil, aynı zamanda, AIDS'le bağıntılı hastalıklar (ARC) diye adlandırılan ve 'erken', genellikle ateşlenme, kilo kaybı, mantar enfeksiyonları ve lenf bezlerinin kabarması gibi düzensiz immünolojik eksiklik semptomları sergileyen kişilere atfedilen bir tür 'küçük' AIDS'in bulunuşuna da dayanır. AIDS tedricen ilerler, bir zaman hastalığıdır. Semptomlarda belli bir yoğunluğa ulaşılınca, hastalığın seyri değişebilir ve katlanılmaz acılar başlayabilir. En sık rastlanan hastalıklara (şimdiye değin hiç alışıldık olunmayan, en azından ölümcül biçimiyle ender rastlanan bir deri kanseri ve zatürrenin ender rastlanan bir şekli gibi) yol açmasının dışında, bu güçten kuvvetten kesici, vücudun şeklini bozucu ve aşağılayıcı semptomların bolluğu, AIDS hastasını gittikçe daha dermansız, umutsuz ve temel işlevleriyle ihtiyaçlarını dahi görmekten aciz bir hale getirmektedir.

AIDS'in yavaş ilerleyen bir hastalık şeklinde algılanması, onu, kanserden daha ziyade, 'evreler' temelinde tanımlanan frengiye benzetmektedir. 'Evreler' halinde düşünmek, AIDS'le ilgili saptamaların özünü meydana getirmiştir. Frenginin en ürkütücü hali, üçüncü evresini oluşturan 'geç frengi'dir. AIDS diye adlandırılan hastalık da, genellikle, enfeksiyon ile 'gammaz' semptomların belirmesi arasında uzun süren bir gizlenme dönemiyle, üç aşamasının sonuncusu olarak anlaşılmaktadır (ki bu aşamaların birincisi, vücut bağışıklık sistemi virüsünün (HIV) bulaşması ve bağışıklık sistemine yönelik ilk saldırıların ortaya çıkmasıdır). (Yine de, görünüşe bakılırsa, hastalığın ikinci ve üçüncü evreleri arasındaki gizlenme döneminin onyıllar sürebildiği frengi ölçüsünde uzun bir dönem değildir bu. Ancak belirtmeye değerdir ki, frengi Avrupa'da on dokuzun-

cu yüzyılın sonunda ilk kez salgın biçiminde ortaya çıktığında, bugün bilinmeyen ve açıklanamamış bir enfeksiyonal etkiden dolayı seyri hızlı bir hastalık olmuş, ölümler genellikle ikinci evrede, bazen de birkaç ay ya da yıl içinde gerçekleşmişti.) Kanser yavaş *büyür:* Uzun bir süre gizli kaldığı düşünülmez. (Bir sürecin 'evreler'le anlatılmasının ikna edici bir yorumu, 'gizlenme' nosyonunun ortaya koyduğu üzere, süreçte normatif bir gecikme ya da durma olması ihtimalini de kapsamasıdır herhalde.) Doğrudur, kanser 'evreli' bir hastalıktır. Bu, teşhis koymanın başlıca aracıdır; bir hastalığı ağırlığına göre sınıflandırmayı, böylece ne kadar 'ilerlediği'ni belirlemeyi sağlar. Fakat çoğunlukla da kapladığı yerle ilgili bir düşüncedir: Kanser vücudun içinde, önceden tahmin edilebilir rotalarda yol alarak veya oradan oraya göç ederek ilerler. Kanser, her şeyden önce - ve evrelerin birbirini zaman boyutunda takip etmesiyle tanımlanan hastalıklar olarak frengi ve AIDS'in aksine-, vücut coğrafyasıyla ilgili bir hastalıktır.

Frengi, bütün o dehşet verici evrelerini sonuna dek tamamlaması gereken bir bela değildi; (Baudelaire, Maupassant ve Jules de Goncourt'un başına geldiği gibi) kısmi felçte kaldığı da oluyordu, bir sıkıntı duyma, bir hakaretmiş gibi yaşanma evresinde de ve (Flaubert'in başına geldiği gibi) genellikle o evrede kalmıştı. Flaubert'in gözlemlediği üzere, 'musibet' de bir klişe halini almıştı. Nitekim, on dokuzuncu yüzyıl ortasındaki beylik laflar hazinesi olan *Kabul Görmüş Fikirler Ansiklopedisi*'nin bir maddesinde, "FRENGİ. Az ya da çok, herkeste var," diye yazmaktaydı. Kaldı ki, Romantik yazarlar çağından beri akciğer tüberkülozu ile duygusallığın artışı arasında kurulan bağa paralel olarak, frengi ile zihinsel faaliyetlerin ('hara-

retle') yoğunlaşması arasında da bir bağ kurulduğu zaman, frengi on dokuzuncu yüzyıl sonları ile yirminci yüzyılın başlarındaki Avrupa'da, nasılsa inanılmaz bir etkiyle olumlu bir çağrışım kazanacaktı. Sanki hayatları frengiden ileri gelen bir bunamayla son bulan bütün dikkate şayan yazarlarla sanatçıları onurlandırmak istercesine, merkezi sinir sisteminde ağır tahribata yol açan çeşidi olan nörosifilizin beyinsel arızalarının, fiilen özgün düşünceler üretmeye ya da sanatsal yaratıcılığa ilham kaynağı olabileceği inancı yaygınlaşıyordu. Romanları yirminci yüzyıl başındaki hastalık mitlerinin bir ambarı işlevini gören Thomas Mann, frenginin ilham kaynağı olması düşüncesini, romanın baş kahramanı büyük bestekârın, kendi isteğiyle frengi kaparak (ve ona, enfeksiyonun merkezi sinir sistemiyle sınırlı kalacağı konusunda teminat veren Şeytan'dan aldığı garantiyle), yirmi dört yıl boyunca çok parlak bir yaratıcılık dönemi geçirdiği *Doktor Faustus* adlı eserinin odağına yerleştirmişti. E.M. Cioran da, 1920'lerin sonlarındaki Romanya'da, frengi kıskançlığının, ergenlik döneminin bir edebi yıldız haline gelme düşlerini nasıl süslediğini anlatmıştı: önce frengiye yakalandığını keşfedecek, müthiş bir verimlilikle geçireceği dahice yıllarla ödüllendirilecek, daha sonra delirerek çöküşü yaşayacaktı. Nörosifilizin karakteristik özelliği olan bunamanın bu şekilde romantikleştirilmesi, yirminci yüzyılda, sanatsal yaratıcılık ya da tinsel özgünlük kaynağı olarak akıl hastalığıyla ilgili çok daha kalıcı bir fantezinin habercisi olmuştu. Ne var ki AIDS'te (bunama yine yaygın, geç bir belirti olmakla birlikte), bunun yerini tutacak nitelikte hiçbir mitoloji ortaya çıkmış değildir ya da ufukta henüz öyle bir ihtimal görünmemektedir. AIDS, belki de ölümü çağrıştır-

ma gücünün çok fazla olmasından dolayı, kanser gibi herhangi bir romantikleştirme ya da duygusallaştırma girişimine meydan tanımaz. Ölmenin uyandırdığı öfkeyle ilgili olarak benim bildiğim en hakiki öykü olan Krzystof Zanussi'nin *Helezon* (1978) filminde, baş rol oyuncusunun hastalığı asla belirtilmez; bu yüzden o, kanser olmak *zorundadır*. Artık, birkaç kuşaktan beri, ölüm denince ilk akla gelen söz 'kanserden ölmek' halini almış, kanserden ölmek de insan soyu adına bir 'yenilgi' olarak yaşanmıştır. Bugünse, insan soyunun hayata ve umuda bağlılığının önündeki meydan okumanın adı AIDS'tir.

ÜÇ

Kanseri kötülükle eşanlamlı sayan sayısız tantanalı metaforik kullanımlardan dolayı, kanserli olmak pek çok kişi tarafından utanılası, dolayısıyla gizlenmesi gereken bir musibetmiş gibi; ayrıca, hiç adil olmayan bir şey, insanın bedeninin kendisine ihanet etmesi gibi yaşanmıştır. Kanser hastası acı acı feryat eder: Niçin ben? AIDS'te ise bu utanç, insanı töhmet altında bırakacak bir suçluluk duygusuyla birlikte pekiştirilmeye çalışılır; skandal, patlak vermiştir artık. AIDS'te çok az kişi, 'Niçin ben?' diye merak eder. Alt-Sahra Afrikası'nın dışında AIDS'e yakalanmış olan insanların çoğu, bu hastalığı nasıl kaptığını bilir (ya da bildiğini sanır). AIDS, insanı rastgele vuran,

esrarengiz bir bela değildir. Gerçekten de, AIDS'li olmak -şimdiye değin görülen vakaların büyük çoğunluğunda- kesinlikle, belirli bir 'risk grubu'nun, bir paryalar topluluğunun üyesi olmanın ifşa edilmesiyle aynı anlama gelmiştir. Hastalık komşulardan, iş arkadaşlarından, aile fertlerinden ve dostlardan saklanmış olabilecek -ve utandırıcı- bir kimliği ele vermiş olur. AIDS ayrıca, bir kimliğin doğrulanması işlevini görmüş ve (başlangıçta bundan en ağır şekilde etkilenen Amerika Birleşik Devletleri'ndeki risk grubuna girenler arasında) hem kapalı bir topluluk yaratmış, hem de hastaları toplumdan tecrit eden ve çeşitli tacizlerle saldırılara maruz bırakan deneyimlerin zeminini hazırlamıştır.

Kanserli olmak, 'güvenli olmayan' davranışlara kapılmış birinin kusuru şeklinde de anlaşılmaktadır –yemek borusu kanserinde alkolik olanlar için, akciğer kanserinde sigara içenler için böyle bir yaftalama söz konusudur: sağlıksız yaşamanın cezası. (Bir petro-kimya fabrikasında çalışıp mesane kanserine yakalanan işçiler gibi, emniyetli olmayan işlerde çalışmak zorunda kalan kişilerin yaşadıkları sıkıntıların tam zıttı bir durum.) Kolon kanseriyle meme kanserini hayvansal yağları zengin yiyeceklerle ilişkilendiren son zamanlardaki spekülasyonlarda sık sık duyulduğu üzere, birincil derecede önemli organlar ya da sistemler ile insanların benimsememeye çağrıldığı özgül pratikler ve ilişki biçimleri arasında giderek daha fazla bağ aranmaktadır. Ancak, diğer hastalıkların yanı sıra kanserle ilintili sayılan 'emniyetsiz' alışkanlıklar, irade zayıflığının ya da tedbirli hareket etmemenin, veya yasal (ama çok tehlikeli) kimyasal maddelere düşkün olmanın sonucudur (şimdiye dek herhangi bir ithamla anıldığına

pek rastlanmayan kalp hastalığı bile, artık büyük ölçüde beslenme ve 'hayat tarzı'nda kaçılan aşırılıkların bedeli sayılmaktadır). AIDS'e sebebiyet veren 'güvenli olmayan' davranışlar, salt zayıflık olmaktan öte ölçütlerle yargılanmaktadır. Bu düpedüz bir düşkünlük, suçluluktur –yasadışı sayılan kimyasal maddelerin, sapkınlık gözüyle bakılan seksin müptelâları.

Çoğu insanın kendi başına saldığı bir felaket olarak düşündüğü bu hastalığın cinsel yolla geçmesi -özellikle de AIDS hem cinsel aşırılıktan hem de sapkınlıktan ileri gelen bir hastalık olarak kavrandığı için- başka bulaşma yollarından daha ağır eleştirilere uğramaktadır. (Bunları söylerken aklımda elbette, insanlara bugünlerde hastalığın heteroseksüel ilişkilerle bulaşmasına son derece ender rastlandığının ve ihtimal dışı görüldüğünün söylendiği Amerika Birleşik Devletleri var –sanki Afrika diye bir yer hiç yokmuş gibi.) Esasen cinsel ilişki yoluyla geçen bir bulaşıcı hastalık, cinsel bakımdan daha aktif insanları ister istemez daha fazla risk altına sokar ve bu akıbeti, o aktifliğin cezası olarak görmek de kolaylaşır. Frengi için geçerli olan AIDS için haydi haydi geçerlidir; üstelik yalnızca önüne gelenle yatmakla damgalanmaya yol açtığı için değil, doğal sayılmayan özel bir cinsel 'pratik' daha tehlikeli sınıfına sokulduğu için de. Cinsel ilişkiye girmenin sonucunda hastalığa yakalanmak, sanki daha kasti bir durumdur ve bu yüzden daha fazla suçlanmayı hak etmektedir. Kirlenmiş şıringaları birbirleriyle paylaşarak hastalığa yakalanan uyuşturucu müptelâlarına, bir tür kasıtsız intihara kalkışan (ya da bilerek intihar eden) kişiler gözüyle bakılmaktadır. Her derde deva antibiyotikleriyle tıbbi ideolojinin beslediği ve cinsel ilişki yoluyla bulaşan

tüm hastalıkların görece zararsız olduğu şeklindeki yanılsamalar yüzünden, coşkuyla cinsel alışkanlıklarını sürdüren uçkuru gevşek homoseksüel erkekler de -onların davranışlarının da diğerlerinden aşağı kalır yanı olmayan bir ölçüde intihar anlamını taşıdığı bugün açığa çıkmış olsa dahi- kendilerini o yola adamış zevk düşkünleri olarak değerlendirilmektedirler. Suçlanabilecek alışkanlıkları olmayan, dolayısıyla yakalandıkları hastalıklardan kendileri sorumlu tutulamayacak hemofili hastaları ve kan nakli yaptırmış kişiler dahi, gözünü korku bürümüş insanlar tarafından acımasızca aforoz edilebilmekte; hatta, zaten damgayı yemiş 'sapkınlar'dan farklı olarak -onların bilinmesi daha zor olduğu için- potansiyel bakımdan daha büyük bir tehdit grubunu temsil etmektedirler.

Sebebi cinsel kusura bağlanan bulaşıcı hastalıklar, her zaman için, halka açık yerlerde cinsel-olmayan yollarla kolayca yakalanabilecek hastalıklara ilişkin bir korku doğurur ve garip bulaşma fantezilerinin ortaya atılmasına vesile olurlar. ABD donanmasına ait gemilerde tokmaklı, sabit kapıların kaldırılıp, onların yerine açılır-kapanır kapıların konması ve yirminci yüzyılın ilk onyıllarında ABD'de umumi yerlerdeki çeşmelere takılan metal kupaların artık kullanılmaz olması, frenginin 'masum yollarla bulaştırılan enfeksiyonu'nun 'keşfedilmesi'nin ilk sonuçlarıdır; orta-sınıf ailelerin çocuklarına birkaç kuşak boyunca her fırsatta, çıplak kıçları ile klozette oturdukları yer arasına kâğıt koymalarının tembih edilmesinin sebebi de, frengi tohumlarının kirli insanlar tarafından masum insanlara geçirildiği yönündeki -eskiden yaygın olan, fakat hâlâ da ciddi ciddi inanılan- korku hikâyelerinden kalmadır. Korku salan her hastalık, fakat özellik-

le de cinsel başıboşlukla ilişkili görülenler, hastalığın farazi taşıyıcıları (ki bunlar genellikle yalnızca yoksullar ve -dünyanın bu kısmında- koyu derili insanlar olur) ile 'genel halk' diye tarif edilen (tabii bu tanımı yapanlar, sağlık alanında çalışan profesyoneller ile diğer bürokratlardır) kitle arasında, zihinleri oldukça meşgul etmiş olan bir ayrım yapılmasına yol açmıştır. AIDS, *bu* hastalığın 'genel halk'ı (şıringayla uyuşturucu almayan ya da o tür insanlarla cinsel ilişkiye girmeyen beyaz heteroseksüelleri) kapsayan versiyonu arasında, 'bulaşma'yla ilgili buna benzer fobileri ve korkuları canlandırmıştır. Frengi gibi 'tehlikeli ötekiler'in hastalığı sayılan ya da o tür insanlardan kapılan bir hastalık olan AIDS de -frengiden daha büyük oranlarda- zaten 'damgalanmış' olan kişileri vuran bir hastalık şeklinde algılanmaktadır. Yine de frengi, belirli türde bir ölümle, uzun süren bir acı ve ıstırap döneminden sonra meydana gelen ölümle özdeşleştirilmiyordu, oysa eskiden kansere, şimdi de AIDS'e, tam da bu gözle bakılmaktadır.

AIDS'in, görünüşte ona katkıda bulunan sebeplerin ya da hastalığı meydana getiren rahatsızlıkların (yani, hastada zaten var olması şart görülen rahatsızlıkların) sıralandığı açık uçlu bir listeye sahip tek bir hastalık değil de bir sendrom olması, onu, kanser gibi çok karmaşık, çokbiçimli bir hastalıktan bile çok daha fazla 'tanım'la, yani 'kurgu'yla ilgili bir olgu haline getirmektedir. Gerçekten de, AIDS'in değişmez bir şekilde ölümle sonuçlandığı savının geçerliliği, kısmen, doktorların neyi AIDS olarak tanımladıklarına -ve hangi belirtileri bu hastalığın ilk aşamaları olma ihtimali yüksek göstergeler saydıklarına- bağlıdır. Ancak bu karar da, 'tamamen olgunlaşmış'

(ya da 'tüm belirtileriyle ortaya çıkmış') bir hastalık demekten daha az ilkel olmayan bir metaforik yaklaşıma dayanmaktadır.* 'Tamamen olgun hali', hastalığın kaçınılmaz şekilde ölümcül bir nitelik kazandığı formdur. Henüz olgun olmayan şey nasılsa olgunlaşacaktır, filizlenen tohum nasılsa çiçek açacaktır (kanatları yeni tüylenmiş bir kuş nasılsa uçacaktır) –hekimlerin botanik ya da zooloji alanından seçtikleri metaforlar, AIDS'te gelişmeyi, yani evrimi norm, kural haline getirmektedir. Burada, metaforun klinik bir anlayış yarattığını söylüyor değilim, yine de benim kanaatim, metaforun, bir olguyu onaylamaktan çok daha fazlasını yaptığıdır. Bu metafor, ispatlanmış olmayan, ya da henüz ispatlanamayan klinik kanıtların bir yorumunu güçlendirmektedir Ancak yedi

*) Bilinen tanım, 'AIDS'in gözlendiği tanımın kriterlerini karşılayacak şekilde' bu hastalığa ya da sendroma yakalanmış insanlar ile, HIV virüsünün bulaştığı ve 'tamamen olgunlaşmış hastalığın ampirik kriterlerini karşılamayan' semptomlarının görüldüğü daha çok sayıdaki kişiler arasında bir ayrıma gitmektedir ('bu işaret ve semptomların HIV enfeksiyonu bağlamında bir küme halinde biraraya gelmesi, AIDS'le bağıntılı hastalıklar - ARC- terimiyle karşılanmıştır'). Daha sonra da şu oranlar ortaya atılmaktadır: "ARC'li hastaların yaklaşık yüzde 25'inin hastalığının üç yıl içerisinde tamamen olgunlaşacağı evreye geçeceği hesaplanmıştır." Harrison, *Principles of Internal Medicine*, 11. basım (1987), s. 1394.

Bir kısaltmayla bilinen ilk büyük hastalığın, yani AIDS diye adlandırılan durumun, bu şekliyle doğal sınırları yoktur. Bu, kimliği, tıbbi kurumlar ile diğer bürokratik çevrelerin hem araştırma yapma hem de listeleyip saptama ve gözetimi sürdürme maksadıyla tasarlanıp belirlenmiş bir hastalıktır. Tıp ders kitaplarında, birbirinden tamamen farklı anlayış modellerinden türetilmiş olan, ampirik düzlemde gözlenen şeyler ile gözetimle ilintili şeylerin bilinçaltında eşitlenmesinin sebebi budur. (AIDS, ya 'gözlendiği tanımın kriterleri' ya da 'ampirik kriterler' diye tanımlanan durumu karşılayan şeydir: HIV enfeksiyonu, artı, Amerika Birleşik Devletleri'nde Atlanta'daki federal Hastalık Kontrol Merkezleri'nde bu hastalığın tanımıyla ilgili temel göstergelere göre hazırlanmış olan çizelgeye dahil edilen bir ya da daha fazla sayıda hastalığın varlığı. Hastalığın olgunlaşması metaforunu da içeren bu tamamen şartlı tanım, hastalığın nasıl anlaşılacağını kesin olarak etkilemektedir.

yıl önce varlığı saptanmış bir hastalık hakkında, enfeksiyonun mutlaka ölüme varacağı, hatta AIDS'li diye tanımlanan herkesin bu hastalıktan dolayı kesinlikle öleceği sonucuna varmak için haliyle vakit çok erkendir. (Bazı tıp yazarlarının spekülasyon yürüttükleri doğrultuda, dehşetengiz ölüm oranları, bu virüs karşısında en zayıf olanların -başka muhtemel ortak-faktörlerin yanı sıra, bağışıklık gücünün azalmasından, genetik yatkınlıktan dolayı- erken, çoğunlukla hızlı ölümlerini gösteriyor olabilir; fakat bu, sadece ölümle sonuçlanacak bir enfeksiyonun dehşet saldığını söylemekle aynı şey değildir.) Hastalığı ayrı evrelere bölünmüş bir süreç olarak kavramak, 'tamamen olgunlaşmış hastalık' metaforunu yerleştirip kabul ettirmenin zorunlu yoluydu. Ancak bu yaklaşım, metaforun akla getirdiği 'kaçınılmazlık' düşüncesiyle de zayıflamış durumdadır. Ölümden başka bir sonu olmayan enfeksiyonun kanıtlayacağı şeyler konusunda birden çok ata oynamayı seçenler, iki ihtimalden (birincisi, daha az feci diye görülen, virüsün bulaştığı *herkesin* HIV enfeksiyonunun 'ilerlemeyeceği', yani HIV enfeksiyonundan 'mezun olmayacağı' düşüncesiyle; ikincisi, daha büyük felaket sayılanı, herkesin mutlaka en kötü akıbeti yaşayacağı öngörüsü) herhangi birini -ya da ikisini birden- öne çıkarmak için, standart üç katlı bir sınıflandırmayı (HIV enfeksiyonu, AIDS'le bağlantılı hastalıklar -ARC- ve AIDS) kullanabilirlerdi.

Bu hastalıkla ilgili tartışmalara, bir süre, eldeki kanıtların daha katastrofik bir yorumla okunması eğilimi egemen olmuştur, ki bu da terminolojide bir değişim süreci yaşandığı anlamına gelmektedir. Hastalığın nasıl anlaşılacağına karar veren etkili merciler, hastalığın farklı evre-

leri için farklı kısaltma isimler kullanılmasının artık sahte bir rahatlama sağlamaması gerektiğinde karar kılmışlardır. (Tabii bu rahatlık, asla, asgari düzeyde yatıştırıcı olmaktan daha öte bir etki yapamazdı.) Terminolojiyi yeniden düzenlemeye (sözgelimi, ARC kategorisini, hastalığın evrelerinin dışında tutmaya) yönelik son zamanlarda ortaya atılan öneriler, hastalığın evreler şeklinde düşünülmesini reddetmeye kalkmaz, ancak hastalık sürecinin *sürekliliğini* daha bir vurguyla öne çıkarır. 'Tamamen olgunlaşmış hastalık' demek artık daha kaçınılmaz görünmekte ve zaten köklü bir eğilim olan kaderciliği pekiştirmektedir.*

Başından beri, hastalığın kurgulanması, bu tür ayrımların kısa sürede ortadan kalkacağı düşüncesini de içermekle birlikte, bir grup insanı başka gruplardan (hastaları iyilerden, ARC'li insanları AIDS'li kişilerden, onları bizden) ayıran nosyonlara bağlı olmuştu. Ne kadar kaçamak yollara sapılırsa sapılsın, öngörüler daima kaderci

*) 1988'de salgın hakkında kurulan Başkanlık Komisyonu, 'hastalığın bu evresinin hayatı tehdit edici yönlerini perdelediği' gerekçesiyle ARC teriminin kullanılmasının 'vurgulanarak kullanılmaması'nı tavsiye etmişti. Bu arada, AIDS teriminden vazgeçilmesine yönelik baskıların olduğunu da kaydetmek gerekir. Başkanlık Komisyonu'nun hazırladığı raporda, maksatlı bir yaklaşımla, salgının kendisi için, 'hastalığın gözlenmesi'nden 'enfeksiyonun gözlenmesi'ne geçişin tavsiye edilmesinin bir parçası olarak HIV kısaltması kullanılmaktaydı. Yine, bu doğrultuda gösterilen başka bir sebep, şimdiki terminolojinin, mevcut tehdidin gerçek ağırlığını maskeliyor olmasıdır. ("HIV enfeksiyonunun bütün evrelerinden [yani, ilk enfeksiyondan serokonversiyona, antikorun pozitif olduğu asemptomatik evreye, tüm belirtilerıyle ortaya çıkmış AIDS'e] daha ziyade AIDS'in klinik tezahürlerinde yoğunlaşmak, enfeksiyonun yaygınlığı konusunda halkın yanıltılması şeklinde arzu edilmeyen bir etki doğurmuştur...") Anlaşılan, bu hastalık eninde sonunda yeniden isimlendirilecektir. Terminolojideki *bu* değişiklik, enfeksiyonu kapan ama henüz asemptomatik evrede bulunan kişilerin resmi düzlemde AIDS hastaları arasına dahil edilme politikasını haklı çıkaracaktır.

görünüyordu. Aynı doğrultuda, AIDS uzmanlarıyla halk sağlığı yetkililerinin, kendilerine virüs bulaşmış olanların 'tamamen olgunlaşmış hastalığa' yakalanma ihtimalleri konusunda sık sık yaptıkları açıklamalar, çoğunlukla, kamuoyunun yönlendirilmesini hedefleyen, kaygı verici haberin kademe kademe dozunun arttırılarak bildirilmesini benimseyen bir uygulama gibi görünmekteydi. Kendilerini beş yıl içerisinde AIDS'li olacak kişiler kategorisine sokan belirtiler göstermesi beklenen kişilerle ilgili olarak yapılan oranlama tahminlerinin (ki şu anda oldukça düşük sayılmakta, bu satırlar kaleme alınırken rakam yüzde 30 ile 35 arasında değişmektedir) hemen arkasından, değişmez bir şekilde, söz konusu enfeksiyonu kapmış insanların 'çoğu'nun (dendikten sonra 'herhalde hepsi' diye de eklenerek) önünde sonunda hastalığa tamamen yakalanmış olacağı iddiaları sıralanmaktadır. Demek ki, buradaki kritik rakam, görece kısa bir zaman dilimi içinde AIDS'in gelişmesi ihtimali olan insanların oranı değil, HIV virüsünün kapılması (ki virüsün ömür boyu insanda kalacağı ve bu durumun geriye döndürülemeyeceği de belirtilmektedir) ile ilk semptomların ortaya çıkışı arasındaki *maksimum* sürenin ne kadar olacağıdır. Hastalığın seyrinin takip edildiği yıllar bir bir arttıkça, enfeksiyon kapma ile hastalanma arasında geçen yılların sayısı da artma eğilimi göstermektedir (şu anda yedi yıl olarak hesaplanan bu süre, herhalde on ila on beş yıl arasına çıkacaktır). Muhtemelen yukarıya doğru artma eğilimi sergileyecek olan bu rakam, AIDS'in önlenemez, mukadder bir ölümle sonuçlanacak bir hastalık olduğu şeklindeki tanımının kalıcılığını da pekiştiren bir etki yapmaktadır.

Virüsü 'barındıran' kişilerin hepsinin önünde sonunda bu hastalığa yakalanacaklarına inanmanın en açık sonuçlarından birisi, henüz o noktaya gelinmemiş olsa da, testi pozitif çıkanların AIDS'li insan sınıfına sokulmasıdır. Her ölüm hükmü gibi bu akıbetin gerçekleşmesi de yalnızca bir zaman meselesi olarak görülür. Çok fazla açığa vurulmasa da, HIV testi pozitif çıkanlara genellikle bu hastalığa *yakalanmışlar* muamelesi yapılır. HIV testinin pozitif çıkması (oysa genellikle, virüsün değil, virüsün antikorlarının varlığının test edildiği anlamına gelir), gün geçtikçe daha fazla, o kişinin hasta olmasıyla eş tutulmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, virüs bulaşmış olan kişi, hasta olmuş *demektir*. Klinik tıbbın çok değerli bir yaklaşımını yansıtan 'enfeksiyona uğramış ama hasta değil' (vücudun pek çok enfeksiyonu 'barındırdığı') düsturunun yerini, giderek, bilimsel gerekçeleri ne olursa olsun, anti-bilimsel 'pislenme' mantığını canlandırmak anlamına gelen ve 'enfeksiyona-uğramış-ama sağlıklı' saptamasını kendi içinde çelişkili bir terim durumuna sokan biyo-medikal kavramlar almaktadır. Bu yeni anlamıyla hasta olmak, pek çok pratik sonuç doğurabilmektedir. İnsanlar, HIV-pozitif oldukları öğrenildiği zaman işlerini (bu sebeple bir insanı işten çıkarmak Amerika Birleşik Devletleri'nde kesinlikle yasal bir işlem olmamasına rağmen) kaybediyorlar ve bu yüzden 'pozitif' bulguları gizlemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Test sonucunun HIV-pozitif çıkmasının sonuçları, hükümetin şimdiden zorunlu testler koyduğu bazı seçme halklar (ki bunların sayısının artacağı şimdiden bellidir) açısından daha da cezalandırıcı bir nitelik taşımaktadır. ABD Savunma Bakanlığı, HIV-pozitif olduğu anlaşılan askeri personelinin, bu virüsü sadece kapmış olmanın dahi -başka

semptomlar görülmese bile- virüs taşıyıcılarının kayda değer bir azınlığında akli melekelerde ciddi değişikliklere yol açtığını gösteren kanıtlar yüzünden, 'hassas, stresli işler'den alınacağını açıklamış bulunuyor. (Bunun için aktarılan kanıta bakarsak: Testi pozitif çıkmış olan birine uygulanan bazı nörolojik testlerin düşük sonuç vermesi; ki bu - çoğu doktor bunu neredeyse tamamen imkânsız bulmakla birlikte- virüse maruz kalmanın sebep olduğu, ya da, resmi açıklamalarda sorgulanmaksızın kabul edilen türden, HIV-pozitif olduğunu yeni öğrenmiş insanların kapıldığı 'öfke, yılgınlık, korku ve panik' duygularının yol açtığı bir zihinsel rahatsızlığı yansıtıyor da olabilir.) Testin pozitif çıkmasının artık bir insanın istediği herhangi bir yere göçmesini kesin şekilde önlediğine de şüphe yoktur.

Bulaşıcı nitelikteki hastalıklarda, salgın olma durumu, daha önce çetelesi tutulan mevcut vakaların sayısına göre belirleniyordu. AIDS salgınının boyutlarının ise, *şu anda* bilinen rakam ile enfeksiyonu kapmış ama iyi görünen (görünüşte sağlıklı, fakat gerçekte mahvolmaya mahkûm) kişilerden meydana gelen çok daha büyük sayıdaki tahmini rakamın toplamından oluştuğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, her an yeni hesaplar yapılmakta ve bu hesaplar durmadan yenilenmekte, böylece bu insanları saptamaya ve yaftalamaya yönelik baskı da çoğalmaktadır. En güncel biyo-medikal testlerle, yeni bir 'ömür boyu paryalar sınıfı' ('geleceğin hastaları') yaratmak artık mümkündür. Ne var ki, modern tıbbi tetkiklerin zaferinin yarattığı hastalık anlayışının bu derece kapsamlı bir genişlemeye uğramasının sonucu da, bir tür geçmişin yeniden canlanışını (tıbbın kendini muzaffer

ilan ettiği çağdan önceki dönemi; hastalıkların sayısız ve esrarengiz olduğu ve hastalıkların seyrinin 'ciddi biçimde hasta olma' halinden 'ölme'ye doğru ilerlemesinin normal bir durum sayıldığı dönemi; yani, şimdi olduğu gibi, tıbbın yanlışlıklara düşmesi ya da tamamen başarısız kalması hallerinin kısa sürede mutlaka düzeltilmesi gereken bir durum olarak görülmediği bir dönemi) andırmaktadır. İnsanların fiilen hasta olmadan önce hasta muamelesi görmelerine sebep olan, anlaşılan sayısız miktarda semptom-hastalığı üreten, bu semptom-hastalıklar için ancak geçici tedbirler önerilebilen, pek çok insanı fiziksel ölümünden önce toplumsal ölümle yüz yüze getiren bir hastalık olarak AIDS; John Donne'ın *Dualar*'da anlattığı türden, "bir yetiyi ve onun işlevini körelten her şeyin bir hastalık sayıldığı" modern-öncesi döneme ait olan bir hastalık deneyimini yeniden gündemimize sokmaktadır –o zamanlar, hastalık:

> Ona henüz hastalık adını koymadan önce, belli belirsiz rahatsızlık hissettiğimizde başlardı, sonra şüphelerle boğuşurduk ve Hastalık vehimleriyle debelenirdik; hâlâ hastalığa yakalandığımızdan emin olmazdık; bir el ötekinin nabzına bakar, gözümüz sidiğimizde olurdu, nasıl olduğumuzu anlayalım diye... hastalık bize türlü eziyetler eder, asıl işkence başlayana kadar rahat edemezdik...

Ve onun vücudun her tarafına yayılan acıları gerçek bir tedaviyi boşa çıkartırdı, zira "tesadüfen ortaya çıkan, ana hastalığın belirtisi olan" acılar o kadar şiddetli olurdu ki, "Hekim hastalığı iyi etmekten ziyade, hastalığın kendisinin iyileşmesini gözlemek zorunda kalırdı ve bunun sonucu da pes etmeye varırdı:

> Hastalık en büyük sefalet olduğu için, hasta olmanın en sefil yanı da yalnızlıktır; hastalığın bulaşıcılığı, ona yardım etmesi beklenen kişileri yanına koşmaktan caydırır; Hekim bile kolay kolay yanına gelmeye cesaret edemez... Hasta bir Kanun Kaçağı, Aforoza Uğramış biridir...

Modern-öncesi tıpta, hastalık, sezgisel yolla tecrübe ediliyormuş, dışarısı ile içerisinin bir ilişkisiymiş gibi anlatılmıştır: bir iç his ya da bedenin yüzeyinde, bakarak (ya da o olmazsa, dinleyerek, elle dokunarak) fark edilen, içi açıp bakıldığında da (cerrahide, otopside) doğrulanan bir şey. Modern -yani, şu an için geçerli- tıp ise, vücudun içinde gözlemlenen şeylere dair çok daha karmaşık nosyonlarla karakterize edilmiştir: gözlenen şey sadece hastalığın sonuçları (zarar görmüş olan organlar) değil, aynı zamanda bu hastalığın sebebi (mikro-organizmalar) ve çok daha karmaşık bir yapıya sahip olan hastalığın tipolojisidir.

El yordamıyla teşhisler koyma çağında, muayene olmak, hemen, hekimin konuşmaya istekli olmasıyla paralel biçimde derhal bir hüküm verilmesiyle sonuçlanıyordu. Şimdiyse, muayene olmak, bir sürü test yaptırmak demektir. Böyle birtakım testlere tabi tutulmak da, gelişkin tıbbi testlerin kaçınılmaz bir şekilde endüstriyel bir karakter taşıdığı göz önüne alındığında, haftalarca süreye yayılabilecek bir zamanın geçmesini gerektirebilir: kendilerine dair ya ölüme ya da beraate hükmedilmesini bekleyenlerin gözünde ıstırap verici bir gecikme. Hatta pek çok insan, bu hükümle yüz yüze gelme, gelecekte kendisine ayrı bir muamele yapılmasına, daha da kötüsü, kendini kaderin insafına teslim etmesine yol açabilecek bir listeye

dahil edilme korkusundan dolayı test yaptırmaktan kaçınmaktadır (yaptırsam ne olacak ki?). Bazı yaygın kanserlerin erken teşhis edilmesi açısından insanın kendi kendini yoklamasının ne kadar faydalı olduğu, eğer hastalık fazla ilerlemeden tedaviye başlanma imkânı bulunursa ölümle sonuçlanma ihtimalini oldukça azalttığı, çoktan beri genel kabul gören bir anlayıştır. İlerlemesi engellenemez ve iyileştirilemez olduğuna inanılan bir hastalığın erken bir aşamasında teşhis edilmesinin ise herhangi bir yarar getirmeyeceği düşünülmektedir.

AIDS, utanç duygusu uyandıran diğer hastalıklar gibi, genellikle bir sır olarak saklanır (fakat tabii ki hastadan saklanması mümkün değildir). Kanser teşhisi, hastalardan genellikle aileleri tarafından gizleniyordu; AIDS teşhisi ise, en az aynı derecede yaygın bir şekilde, hastalar tarafından ailelerinden gizlenmektedir. Salt hastalıktan daha fazla bir şey gözüyle bakılan diğer ciddi hastalıklarda olduğu gibi, AIDS'li pek çok insan da, ya etkisiz kaldığı ya da esas tehlikeyi ortadan kaldırmadığı için hastalığa özgü tedaviler yerine, bütün vücudunu kapsayan bir muameleyle karşı karşıyadır. (Etkili, bilimsel tıbbın *salt* hastalığa-özgü -ve muhtemelen zararlı- tedaviler önerdiği için küçümsenmesi, kendini aydın sayanların sık sık kapıldıkları yanlış bir kanıdır.) Aslında cerrahi müdahale ile ilaçların genellikle iyileştirebileceği bir hastalık olan kansere yakalanmış bazı insanlar, böylesi feci sonuçlara yol açabilecek yanlış düşünceleri benimsemektedirler. Yine tahmin edilebileceği şekilde, batıl inançlar ile tevekkül de, bazı AIDS'lilerin anti-viral kemoterapiyi reddetmelerine (ki kemoterapinin, eğer başka yollardan herhangi bir iyileşme umudu yoksa, belli

ölçülerde -sendromun ilerlemesini yavaşlatmakta ve bazı ortak belirtiler sergileyen hastalıkları bir süreliğine durdurmakta- etkili olduğu kanıtlanmıştır) ve genellikle bir 'alternatif tıp' gurusunun yönlendiriciliğinde, kendi kendilerini iyileştirecek yöntemler aramalarına yol açmaktadır. Oysa, sıskalaşıp iyice zayıflamış bir bedeni iyileştirmek üzere makrobiyotik bir diyetin arıtıcı mucizelerinden medet ummak, AIDS tedavisinde, John Donne'ın çağındaki 'bütüncül' tıbbi tedavi tercihi olan kendini hacamat ettirmekten medet ummaya eştir.

DÖRT

Etimolojik açıdan bakıldığında, hasta 'ıstırap çeken' demektir. Fakat en çok korkulan şey, genel olarak ıstırap çekmenin kendisi değil, ıstırap çekmenin insanı aşağılatıcı yanıdır.

Hastalığın yalnızca bir ıstırap çekme destanı değil, aynı zamanda bir tür öz-aşkınlık deneyimi vesilesi olması, duygusal romanlar ve -daha inandırıcı bir şekilde- hekim-yazarların anlattığı vaka kayıtlarıyla da desteklenmektedir. Bazı hastalıkların, bu tür bir meditasyona başka hastalıklardan daha uygun düştüğü söylenebilir. Oliver Sacks, kendi ıstırap çekme ve öz-aşkınlık, eksilme ve coşkunluk portrelerinin malzemesi olarak katastrofik nörolojik hasta-

lığı kullanmaktadır. Sacks'ın büyük öncüsü Sir Thomas Browne da, tüberkülozdan benzer bir amaçla, genelde hastalık hakkında uzun uzun kafa yormak amacıyla faydalanmış; "Can Dostunun Ölümü Vesilesiyle Bir Dosta Mektup"ta (1657), Romantizm-öncesi dönemin anlayışını, tüberküloz hakkındaki bazı bilinen klişelerle tanımlamıştı: Hasta olmanın da ("bu çok uzayan bir Hastalık") ölmenin de ("onun yumuşak Ölüm'ü) bir usulü vardı. Yumuşak ya da kolay ölümler hakkındaki bir roman (aslına bakarsanız, tüberkülozdan ölmek genellikle sert ve son derece acı veren bir akıbetti), utanç verici ya da aşağılayıcı sayılmayan çoğu hastalığı kuşatan mitolojinin bir parçasıdır.

Tüberküloza yumuşak, sancısız ölümün atfedilmesine karşıt olarak, kanser gibi AIDS'in de sert ölümün zeminini hazırladığı düşünülmektedir. Kolektif hayal gücümüzün üstünde sallanan metaforlaştırılmış hastalıkların hepsi zor, sancılı ölümdür, ya da öyle olduğu hayal edilmektedir. Ölümlü olmanın kendisi, yeterince dehşet uyandıracak ağırlıkta değildir. Hatta, çok fazla akıl karıştırıcı bir durum da değildir ölüm –herhalde hastalıkların en damgalanmışı sayılan fakat pek ender ölümle sonuçlanan ve başkalarına geçmesi de son derece zor olan cüzam, bu açıdan etkileyici bir örnektir. Enfarktüs geçiren bir insanın sonraki birkaç yıl içinde hayatını kaybetme ihtimali kanserli bir hastanın hastalığından dolayı ölme ihtimalinden daha fazla olmasına rağmen, kanser, kalp hastalığından daha korkutucudur. Kalp krizi önemli bir olaydır, ancak insana yeni bir kimlik sağlamaz; hastayı 'onlar'dan biri durumuna düşürmez. Daha iyi bir arayışa yönelme anlamı yüklenmesi dışında dönüştürücü bir etken sayılmaz; korkunun zıplattığı kalp hastası, egzersiz ve doğru bes-

lenme gibi iyi alışkanlıklar geliştirir, daha aklı başında, daha sağlıklı bir hayat sürmeye koyulur. Genellikle de, anında 'götürdüğü' için öyle olduğu düşünülse bile, kolay bir ölümü akla getirir.

En dehşetengiz hastalıklar, yalnızca ölümcül görülmekle kalmayan, aynı zamanda -kelimenin gerçek anlamıyla- insanlıktan çıkarıcı olarak algılanan hastalıklardır. On dokuzuncu yüzyılda Fransa'da, yeni 'canavarlaşmış' hayvanlardan, hatta 'birdenbire' kuduz olmuş insanlardan bulaşmış sayısız (ki gerçek kuduz, *la rage*, vakalarına son derece ender rastlandığı halde) sahte kuduz hastalığı vakasının dillerde dolaşmasına sebep olan ve kuduz hastalığı fobisini güçlendiren başlıca olgu, bu hastalığın gerçekten de -Pasteur'ün 1885'te bir tedavi yolu bulmasına kadar- kaçınılmaz bir şekilde ölümle noktalanması değil, daha ziyade, enfeksiyonun, hastalığın bulaşmasının insanları -dizginleri boşalmış, kontrol edilemez hale gelmiş cinsel, dinden imandan çıkmış dürtülerle- çıldırmış hayvanlara döndürdüğü fantezisiydi. Kolera da on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da çiçek hastalığından daha az sayıda insanın ölümüne yol açmakla birlikte, insanı aniden vurmasından ve insanı küçük düşürücü semptomlarından (ölümden sonra ölümün sebebi anlamak için bütün vücudun kesip parçalara ayrılmasını gerektirecek bir şiddette, birden meydana gelen ishal ve sürekli kusma) dolayı daha fazla korkulan bir belaydı. Birkaç saat içinde vücudun neredeyse bütün suyunu kaybetmesi, hastayı, inceltip kurutarak, kendi eski benliğinin pörsümüş bir karikatürüne çevirmekteydi –deri mavimtrak bir siyahlığa bürünüyor (Fransızca'da insanı allak bullak eden, hayretten olduğu yere mıhlayan kor-

kuya hâlâ *une peur bleue*, mavi korku, denmektedir), vücut buz gibi soğuyordu; zaten ölüm de aynı gün, ya da hemen ertesi gün, çok geçmeden geliyordu.

Çocuk felcinin etkileri de dehşete düşürücü olabilmişti –vücudu eritip bitiriyordu, fakat ona yakalanan çocuğun damgalanmasına ya da etinin çürümesine yol açan bir musibet değildi: iğrenç değildi. Dahası, çocuk felci, her ne kadar fazlasıyla tahripkâr görünse de, yüzü değil, yalnızca vücudu etkiliyordu. Çocuk felcine duyulan görece yerinde, metaforik olmayan tepkinin kaynağı, daha çok, fiziksel güzellik ve fiziksel yıkıma dair değerlendirmelerimizde belirleyici bir öneme sahip olan yüzün ayrıcalıklı statüsünden gelmektedir. Modern felsefe ile modern bilimin *zihin* ile bedeni Kartezyen bir ayrıma tabi tutmasının herhangi bir dayanağının bulunmadığının ortaya çıkarılması, bu kültürün *yüz* ile beden ayrılığına (oysa, âdetlerin, modanın, cinselliğe bakışın, estetik duyarlılığın her yönünü; fiilen, bütün değerlendirme ölçütlerimizi etkileyen bir ayrılıktır bu) inanmasını bir nebze olsun azaltmamıştır. Yüz ile beden ayrılığı, Avrupa kültürünün başlıca ikonografik geleneklerden birinin esasını oluşturup, insanın yüzüne yazılmış olan kader ile bedende meydana gelen değişimler arasındaki hayret uyandırıcı farklılığıyla birlikte, Hıristiyan şehitlerin resmedilmesinde kendisini gösterir. Orada, aşağıda maruz kalınan feci şeyler karşısında hiçbir şey yapmadan üstünlüğünü muhafaza eden yüzü yansıtan, Aziz Sebastian, Azize Agatha, Aziz Lawrence'in (ama İsa'nın kendisinin değil) sayısız suretleri. Aşağıda, bedenin yıkımı. Yukarıda, uzağa -genellikle de yukarıya- bakan, acıyı ya da korkuyu belli etmeyen, yüzüyle cisimleşen bir kişi; çoktan başka

bir yere gitmiş biri. (Yalnızca İsa, hem İnsanoğlu hem de Tanrı'nın Oğlu olarak, yüzüyle ıstırap çeker: onun Çilesidir bu.) Bizim kişi anlayışımız, vakar anlayışımız, yüzün bedenden ayrılmasına dayanır,* yüzün, bedende meydana gelen şeylerden muaf tutulabileceği ihtimaliyle. Ve ne kadar öldürücü olursa olsun, yüze zarar vermeyen ya da yüzün şeklini bozmayan kalp krizleri ve grip gibi hastalıklar, asla çok koyu bir dehşet uyandırmazlar.

Yüzde meydana gelen her türlü değişiklik, tiksindirici ya da utanılası bir durum olarak algılanıyor değildir. En çok korkulan ihtimaller, anlaşılan, hayvansılığa (cüzamlının 'aslan yüzü'ne) ya da bir nevi çürümeye (frengide gözlendiği üzere) yol açan türde mutasyonlardır. Hastalıkla ilintili ahlâki yargıların bazılarının temelinde, güzel ile çirkin, temiz ile temiz olmayan, bilinen, tanıdık ile yabancı, tekinsizle ilgili estetik yargılar yatmaktadır. (Daha doğru bir yaklaşımla, bunlar, estetik ve ahlâki kategorilerin ayrılmasından ve -süreç içinde- birbirlerine zıt görünmeye başlamalarından önce egemen olan yargılardır.) Şekil bozukluğunun ölçüsünden daha çok dikkat çeken yan, kişinin çözülüşünün temelini oluşturan ve sürüp gitmekte olan değişiklikleri yansıttığıdır. Çiçek hastalığı da şekil bozucudur, benek benek çukurlarıyla yüzü çopurlaştırır;

*) Yüzün aristokrasisine karşı gerçek bir argüman olamaz; insanın tek, en zayıf yeridir yüz. Yüz ile beden arasındaki ayrılığın akıl mantık ölçülerini aşarak abartılıp bir takıntı halinde sunulması, bedenin parçalardan meydana geldiğini, bu parçalardan her birinin bağımsız bir hayat sürdüğünü, yüzün de bedenin parçaları içinde herhangi bir tanesi olduğunu vurgulayıp duran Gombrowicz'in *Ferdydurke*'sinin odağında yer almaktadır. Gombrowicz'in eros ve toplumsal sınıf üstüne kendi Rabelais-sonrası yergisini ortaya koyduğu bu bakış açısı, hastalığın insanı mecburen küçük düşüren yanlarını değil de, çocukluğa zoraki, aşağılayıcı bir geri dönüşü anlatır. Bir başka ifadeyle, Gombrowicz'in romanı bir trajedi değil, bir komedidir.

ancak çiçek hastalığının izleri daha fazla kötüleşmez. Gerçekte, onlar kesinlikle hayatta kalan birisinin damgalarıdır. Bir cüzamlının, bir frengilinin, AIDS'li birinin yüzündeki lekeleri ise, ilerlemekte olan bir mutasyonun, çürüyüp tükenmenin işaretleridir; organik bir yansımadır.

Organik olanın kötü sıfatlarla tasvir edilmesi, on dokuzuncu yüzyılda, hem hastalığı hem de hastalığın sebebini tarif etmek için giderek daha sık rastlanan bir durumdu. Kolera gibi özgül hastalıkların ve keza, genel olarak hastalığa meyilli olmanın, 'mikrop bulaşmış' (yani 'pis') bir atmosferden, temiz olmayan bir şeyden birden fışkıran pisliklerden kaynaklandığı düşünülmekteydi. Genellikle organik maddenin çürümesi şeklinde (ilk olarak da kötü kokusuyla) tarif edilen bu hastalık taşıyıcı atmosfer, kırsal bölgelerde rastlanan pislikten ziyade kent pisliğiyle, atılan çöplerle, çürüyen yiyeceklerle, mezarlıkların evlere yakınlığıyla özdeşleştiriliyordu. Sonunda, Paster ile Koch'un özgül mikro-organizmaların oynadıkları rolü keşfetmeleri bu iddiaları boşa çıkardı. 1880'li yıllara gelindiğinde, bilim camiası, bu pisliklerin yayılmasının sonucu olan ya da kendiliğinden maydana gelen *miyasma*'ya* inanmıyordu artık. (1883'te Koch, tüberkül basilini keşfetmesinden bir yıl sonra, koleraya sebebiyet veren ve sudan geçen basili keşfetmişti.) Ancak 'mikrobun bulaşması' teorisiyle miyasma teorisinin yenilgiye uğratılmasından sonra bile, miyasma -'temel sebep' statüsü elinden alınmış olsa dahipek çok hastalığın açıklanmasında bir tür 'belirsiz ortak faktör' olarak varlığını sürdürmekteydi. Karanlık, pis şehirlerde yaşamanın tüberküloza yol açtığı (ya da, en azın-

*) Eskiden ateşli hastalıklara yol açtığına inanılan mikroplu, pis hava. (ç.n.)

dan, insanı ona karşı zayıf bir duruma düşürdüğü) inancı, miyasma teorisinin bir versiyonudur ve bu yüzyıla değin, tüberkülozun gerçek sebebinin keşfedilmesinden çok sonralara kadar, inandırıcılığını korumayı başarmıştır. Öyle görünmektedir ki, miyasmanın sağladığı türden bir açıklama, enfeksiyonun atmosfere karışarak genelleştirilmesi, bir hastalığa ahlâki boyut katmak açısından gereklidir.

Bu teori, bilimcilerin onu çürütmesinin peşinden, en azından büyük bir sanat eserine ilham kaynağı olmuştu: Debussy'nin Maeterlinck'in oyunu *Pelléas ve Mélisande*'den uyarladığı opera -bir çeşit *Tristan ve Isolde*- miyasma dünyasında yerini almıştı. Oyunda yer alan herkesin zayıflık ve kaybolma duygularını dile getirdiği, bazı karakterlerin zaten hastalanmış olduğu, içeriye hiç ışık sızmayan, eski, her tarafı dökülen, rutubetli zemininden yeraltından dehşetin fışkırdığı, içine herkesin düşebileceği su dolu çukurlarla dolu -miyasma, ekşi, pis kokunun bütün türevlerinin bulunduğu- bir kalede geçen bir eser olan *Pelléas ve Mélisande*'nin bize *psikolojik* hastalığın ve nevrozun nefis bir portresi olarak göründüğü doğrudur. Tam da, hastalığa sebep olan etkenlerin bütün özgüllükleriyle ele alınmasını öngören yeni bir anlayışın benimsenmesi sonucu 'hastalıklı olma' kategorisinin on dokuzuncu yüzyıl tıbbi düşüncesinin çıkarılması sebebiyle, miyasma teorisi de psikolojinin durmadan genişlemekte olan alanına göç etmişti. Fiziksel bakımdan hastalıklı kişi, artık nevrasteni gösteren ya da nevrotik kişi halini almıştı. Ve organik bakımdan kirlenmiş, objektif açıdan patojenik bir ortam fikri, akıl hastalığına meyilli olmaya yol açan, psikolojik bakımdan kirlenmiş bir hava nosyonunda yeniden kendini gösteriyordu.

Bu anlayış psikolojinin alanıyla sınırlı kalmadı ve -psikolojinin bilim olarak yeniden inandırıcılık kazanmasıyla beraber- tıp alanında yeniden etkili olmaya başladı. Pek çok hastanın, hatta çoğu hastanın 'gerçekten' fiziksel bakımdan değil, akli bakımdan (daha tutucu bir nitelemeyle, 'psikosomatik' açıdan) hasta olduğu şeklinde yaygın bir kabul gören yaklaşım, yirminci yüzyılda son derece başarılı olduğu görülmüş yeni bir versiyonda miyasma teorisi şeklinde –fazladan nedenselliği, fazladan anlamıyla- varlığını sürdürmektedir. Kanser dahil olmak üzere pek çok hastalıkta, psikolojik miyasmanın (depresyonun, korkmanın) fiziksel hastalığa sebebiyet verebileceği teorisine -değişik derecelerde itibar edilerek- başvurulmuştur. Ona dair metaforlardan bazıları kanser için kullanılan metaforlarla örtüşen AIDS'in, (modern döneme özgü enerji ve felaket değerlendirmelerinin bol miktarda üstüne boca edildiği, cüzam ve frengi gibi modern dönem öncesi hastalıkların yeniden canlanmış haliymiş gibi yaşanan bir hastalık olarak) kanserden çok farklı görünmesinin bir açıklaması da, hiç kimsenin -en azından şimdilik- onu psikolojinin alanına dahil etmeye kalkışmamış olmasıdır.

BEŞ

AIDS salgınını anlamaya yardımcı olacak başlıca metafor, 'veba'dır. Yine AIDS sebebiyle, halkın dilinde kanserin yanlış şekilde salgın bir hastalık, hatta bir veba olarak kavranmasından geri adım atıldığı gözlenmektedir: AIDS, kanseri bayağılaştırmıştır.

Latince *plaga,* 'vurma', 'yara'dan gelen 'veba' sözcüğü, uzun bir süre metaforik anlamda, hem en ağır toplu bela, kötülük, musibet ölçüsü (Procopius, bir iftira, kara çalma şaheseri olan *Gizli Tarih*'te, İmparator Jüstinyen'i 'vebadan bile daha kötü birisi' olmakla itham etmişti), hem de pek çok ürkütücü hastalığı kapsayan genel bir isim olarak kullanılmıştır. Bu sözcüğün sürekli olarak birlikte anıldığı

hastalık, tarihe geçmiş en öldürücü salgınları doğurmuş olmasına rağmen, sırf acımasız bir katil gibi toplu ölümlere yol açması bir hastalığın vebaya benzetilmesi açısından gerekli değildir. Artık çok ender hallerde ölümle sonuçlanan cüzam hastalığı, takriben 1050 ile 1350 yılları arasında bir salgın hastalık olarak en yaygın halindeyken bile çok fazla ölüme sebebiyet vermiyordu. Kaldı ki, frengi de genellikle öldürücü bir karakter taşıdığı için değil, insanı rezil edici, akli melekelerini köreltici ve tiksindirici musibet sayıldığı için veba muamelesi görmüştür (Blake, "Evlilik denilen cenaze arabasını vebayla solduran genç Harlot'un laneti"nden bahsetmektedir).

Veba olarak düşünülen hastalıklar, genellikle salgın olanlardır. Ve bu tür kitlesel hastalık vakaları salt bir çile, katlanılan bir acı olarak değil, ceza olarak kavranmaktadır. Hastalığı bir ceza olarak değerlendirmek, hastalığa yol açan sebeplerle ilgili olarak ve tıbbın soylu ismini hak etmesini sağlamak üzere ortaya atılmış en eski fikirdir. Salgın hastalıklar üzerine birçok risale kaleme almış olan Hipokrates, hıyarcık vebasının sebebinin 'Tanrı'nın gazabı' olduğunu özellikle vurguluyordu. Yine de Antik Çağ'da hastalıkların -*Oedipus*'taki veba gibi- ceza şeklinde yorumlanması, cüzamın ve daha sonra frenginin başına geleceği türden utanılası bir durum değildi. Hastalıklar, anlam yüklendikleri sürece, toplu musibetler ve bir topluluğa atfedilen yargılardı. Bireylerin payına düşen belalar olarak tasavvur edilen şeyler hastalıklar değil, sadece yaralanmalar ve sakat kalmalardı. Antikite döneminin edebiyatında modern anlamıyla utanılası, tecrit edici bir hastalıkla benzerlik ararsak, herhalde Philoktetes'e ve onun ayağındaki iltihaplı, pis kokan yarasına bakmamız gerekecektir.

En çok korkulan hastalıklar, yani ölümcül olmayıp da, vücudu cüzam, frengi, kolera ve (pek çok kişinin hayalinde) kanser gibi tamamen kendine yabancı bir şekle dönüştüren türleri, 'veba' katına çıkarılmaya özellikle yatkın olan hastalıklardır. Cüzam ile frengi, her fırsatta iğrenç, tiksinti verici diye adlandırılan ilk hastalıklardı. On beşinci yüzyılın sonlarında hekimlerin ağzından çıkan tariflerde, bugün AIDS'in etrafında dolanan metaforların bir versiyonunu doğuran (sadece iğrenç ve 'ceza' olmakla kalmayıp, aynı zamanda toplu bir istila şeklinde algılanan) hastalık, frengiydi. On altıncı yüzyıl başlarında Avrupa'nın en etkili pedagogu olan Erasmus, frengiyi 'bir tür cüzamdan başka bir şey olmayan' bir musibet şeklinde tanımladığı halde (1529'da, ona 'cüzamdan daha kötü bir şey' demekteydi), frengi, cinsel yolla geçtiği için, tamamen farklı bir hastalık olarak algılanmaktaydı. Paracelsus (Donne'ın aktarışıyla), "o zamanlar insanoğlunu birkaç yerde istila etmiş ve sınırları aşarak her tarafa yayıldığı için, genel cinsel başıboşluğa ceza olarak Tanrı'nın ilk cezalandırdığı hastalık olan o pis, bulaşıcı musibet"ten bahsetmiştir. Frengiyi bireylerin hadlerini aşmalarının cezası olarak düşünmek, uzun bir süre boyunca, doğrusunu söylemek gerekirse bu hastalık kolayca tedavi edilebilir hale gelene değin, onu (şimdi, zengin endüstri ülkelerinde, AIDS'te gözlendiği üzere) bir topluluktaki cinsel başıboşluğa müstahak görülen bir ceza saymaktan pek farklı değildi. Modern bakışla bireylerin başına gelen (ve onları teşhir eden) bir hastalık olarak kavranan kansere zıt olarak, AIDS, pre-modern bir bakışla, hem bireyler hem de bir 'risk grubu'nun (hastalığın bir topluluğu damgalaması şeklindeki arkaik fikri de canlandıran, o tarafsız görünen, bürokratik kategoriye dahil edi-

lenlerin) üyeleri olarak insanların maruz kaldığı bir hastalık olarak kavranmaktadır.

Elbette, vebayla ya da veba-benzeri hastalıklarla ilgili her anlatıya, hastalık ve hastalar hakkındaki korkunç klişelere uygun bir vasıta gözüyle bakılamaz. On sekizinci yüzyıl boyunca, sözgelimi Daniel Defoe'nun *Veba Yılı Günlüğü*'nden (1722) Alessandro Manzoni'nin *Nişanlılar*'ına (1827) kadar, hastalığa (ve genel olarak insanlığın başına gelen felaketlere) eleştirel bir gözle, tarihsel bir açıdan bakma girişimlerine rastlanmıştır. Defoe'nun 1665'te Londra'da yaşanan hıyarcık vebasının tanığı olarak tasarlanmış tarihsel romanı, vebayı bir ceza, ya da -metnin daha sonraki bir kısmında- dönüştürücü bir deneyim olarak kavramaya fazla katkıda bulunmaz. Manzoni de, 1630'da vebanın Milano düklüğünü kasıp kavuruşunu uzun uzun anlatırken, kendi tarihsel kaynaklarından daha doğru, daha az indirgemeci bir bakış ortaya koymakla yetinir. Gelgelelim, bu iki karmaşık anlatı bile, veba hakkındaki eskiye dayalı, basitleştirici fikirlerin bir kısmını pekiştirmekten öteye gidememektedir.

Veba hakkındaki alışılmış yorumların bir özelliği şudur: Hastalığın kaynağı mutlaka başka bir yerdir. Avrupa'da bir salgın halini almaya on beşinci yüzyılın son onyılında başlayan frengiye verilen isimler, ürkütücü bir hastalığı yabancı kökenli bir bela olarak gösterme gerekliliğinin tipik bir örneğidir.* Frengi, İngilizlerin gözünde 'Fransız frengisi,

*) Hastalığa ilişkin ilk yorumlarda dikkat çekildiği üzere: "Bu illet, etkilediği değişik halklarda değişik isimler almıştı," diye yazmıştır Giovanni di Vigo, 1514 yılında. Latince'de frengi üzerine daha önce (1497'de Nicolo Leoniceno, 1502'de Juan Almenar tarafından) kaleme alınmış risaleler gibi, di Vigo'nun eseri de frengiyi *morbus Gallicus*, Fransız hastalığı olarak niteliyordu. (Zamanında yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ismi bulan Girolamo Fracastoro'nun *Frengi; ya da, Fransız Hastalığının Şiirsel Bir Tarihi*

Parislilerin gözünde *morbus Germanicus*, Germen hastalığı, Floransalıların gözünde 'Napoli hastalığı', Japonların gözünde 'Çin hastalığı'ydı. Ne var ki, şovenizmin kaçınılmazlığını gösteren bir şaka gibi görünen bu tablo, daha önemli bir hakikati açığa çıkarmaktadır: hastalığı tahayyül etme ile yabancılığı tahayyül etme arasında bir bağ bulunduğu. Bu bağın kökeni de herhalde, arkaik bir anlayışla 'biz-olmayan'la, 'yabancı'yla özdeş görülen 'mundar' terminde yatmaktadır. Mary Douglas'ın gözlemlediği gibi, 'kirleten kişi' daima 'mundar'dır. Tabii bunun tersi de doğrudur: Mundar olduğuna hükmedilen bir kişi, en azından potansiyel bakımdan, bir kirlilik kaynağı sayılmaktadır.

Önemli hastalıklarının kökeninin -havadaki ciddi değişiklikler gibi- yabancı bir yerde aranması, komşu bir ülkeden daha uzağa götürülemeyebilir. Hastalık, bir tür istiladır ve gerçekten de genellikle askerler aracılığıyla taşınır. Manzoni'nin 1630 yılındaki vebayı anlatışı (31-37 arası bölümler) şu şekilde başlar:

[1530] adlı eseri dahil olmak üzere, dönemle ilgili bu ve başka kaynaklardan yapılan alıntıları, Ralph H. Major'ın [1932] derlediği *Klasik Hastalık Tarifleri*'nde bulabilirsiniz.) Ahlâkçı açıklamalara ise ta başından beri bol miktarda rastlanmaktaydı. 1495'te, salgının patlak vermesinden bir yıl sonra, İmparator Maximilian, frenginin Tanrı'nın insanların işledikleri günahlar için saldığı bir bela olduğunu ilan eden bir ferman çıkarmıştı.

Frenginin komşu bir ülkeden çok daha uzak bir yerden geldiği, Avrupa'da tamamen yeni bir hastalık olduğu, Eski Dünya'ya ona Amerika'da yakalanmış olan Colomb'un denizcilerinin getirdiği bir Yeni Dünya hastalığı olduğu teorisi, on altıncı yüzyılda frenginin kökeniyle ilgili olarak genel kabul gören bir açıklama olmuştur ve bu görüşe inanan insanlara rastlamak hâlâ mümkündür. Belirtmeye değer başka bir nokta, frengi üzerine bilinen en eski tıp yazarlarının bu doğruluğu şüpheli teoriyi kabul etmedikleridir. Leoniceno'nun *Libellus de Epidemia, quam vulgo morbum Gallicum vocant*'ı, "başka bir isimle anılan bu Fransız hastalığının antik çağlarda bilinip bilinmediği" sorununu ele alarak başlar ve kendisinin bu görüşün doğruluğuna kesin olarak inandığını söyler.

> Sağlık Mahkemesi'nin korktuğu veba, Milano illerine Alman askerleriyle girmiş olabilir, ki bilindiği gibi, oradan gelmiştir; yine iyi bilinmektedir ki, bu korkunç hastalık burada durmamış, İtalya'nın büyük bir kısmını istila etmeyi ve karşısına çıkan insanları kırıp yok etmeyi sürdürmüştür.

Defoe'nun 1665 vebasıyla ilgili tarihçesi de benzer bir anlatımla, onun yabancı kökeni hakkında abartılı abartısız yürütülen spekülasyonlar dalgasından söz ederek başlar:

> 1664 yılı, Eylül ayının başlarıydı. Komşularımla birlikte, vebanın Hollanda'ya tekrar döndüğünden konuşuyorduk; veba çok şiddetliydi, bilhassa Amsterdam ve Rotterdam'da, 1663 yılında oraya gidip görenlerin bazıları salgının İtalya'dan, bazıları Levant'tan geldiğini, Türkiye'deki filolarının memlekete getirdiği bazı mallardan geçtiğini; başkaları, Kanada'dan, bazıları da Kıbrıs'tan geldiğini söylüyorlardı. Oysa nereden geldiğinin hiçbir önemi yoktu; Hollanda'yı tekrar kasıp kavurduğunda hepimiz hemfikirdik.

1720'li yıllarda Londra'da yeniden kendini gösteren hıyarcık vebası, on sekizinci yüzyılda vebanın genellikle Batı Avrupa'ya gemiciler, sonra da askerler ve tüccarlar tarafından taşındığı düşünülen Marsilya'dan gelmişti. On dokuzuncu yüzyılda, yabancı köken genellikle daha egzotik bir görünüm aldıkça, hastalığın taşınma yolları daha az belirgin şekilde tasavvur edilebiliyordu ve hastalığın kendisi bir hayali görüntüler oyununa dönüşüp, simgesel bir işlev yüklenmeye başlamıştı.

Raskolnikov, *Suç ve Ceza*'nın sonunda vebayı hayal eder: "Bütün dünyanın, Avrupa'ya Asya'nın derinliklerin-

den sirayet etmiş korkunç, yeni bir yabancı salgına mahkûm olduğunu hayal ediyordu." Bu cümlenin başında vurgu 'bütün dünya'ya yapılırken, cümlenin sonunda, 'Asya'dan gelen ölümcül bir belanın kol gezdiği Avrupa' şekline dönüşmekteydi. Dostoyevski'nin aklındaki model kuşkusuz, Bengal'de uzun süredir bir yaygın hastalık olarak etkili olan ve adına 'Asya kolerası' denilen, on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde bütün dünyayı kıskacına almış olan koleraydı. Yüzyıllar boyunca Avrupa'nın ayrıcalıklı bir kültürel birim olarak algılanmasının bir yönü, bu kıtanın hep başka yerlerden yayılan ölümcül hastalıkların kapanında kolonileştirilen bir bölge olmasıdır. Sanılmaktadır ki Avrupa, hastalıktan muaf olma hakkına sahiptir. (Avrupalılar da -işgalciler olarak, sömürgeciler olarak- kendi ölümcül hastalıklarını egzotik, 'ilkel' dünyaya çok daha yıkıcı boyutlarda bulaştırma konusunda hayretler uyandırıcı bir katı yüreklilik sergilemişlerdir: bu olgunun nasıl bir şey olduğunu tasavvur etmek için, çiçek hastalığı, grip ve koleranın Kuzey ve Güney Amerika ile Avustralya'nın aborjin halklarını nasıl kırıp geçirdiğini aklınıza getirebilirsiniz.) Egzotik köken ile ürkütücü hastalık arasında bağ kurmakta ısrar etmek, koleranın (ki on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da dört büyük salgın görülmüştür ve bunların her biri, bir öncekinden daha az sayıda kişinin ölmesine yol açmıştır) hatıralarda, dehşetengiz sonuçları yüzyıl ilerledikçe artan çiçek hastalığından (1870'lerin ilk yıllarında Avrupa'da görülen çiçek hastalığı salgınında yarım milyon kadar insan hayatını kaybetmiştir) çok daha uzun bir süre yer etmesinin temel sebeplerinden birisidir (yine de, veba gibi, kökeni Avrupa'nın dışında bir hastalık olarak kavranması pek mümkün olmamıştır).

Kitab-ı Mukaddes'te ve Antik Yunan metinlerinde görüldüğü gibi, vebalar artık 'gönderilmez', çünkü "köken' ve 'taşıyıcı' sorunu iyice bulanıklaşmış durumdadır. Tam tersine, artık vebalar, insanların üstüne 'çökmektedir'. Öyle ki, Defoe'nun anlatısının alt-başlığında açıkça belirtildiği üzere, afetlerin ardı arkası kesilmemektedir ve bu da, "1665'teki Son Büyük Afet sırasında Londra'da yaşananlar"ı açıklayan tablodur. Avrupalı-olmayanların gözünde bile, ölümcül hastalık bir 'afet' diye anılabilir. Ancak 'onlar'ın başına musallat olan bela, değişmez bir şekilde 'biz'im başımıza gelenden farklı olarak tarif edilmektedir. Hıyarcık vebasının (bazen 'Şark vebası' diye anılmaktaydı) yaygın olduğu bir zamanda Kahire'ye varan İngiliz seyyah Alexander Kinglake, "Bütün halkın yaklaşık yarısının bu musibetten etkilendiğine inanıyorum," diye yazmıştı. "Yine de Şarklılar, bu tür belalar karşısında Avrupalılardan daha metanetli davranmasını bilmişlerdir." Kinglake'in etkileyici kitabı *Eothen* (1844) (alt-başlığı, anlamına uygun olarak, "Beni Doğu'dan Memlekete Getiren Yolculuğun İzleri"dir), talihsizliğe uğramamayı beklemek için fazla bir sebebi bulunmayan insanların, talihsizliği *hissetme* yeteneklerinin daha az olduğu şeklindeki fanteziden başlayarak, Avrupalıların ötekiler hakkındaki yerleşik faraziyelerinin pek çoğuna örnek teşkil etmektedir. Zaten bunun içindir ki, Asyalıların (yani yoksulların, yani siyahların, yani Müslümanların) Avrupalılar (yani, beyazlar) kadar acı ve ıstırap çekmediklerine ya da üzüntü duymadıklarına inanılmaktadır. Hastalığın yoksullukla (ki ayrıcalıklıların perspektifinden bakıldığında, ortada dımdızlak kalmış yabancılardır yoksullar) ilişkili görülmesi, hastalığın yabancılığı

(egzotik, genellikle ilkel koşullara sahip bir yeri) çağrıştırma etkisini de pekiştirmektedir.

Bu yüzden AIDS'in, vebaya yakıştırılan klasik senaryoyu tekrarlarcasına, ilk defa 'karanlık kıta'da çıktığı, daha sonra Haiti'ye ve oradan Amerika Birleşik Devletleri'yle Avrupa'ya ve başka yerlere yayıldığı düşünülmektedir. Anlaşılan o, bir tropik hastalıktır: nereden bakarsanız bakın, yeryüzündeki insanların çoğunun o bölgelerde yaşadığı Üçüncü Dünya diye anılan ülkelerden sirayet eden başka bir afet, aynı zamanda bir tropik musibettir. AIDS'in coğrafik kökenlerinden dem vuran spekülasyonların büyük kısmında ırkçı klişeler saptayan Afrikalılar aslında yanılmıyorlar. (Onlar, Afrika'nın AIDS'in beşiği diye nitelenmesinin, Avrupa ve Asya'da Afrika-karşıtı önyargıları beslemesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmekte de yanılmıyorlar.) İlkel geçmiş hakkındaki düşüncelerle bilinçaltında kurulan bağ ve hastalığın hayvanlardan bulaşmış olabileceği yönünde (AIDS bir yeşil maymun hastalığı mı, ya da Afrika domuzu hastalığı mıdır?) önümüze sürülmüş olan birçok hipotez, hayvanlık, cinsel kuralsızlık ve siyahlar hakkındaki bildik klişelerin ısıtılıp ısıtılıp ortalığa atılmasından başka bir anlam taşımaz. AIDS'ten on binlerce kişinin öldüğü Zaire ile Orta Afrika'nın diğer ülkelerinde, bu izlenimleri silmeyi hedefleyen bir karşı-hareket başlamış durumdadır. Artık bu bölgelerdeki pek çok doktor, akademisyen, gazeteci, devlet memuru ve başka alanlardaki eğitimli insanlar, bu virüsün, kontrolden çıkan bir bakteriyolojik savaşın (amacı Afrika'nın doğum oranını azaltmak olan bir savaşın) sonucunda Afrika'ya Amerika Birleşik Devletleri'nden gönderildiğine ve sonra da yaratıcılarını vurmak üzere doğduğu ülkeye geri döndüğüne

inanmaktadırlar. Hastalığın asıl kaynağıyla ilgili olarak Afrika'da yaygın olan bir inanç, virüsün Maryland'deki bir CIA-Ordu laboratuvarında üretildiği, oradan Afrika'ya gönderildiği ve daha sonra da Afrika'dan Maryland'e geri dönen Amerikalı homoseksüel misyonerlerce tekrar ilk doğduğu ülkeye taşındığı şeklindedir.*

İlk başlarda, AIDS'in, Afrika'da ortaya çıktığı şekilde aynı felaketlere yol açarak başka yerlere yayılmış olması gerektiği varsayılmaktaydı ve hâlâ bunun er geç olacağını düşünenlerin aklında da Kara Ölüm vardı. Veba metaforu, epidemiyolojik ihtimallerin en kötümser okunması bakımından vazgeçilmez bir araçtır. Klasik kurmacadan en yeni gazetecilik akımlarına kadar, standart veba hikâyesi bir önlenemezlik, kaçınılmaz akıbet hikâyesidir. Hazırlıksız olanlar, sürprize yakalanır; uyarı tavsiyelerine

*) Bu söylentinin kaynağı tabii ki KGB'nin desteklediği bir 'dezenformasyon' kampanyası olmayabilir, fakat Sovyet propaganda uzmanlarından bu konuda önemli bir destek alındığı da kesindir. Ekim 1985'te haftalık Sovyet gazetesi *Literaturnaya Gazeta*, AIDS virüsünün ABD hükümeti tarafından biyolojik savaş araştırmaları sırasında imal edildiğini ve kobay olarak kullanılmış ABD askerlerince yurt dışına yayıldığını ileri süren bir makaleye yer vermişti. Bunun için aktarılan kaynak da, Hint gazetesi olan *Patriot*'ta çıkan bir yazıydı. Moskova'nın 'Radyo Barış ve İlerleme'sinde İngilizce olarak sık sık tekrarlanan bu haber, dünyanın dört bir yanındaki gazeteler ve dergilerde de aktarılmıştı. Bir yıl sonra da Londra'da çıkan tutucu ve yüksek tirajlı *Sunday Express*'in ön sayfasında yayınlanacaktı. ("Katil AIDS virüsü, laboratuvar deneyleri sırasında Amerikan bilimcileri tarafından feci bir yanlışlık sonucu yapay yollarla yaratılmış ve bu sır, devasa boyutlu bir örtbas etme çabasıyla bugüne değin dünyadan saklanmıştır.") Amerika'da çıkan gazetelerin çoğu tarafından görmezlikten gelinse de, *Sunday Express*'in haberi hemen her ülkede yankı yapmıştı. Nitekim, 1987 yazında bile Kenya, Peru, Sudan, Nijerya, Senegal ve Meksika gibi ülkelerde halen bu haber üstüne yazılar çıkıyordu. Gorbaçov-çağı politikaları, Sovyet Bilimler Akademisi'nin önde gelen iki üyesinin *Izvestia*'da Ekim 1987 sonlarında yayınlanan yazılarıyla, bu iddianın resmen yalanlanmasını sağlamıştır. Ancak, Meksika'dan Zaire'ye, Avustralya'dan Yunanistan'a kadar bu haberin yankılarının hâlâ sürdüğüne kuşku yoktur.

göre hareket edenler de önünde sonunda darbeyi yemekten kurtulamaz. 1832'deki kolera salgını sırasında Paris'te düzenlenen bir balonun hikâyesinden esinlenen Edgar Allen Poe'nun "Kızıl Ölümün Maskesi" (1842) meselinde her şeyi bilen anlatıcının üzerine basa basa vurguladığı gibi, *herkes* er geç hastalığa yenik düşecektir. Evet, hemen herkes –sanki hikâye, Jean Giono'nun Stendhalci romanı *Çatıdaki Atlı*'da (1951) anlattığı, 1830'lu yıllarda vebanın vurduğu güney Fransa'yı dolaşan sürgündeki genç bir İtalyan soylusu gibi tüm duyuları körelmiş biçimde hayatta kalan, derinden sarsılmış bir tanığın bakış açısından dile getiriliyormuş gibi.

* * *

Salgın hastalıklar değişmez bir şekilde, topluma kesilen cezalar sayılmakta ve AIDS'i böyle bir yargıyla özdeşleştiren metafor enflasyonuyla da, insanlar, hastalığın bütün yeryüzüne yayılmasının kaçınılmazlığı düşüncesine alıştırılmaktadır. Bu, cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıklar için başvurulan geleneksel bir yöntemdir: salt bireylere değil, aynı zamanda bir gruba ('genel başıboşluk') kesilen ceza olarak nitelenmek. Bu doğrultuda, yani haddini aşan ya da ahlâksız halkları teşhir etmek amacıyla damgalanmak, yalnızca cinsel hastalıklara özgü değildi. Herhangi bir salgın afetini bir ahlâki gevşeklik ya da politik gerilemenin belirtisi şeklinde yorumlamak, korkutucu hastalıkları (ya da hakir görülen ve kendilerinden ürkülen azınlıkları) yabancılıkla ilişkilendirme çerçevesinde, on dokuzuncu yüzyılın son dönemlerine kadar oldukça yaygınlaşmıştı. Kusurun kimde olduğunun saptanması, eldeki vakalar bu saptamayı doğrulamıyor diye

çelişkili olarak görülmez. 1832'deki kolera salgınını içki müptelâlığına bağlayan ('içkiyle mücadele' hareketi henüz yeni doğma aşamasındaydı) İngiltere'deki Metodist vaizler, koleraya yakalanan *herkesin* ayyaş olduğunu iddia eden kişiler olarak düşünülmüyorlardı tabii; 'masum kurbanlar' (çocuklar, genç kadınlar) için her zaman bir ihtiyat payı mutlaka bırakılırdı. Tüberküloz da, yoksulların ('duyarlı' insanlardan daha ziyade fakirlerin) hastalığı olma kimliğiyle, on dokuzuncu yüzyıl sonu reformcuları tarafından alkolizme bağlanmaktaydı. Günahkârlarla ve yoksullarla birlikte anılan hastalıklara verilen tepkiler, değişmez bir çokbilmişlikle, orta sınıf değerlerinin (düzenli alışkanlıklar, üretkenlik ve içki düşkünlüğünün baş engeli oluşturduğunun varsayıldığı duygusal özdenetim) benimsenmesi tavsiyesine dayanıyordu.* Sağlık da sonunda bu değerlerle özdeşleştirilmişti; hem dinsel hem de ticari anlamlar yüklü bu tabloya göre, sağlıklılık 'erdemlilik' kanıtı sayılırken, hastalık 'ahlâki bozukluk' işareti olarak görülmekteydi. Temizliğin dindarlıktan sonra geldiği şeklindeki veciz söz, tamamen düz anlamıyla yorumlanmalıydı. On dokuzuncu yüzyılda yaşanan kolera salgınları, hastalığa dair dinsel yorumların sürekli gözden düştüğünü ortaya koymaktadır; daha kesin bir dille ifade etmek gerekirse, dinsel yorumlarla başka kökenli açıklamalar, giderek daha fazla birarada yer almaya baş-

*) Seküler reformcuların benimsemeyi tercih ettikleri daha kapsamlı teşhise göre, kolera, yoksulların beslenme eğilimlerinin ve 'düzensiz alışkanlıklara düşkün olmaları'nın sonucuydu. Londra'daki Merkezi Sağlık Dairesi yetkilileri, bu hastalığın özel bir tedavisi bulunmadığı uyarısını yapmışlar ve temiz hava alıp temizliğe ihtimam gösterilmesi tavsiyesinde bulunmuşlardı; öte yandan, "gerçek önleyiciler, sağlıklı bir beden ile neşeli, dingin bir ruh hali"ydi. Akt. R.J. Morris, *Cholera 1832* (1976).

lamıştı. 1866 salgını sırasında kolera genelde ilahi bir ceza değil de halk sağlığı sisteminin çaresi bulunabilir eksikliklerinin sonucu diye anlaşıldığı halde, aynı zamanda, ona hâlâ günahkârların başına musallat olan bir musibet gözüyle bakıldığı da aşikârdı. Bir yazar *New York Times*'da (22 Nisan 1866) şöyle bir açıklama yapmıştı: "Kolera, özellikle halk sağlığı kurallarının görmezlikten gelinmesinin cezasıdır; pislere, ölçüsünü bilmeyenlere ve özsaygısını kaybedenlere çöken bir lanet."*

Koleranın ya da benzer bir hastalığın şimdilerde böyle değerlendirilmesinin akla bile getirilemez görünmesi, hem hastalıklara ahlâki bir boyut katma imkânının azalmasına, hem de hastalıkların didaktik bir yorumla değerlendirilmesinde gözlenen bir değişime işaret etmektedir. Kolera, herhalde, neredeyse bir yüzyıl boyunca veba statüsüne tam denk düşen son büyük salgın hastalıktı. (Burada, koleraya bir Avrupa ve Amerika hastalığı, dolayısıyla on dokuzuncu yüzyıla özgü bir hastalık olarak değerlendirmekteyim; 1817 yılına dek Uzak Doğu'nun dışında bir kolera salgını görülmemişti çünkü.) Eğer esas kriter can kaybı ise, yirminci yüzyılda diğer salgın hastalıklardan daha fazla vebaya benzeyen ve kolera gibi aniden vurup çok çabuk, genellikle birkaç haftada ölüm getiren grip, asla metaforik düzlemde bir veba muamelesi görmemişti. Daha yakın zamanlara ait bir hastalık olan çocuk felci de böyle bir konumda değildi. Grip ve çocuk felci gibi hastalıklar söz konusu olduğunda vebayla ilgili yorumların akla gelmemesinin bir sebebi, bu salgınların evvelden beri vebaya atfedilen niteliklere yeterince sahip

*) Akt. Charles E. Rosenberg, *The Cholera Years: The United States in 1832, 1849, and 1866* (1962).

olmamalarıydı. (Sözgelimi, çocuk felci tipik bir şekilde bir çocuk hastalığı -yani, masumlara özgü bir hastalık- sayılıyordu.) Daha önemli bir sebep ise, hastalığın ahlâkçılık temelinde sömürülmesinin odağında bir kayma olmasıydı. Bireyler hakkında varılan yargıların yansıması olarak yorumlanabilecek olan hastalıklara doğru gerçekleşen bu kayma, bu amaç söz konusu olduğunda salt genel olarak salgın hastalığı öne çıkarmayı zorlaştırmaktadır. Uzun süreden beri, bu seküler kültürün suçlayıp cezalandırma ve hastalık imgeleri aracılığıyla sansür koyma ihtiyacına en uygun düşen hastalık, kanserdi. Kanser, birey hastalığıydı ve bir eylemin sonucu değil, bilakis, eyleme geçememenin (basiretli davranamamanın, doğru bir özdenetim uygulayamamanın, kendini doğru ifade edememenin) sonucu olarak başa geldiği varsayılıyordu. Yirminci yüzyılda salgın hastalıkları ahlâki temelde yargılamak -cinsel ilişki yoluyla bulaşanlar hariç- neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Hastalığın ahlâki gevşekliği ya da bayağılığı açığa çıkardığı ve ona kesilen bir ceza olduğu inancında ısrar etmek, başka bir açıdan, düzensizlik ya da yozluğun ısrarla bir hastalık olarak nitelenmesinde görülebilir. Toplumsal kriz hakkında üstünkörü yargılarda bulunmak için veba metaforu öylesine vazgeçilmez bir rol oynamıştır ki, toplu hastalıkların artık ahlâki ölçütlerle değerlendirilmediği, büyük bulaşıcı hastalıkların artık genellikle ve güvenli ifadelerle geçmişte kaldığının ilan edildiği bir çağda (1920'li yılların başlarıyla ortalarının grip ve beyin iltihabı salgını ile 1980'li yılların başlarında yeni, esrarengiz bir salgın hastalığın ortaya çıktığının kabul edilişi arasındaki zaman diliminde) bile o metafora artık daha

az başvurulduğundan söz etmek pek mümkün değildir.* Nitekim, 1930'lu yıllarda, toplumsal ve ruhsal felaketlerin eşanlamlısı olarak yaygın biçimde hâlâ veba metaforuna başvurulmaktaydı. Vebanın bu şekilde hâlâ bir çağrışım gücüne sahip olması, genellikle mübalağalı, anti-liberal tutumlarla el ele gidiyordu: tiyatro ve veba üstüne Artaud'nun yazdıklarını, 'duygusal veba' konusunda Wilhelm Reich'ın düşüncelerini aklınıza getirin. İşte, böyle bir insan türüne dair 'teşhis', ister istemez anti-tarihsel düşünceleri beslemektedir. Gerek bir tanrısal adalet gerekse bir demonoloji (şeytan bilimi) olarak veba metaforu, kötülüğün simgesini andıran bir şeyin varlığını şart koştuğu gibi, kötülüğü kaba, korkunç bir adaletin taşıyıcısı durumuna da getiriyordu. Karel Çapek'in *Beyaz Veba*'sında (1937), faşizmin iktidara gelmiş olduğu bir devlette ortaya çıkan uğursuz hastalık, yalnızca kırk yaşının üstündekileri, ahlâki açıdan kendi hallerinden sorumlu tutulabilecek kişileri vurmaktadır.

Nazilerin Çekoslovakya'yı ele geçirmesinin arifesinde kaleme alınan Çapek'in alegorik oyunu, bir anormalliği (veba metaforunun, ortalama görüşlere sahip bir Avrupalı liberalin barbarca diye nitelediği bir tehdidin ifade edilmesi amacıyla kullanılmasını) yansıtmaktadır. Oyun-

*) 1983 yılında, yani yakın bir zamanda, *Salgın Hastalıklar ve Halklar* adlı kitabın yazarı olan tarihçi William H. McNeill, Kara Ölüm'ün yeni bir tarihiyle ilgili değerlendirmesine şu iddiayla başlamıştı: "Bizi atalarımızdan ayıran ve kendi zamanımızın deneyimlerini başka çağlarda yaşananlardan köklü biçimde farklılaştıran şeylerden birisi, insan hayatını etkileyen ciddi faktörlerden biri olarak salgın hastalıkların ortadan kalkmasıdır" (*The New York Review of Books*, 21 Temmuz 1983). Bu ve ona benzer başka açıklamaların Avro-merkezci bir varsayımı yansıttıklarına değinmenin gereği herhalde yoktur burada.

daki esrarengiz, tüyler ürpertici hastalık, cüzama; elbette Asya'dan geldiği düşünülen ve hep ölümcül bir nitelik taşıyan cüzama benzeyen bir şeydir. Ne var ki Çapek, siyasal kötülüğü dış güçlerin saldırısıyla özdeşleştirmekle ilgilenen biri değildir. O, kendi didaktik bakış açısını, hastalığın kendisine değil de bilimciler, gazeteciler ve politikacıların bu hastalık hakkındaki bilgileri nasıl değerlendirip yönlendirdiklerine odaklanarak sergilemektedir. Oyunda, hastalık konusundaki en ünlü uzman, bir muhabire sıkı bir tirad atar ("Ona saat hastalığı, diyebilirsiniz yani. Şu ana değin beş milyon kadar insan onun yüzünden öldü; yirmi milyon kişi ona yakalandı ve bu sayının en az üç katı kadar insan da gündelik hayatlarına vücutlarındaki bu bilyeye benzeyen, bilye büyüklüğündeki beneklerden dolayı hiçbir kaygıya kapılmadan yaşamaya devam ediyor"); doktor arkadaşına, hastalığın bilimsel adı olan 'Çeng Sendromu' yerine 'beyaz veba' ve 'Pekin cüzamı' gibi halk ağzına yerleşmiş terimler kullandığı için çıkışır; kendi kliniğinin yeni virüs saptama ve bir tedavi yolu bulma çabalarının ("dünyadaki her kliniğin yoğun bir araştırma programı vardır") bilimin prestijini arttıracağı ve kâşifine bir Nobel Ödülü kazandıracağı yolunda fanteziler kurar; tedavinin bulunduğu sanılınca mübalağalı bir sevince kapılır ("bütün tarihin gördüğü en tehlikeli hastalıktı, hıyarcık vebasından bile kötüydü"); bu semptomu gösterenleri çok iyi korunan toplama kamplarına göndermeye yönelik planlar yapar ("hastalığı taşıyan herkesin, hastalığın potansiyel yayıcılarından biri olduğu göz önüne getirildiğinde, hastalık bulaşmamış olanları bulaşmış olanlardan korumamız ge-

rekir; bu konuda duygusallığa kapılmak ölümcül sonuçlar doğuracağından suç işlemekten farksızdır"). Çapek'in ironileri ne denli karikatürümsü görünürse görünsün, modern kitle toplumunda afetlerin (tıbbi olsun, ekolojik olsun) hal çaresi bulunabilir birer kamusal olay olarak görülmesinin pek de ihtimal dışı sayılamayacak bir skecidir bu oyun. Ve veba metaforunu, geleneksel anlamıyla, ne kadar cezalandırma vasıtası olarak görürse görsün (sonunda veba, diktatörün kendisini de vurur), Çapek'in reklamcı duygusu, kendisini bir metafor *olarak* hastalık anlayışını oyunda çok açık biçimde belirtmeye yöneltmiştir. Saygın doktor, bilimin başarılarının, bir savaş başlatmak üzere olan diktatörün meziyetleri karşısında kıyaslandığında bir hiç olduğunu ilan eder: "Diktatör, çok daha kötü bir musibeti; ulusumuzun organizmasını kemirip duran anarşi illetini, rüşvet ve yolsuzluk cüzamını, barbarca özgürleşme salgınını, toplumsal çözülme vebasını savuşturmasını bilmiştir."

On yıl sonra yayınlanan Camus'nün *Veba*'sı, Çapek'in *Beyaz Veba*'sının şematikliği yanında kendi romanını ustaca kaleme almış başka bir büyük Avrupalı liberalin, vebayı düz anlamına daha az yer vererek kullandığı bir örnektir. Camus'nün romanı, bazen söylendiği gibi, Akdeniz'deki bir liman şehrinde vebanın ortaya çıkıp yayılmasının Nazi işgalini temsil ettiği bir siyasal alegori değildir. Buradaki veba, ceza değildir. Camus bu romanında herhangi bir şeyi protesto ediyor değildir; ne çürümeyi, ne tiranlığı, hatta ne de ölümlülüğü. Veba, örnek alınacak bir olaydan, hayata ciddiyet katan ölümün aniden baskın yapmasından başka bir anlam taşımamaktadır. Camus'nün vebayı bir metafor olmaktan ziyade bir özet

gibi kullanışı, bağlamından kopuk, sakin, bilinçli bir yorumdur –ayrıca, herhangi bir yargı belirtmez. Ne var ki, Çapek'in oyunundaki gibi Camus'nün romanındaki karakterler de, yirminci yüzyılda bir veba salgını yaşanmasının akla hayale sığmayan bir şey olduğunu vurgulamaktadırlar... Sanki böyle bir afetin yaşanamayacağına, *artık* yaşanamayacağına inanmak, geleceğin mutlaka kendi arzuladıkları doğrultuda seyretmesini gerektiriyormuş gibi.

ALTI

Birkaç on yıl boyunca bu tür felaketlerin artık geçmişte kaldığı kanısı yaygınlaşınca, yeni bir feci salgının baş gösterişi, ahlâkçı bir yaklaşımla herhangi bir salgını 'veba' katına çıkaran yorum enflasyonu doğurmaya yetmeyecekti. Çünkü bu kapsamda, salgının en yaygın şekilde cinsellikle bulaşma şartı aranmaktaydı.

Cotton Mather, frengiyi, "Tanrı'nın Adil Hükmü'nün biz Geç Çağlar'a sakladığı" bir ceza diye nitelemişti. On beşinci yüzyılın sonlarından yirminci yüzyılın başlarına kadar frengi hakkında gevelenip duran bu tür saçmalıkları aklımızdan çıkarmazsak, pek çok kişinin AIDS'e metaforik bir gözle bakmak (veba gibi, onu topluma dair ahlâki bir

yargı olarak değerlendirmek) istemesine pek şaşırmayız herhalde. Profesyonel bozguncular, cinsel yolla bulaşan ve ölümcül olan bir hastalığın önlerine sunduğu saldırı nutukları atma fırsatına karşı koyamazlar. Bu yüzden, AIDS'in bir salgın şeklinde ilk ortaya çıktığı ülkelerde ağırlıkla heteroseksüel ilişkiyle geçen bir hastalık olması, Jesse Helms ve Norman Podhoretz gibi kamu ahlâkı bekçilerinin, onu özellikle Batılı homoseksüelleri hedef alan (ve hak ettikleri şekilde onların başına gelen) bir bela şeklinde tanımlamaktan alıkoymamıştır. Keza, Reagan çağının başka bir ünlü ismi olan Pat Buchanan "AIDS ve Ahlâki İflas" hakkında nutuklar atarken, Jerry Fallwell, "AIDS'in, Tanrı'nın, Kendi kurallarına göre yaşamayan bir topluma kestiği ceza olduğu" yolundaki, bir canlı türü olarak insana atfedilen teşhisi önermektedir. Burada şaşırtıcı olan durum, AIDS salgınının böyle bir yaklaşımla sömürülmesi değil, böylesi bir jargonun bir kesim bağnazla sınırlı kalması, AIDS'e dair resmi söylemin her fırsatta bağnazlığa karşı uyarılarda bulunmaktan çekinmemesidir.

Tanrı adına konuştuğunu iddia edenlerin açıklamaları, çoğunlukla, cinsel yolla bulaşan bir hastalığın meydan verdiği bir retorik olarak görülüp, dikkate alınmayabilir (Cotton Mather'ın yargısından tutun, önde gelen iki Brezilyalı din adamı, AIDS'in 'ahlâki çürümenin sonucu' olduğunu ilan eden Piskopos Falcão ile AIDS'in hem 'Tanrı'nın cezası' hem de 'doğanın öcü' olarak görülmesini isteyen Rio de Janeiro kardinali Eugenio Sales'in son zamanlardaki açıklamalarına kadar). Daha ilginç olanı, amaçları daha karmaşık olduğu için, bazı laik kesimlerin de bu tür hakaretlerde bulunmaktan geri kalmamalarıdır. Otoriteryan siyasal ideolojilerin, yabancıların yakında ül-

keyi ele geçirecekleri korkusunu beslemekte büyük çıkarları vardır –ve gerçek hastalıklar da bu açıdan son derece faydalı malzeme işlevi görürler. Salgın hastalıklar, genellikle yabancılarla göçmenlerin ülkeye girişlerinin yasaklanması çağrısına yol açarlar. Yabancı düşmanlığı propagandası da göçmenleri 'hastalık taşıyıcıları' olarak (on dokuzuncu yüzyıl sonlarında: kolera, sarı humma, tifo, tüberküloz) damgalamaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. Fransa'da en aşırı yerlici, ırkçı görüşleri temsil eden siyasal figür olan Jean-Marie Le Pen'in, AIDS'in hem yaygın hem de bulaşıcı bir hastalık olduğunda ısrar edip, ülke çapında zorunlu testler uygulanması ve virüsü taşıyan herkesin karantinaya alınması çağrısında bulunarak, bu yeni yabancı tehlikeden duyulan korkuyu körükleyen bir strateji geliştirmeye kalkışması oldukça mantıklı görünmektedir. Ve AIDS, o ülkenin Dışişleri Bakanı, maden işçileri arasında görülen bu hastalığın hepsi de siyahlardan oluşan komşu ülkelerden ithal edildiği laflarının çok sık işitildiği bir zamanda, "Teröristler şimdi bizim üzerimize Marksizm'den daha korkunç bir silahla, AIDS'le geliyorlar," şeklinde bir açıklamada bulunan Güney Afrika'daki bugünkü rejime bir hediyedir.

AIDS salgını, Birinci Dünya'nın siyasal paranoyaları için de ideal bir projeksiyon işlevi görmektedir. Söz konusu edilen şey, AIDS virüsü denilen bu musibetin Üçüncü Dünya'dan yayılan tipik bir istilacı olması değildir sadece. ABD'de AIDS, şu ana dek, hastalığın Afrika kökenli olduğunun vurgulandığı Avrupa'dakinden -Sovyetler Birliği dahil- daha az kasıtlı ırkçı tepkiler uyandırmıştır. Buradaki çağrışımlarıyla, İkinci Dünya tehdidini akla getiren duyguların bir hatırlatıcısı olmasının yanı sıra, Üçüncü

Dünya'nın istilasını düşündürten bir yansımadan bahsedilebilir. Öngörülebilir bir şekilde, bu ülkedeki AIDS salgınından ahlâki dersler çıkarmaya en hevesli simalar (Norman Podhoretz gibi), ana teması Amerika'nın savaşçılığını, silahlanma harcamalarını, kararlı anti-komünist tutumunu sürdürme isteği konusunda kaygı duyanlar ve baktıkları her yerde Amerika'nın siyasal ve emperyal otoritesinin gerilediğinin kanıtını görenlerdir. 'Gey vebası' ithamları, Batı'daki anti-liberaller ile Rusya blokundan gelmiş pek çok sürgün arasında yaygın olan, günümüzde her türde hareket serbestisine gösterilen tepkilerle ve bu konudaki çok daha geniş kapsamlı yakınmaların (komünizme karşı koymak için gerekli iradeyi yok eden hazcılığı, bayağı seksi, müziği, uyuşturucuya düşkünlüğü ve bozulmuş aile hayatıyla 'yumuşak' Batı'ya karşı artık ağızlarda sakız olmuş bir yergidir bu) bir parçasını oluşturmaktadır. AIDS, siyasal gündemlerini grup psikolojisi meselelerine (ulusal özsaygı ile özgüvenin sorunlarına) taşıyanların çok sevdikleri bir bahanedir. Çirkin önyargılara sahip bu uzmanlar, AIDS'in sapkın sekse kesilmiş bir ceza olduğunda ısrar etmelerine rağmen, onları asıl harekete geçiren etken, sadece, hatta esas olarak, homofobi değildir. Daha önemlisi, AIDS'in yeni-muhafazakârlar denilen kesimin temel faaliyetlerinden birinde; kısaca (ve yanlış biçimde) '1960'lı yılları kapsayan her şeye karşı bir Kültür Savaşı'nda *(Kulturkampf)* kullanılmasıdır. 'İradi kararlılık' üstüne kurulu (hoşgörüsüzlüğe, paranoyaya, siyasal zayıflık korkusuna dayalı) bütün bir politika, bu hastalığa bel bağlamış durumdadır.

AIDS, birkaç kuşaktır işlenmekte olan ve bildik konsensüsler doğuran korkulara (daha yakın zamanlarda,

Üçüncü Dünya'dan önü alınamayan göç ile bir türlü kontrol edilemeyen kirliliğin altında yatan korkulara) son derece uygun düşen bir dürtüdür; öyle ki, AIDS'in bu toplumda topyekûn, uygarlığı tehdit edici bir bela olarak tasavvur edilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Üstelik, başkalarına kolayca bulaşmasından, kısa sürede yayılmasından duyulan korkuları canlı tutarak hastalığın metaforik etkisinin iyice büyütülmesi, onun, esasen gayri-meşru hareketlerin (ya da ekonomik ve kültürel geriliğin) sonucunda ortaya çıkan statüsünü düşürmez. Sapkın davranışların cezası olması ve masumları tehdit etmesi: AIDS hakkındaki bu iki nosyon, birbiriyle çelişkili görülmemelidir pek. Veba metaforunun olağandışı gücü ve etkisi burada kendisini gösterir; bir hastalığın, hem korunmasız 'ötekiler'in başına gelen bir musibet, hem de (potansiyel bakımdan) herkesin hastalığı olarak değerlendirilmesini sağlar.

Bununla beraber, (korku yaymak ve önyargıları pekiştirmek amacıyla) hastalığın herkesi nasıl tehdit ettiğini vurgulamak bir şeydir, (önyargıları silmek ve utanma duygusunu azaltmak amacıyla) sonunda AIDS'in -doğrudan ya da dolaylı olarak- herkesi etkileyeceğini ileri sürmek tamamen başka bir şey. Son dönemlerde, AIDS'i sapkınlığa karşı ideolojik seferberlik malzemesi olarak kullanmaya can atan aynı mit oluşturucu çevreler, hastalığa dair en panik doğurucu tahminlerinden geri adım atmış görünmektedirler. Bu insanlar, artık enfeksiyonun 'genel halk'a yayılmayacağı konusunda teminat veren en inatçı kişiler arasında yer alıyorlar ve dikkatlerini AIDS hakkındaki 'histeriyi' ya da 'çılgınlığı' ortadan kaldırmaya hasrediyorlar. Bu çevrelerin şimdi hastalığın basında ve kamuoyunda fazla abartıldığını düşünmelerinin arkasında ya-

tan sebep, 'onlar'ın hastalığını 'biz'im gibi görmeyi kabul ederek, gücü her şeye yeten bir azınlık grubu yatıştırma gerekliliğinin farkına varmış olmalarıdır (aksi takdirde, aşağılık 'liberal' değerlerin ve Amerika'nın maneviyatındaki gerilemenin yaygınlığını kabul etmek zorunda kalacaklardır). AIDS'i herkesin sorunu yapmak ve bu şekilde herkesin o konuda eğitilmesi gerektiği bir mesele haline getirmek, AIDS mitini oluşturan anti-liberal çevreleri mahkûm edip, 'biz' ile 'onlar' arasındaki farklılığa dayalı anlayışı yerle bir eder; daha doğrusu, 'onlar' hakkındaki ahlâki yargıları temize çıkarır, ya da en azından dayanaksız bırakır. (Böylesi bir retorikte, hastalık, hemen hemen yalnızca homoseksüellikle, özellikle de oğlancılık pratiğiyle özdeşleştirilmeye devam edecektir.) AIDS salgınıyla ilgili olarak Amiral Watkins başkanlığında kurulan Başkanlık Komisyonu'nun raporunda ortaya atılıp, AIDS'li insanlara karşı ayrımcılık yapılmasının yasadışı sayılması şeklindeki 'aptalca' öneriyi protesto eden Pat Buchanan, "Amerika artık On Emir'in okul sınıflarında tartışılmasına izin verilmediği, fakat öğretmenin güvenli ters ilişki kurma konusunda öğüt vermesinin zorunlu tutulacağı bir ülke haline mi geldi?" diye sormuştu. Anlaşılacağı üzere, bu durumda, hastalığın adı yerine, çoğu resmi çevrelerin yaptığı (Watkins Raporu'nun diliyle) "şefkati seçip, önyargıyı ve korkuyu bir kenara bırakma" yolundaki çağrılar hedef alınmakta ve bu toplumun, cinsel davranışları yargılayarak cezalandırma gücü (ya da istekliliğinin) azaldığına dikkat çekilmektedir.

Belli ki AIDS, kanserden daha fazla, daha doğrusu frengiye benzer bir biçimde, hem bireysel hem de toplumsal

düzlemdeki zaafiyetlerin göstergesi olan bir hastalık hakkındaki uğursuz fantezileri beslemektedir. Virüs vücudu istila eder; hastalık (ya da, daha yeni versiyonda, hastalık korkusu) bütün toplumu istila eden bir şey olarak nitelenir. 1986'nın sonlarında Başkan Ronald Reagan, AIDS'in "toplumumuzun her köşesine (ve elbette 'sinsice') yayılmakta olduğunu ilan etmişti.* Yine de AIDS, siyasi topluluk hakkındaki karanlık imaları dile getirmenin bir bahanesi işlevi görmenin yanı sıra, AIDS'in -Fransızca'sı *le sida*'dır- siyasal hakaretler sepetine çabucak eklendiği Fransa'da bile, iç düşmanları hedef alan bir siyasal metafor olarak inandırıcılığını hâlâ koruyor görünmektedir. Le Pen, hasımlarından bazılarını 'AIDS gibi' *(sidatique)* diyerek aşağılamaya çalışırken, anti-liberal polemikçi Louis Pauwels de, geçen yıl greve giden lise öğrencilerinin 'akıl AIDS'inden mustarip olduklarını *(sont atteint d'un sida mental)* söylemişti. Oysa, AIDS'in bir uluslararası siyasal kötülük metaforu olarak fazla işe yaradığı da görülmüş değildi. Gerçi, uluslararası terörizmi AIDS'le kıyaslamanın cazibesine karşı koyamayan Jeane Kirkpatrick gibi örnekler çıkmamış değildir, ancak böylesi çıkışlara ender rastlanır; bunun sebebi belki de, kanser metaforunun bu tür amaçlar için çok bereketli bir kaynak olduğunu kanıtlamış olmasıdır.

Bu saptamayı yapmak, AIDS'in saçma bir metafor olarak kullanılmadığını söylemek anlamına gelmez; sadece, AIDS'in kansere göre daha farklı bir metafor olma potan-

*) Reagan'ın, 'başkalarının hastalığı' diyerek tüyler ürpertici bir şekilde kendini temize çıkaran bir anlayışı desteklemesi, kendi hastalığının gerçekliğini de yadsımış olmasıyla tam bir zıtlık oluşturmaktadır. Oysa Reagan, geçirdiği kanser ameliyatından sonra kendisini nasıl hissettiği sorulduğunda, "Ben kanser olmadım ki. Benim içimde bir şey vardı; kanser onun içindeydi, işte onu aldılar," cevabını vermişti.

siyeli taşıdığına işaret eder. Alain Tanner'in filmi *Va Vallée Fantôme*'da (1987) film yönetmeni, kendi kendine düşünürken, "Sinema, kansere benzer," dediği ve sonra da, "Hayır, hayır, bulaşıcı; daha çok AIDS'e benziyor," diyerek kendi sözlerini düzelttiğnde, bu kıyaslama AIDS'in bilerek ve ısrarla eksiltilerek yorumlandığını ortaya koymaktadır. AIDS'i bir metafor olarak daha ayrı bir yere oturtan özellik onun bulaşıcılığı değil, karakteristik bir yanı olan gizliliğidir. Bunun için Filistinli-İsrailli yazar Anton Shammas, Kudüs'te çıkan haftalık yayın organı *Kol Ha'ir*'de, bir tıbbi, cinsel ve siyasal fanteziler döktürme nöbetine tutularak, İsrail'in 1948'deki Bağımsızlık İlanı'nı tanımlarken şöyle demişti:

> [o açıklama] oldukça uzun süren kuluçka döneminin ardından Gush Emuium'u ve... [Haham Meir] Kahane'yi doğurmuş olan İsrail Ülkesindeki Yahudi Devleti'nin AIDS'idir. Burası her şeyin başladığı ve her şeyin sona ereceği yerdir. Homoseksüellere duyduğum sempatiye rağmen söylemekten üzüntü duyuyorum ki, AIDS, esas olarak tek-cinsiyetle ilişkiyi sevenleri etkiler ve tek-uluslu bir Yahudi Devleti, tanımı gereği, kendi yıkımının (demokrasi diye adlandırdığımız siyasal bağışıklık sisteminin çöküşünün) tohumlarını içinde barındırır... Bir zamanlar Palmach örgütü üyesi kadar güzel bir adam olan Rock Hudson, şimdi Palmach örgütünün dağılışından çok sonra, ölmeye yatmıştır. İsrail Devleti de (elbette Yahudilerin gözünde) bir zamanlar güzeldi...

Gizlice ilerleme özelliğiyle kurulan bağdan daha da vaat edici olan, AIDS'in bulaşma ve mutasyon için bir metafor olarak kullanılma potansiyelidir. Kanser, artık eskisi

kadar korkutucu bulunmasa bile, hâlâ korku duyulan ya da benimsenmeyen şeyler için kullanılan bir metafor olarak yaygınlığını korumaktadır. Eğer bu kapsamda onun yerini AIDS'in alması tasarlanıyorsa, bu niyetin asıl kaynağı, AIDS'in yalnızca istilacı, hatta bulaşıcı bir nitelik taşıması değil, aynı zamanda, virüslerle birlikte anılan özel imgeler olacaktır.

Viroloji, AIDS'ten bağımsız olarak, fakat AIDS mitolojisini pekiştiren bir etki de yaparak, yeni bir tıbbi metaforlar kümesi ortaya atmıştır. William Burroughs'un, bir kehaneti açıklarcasına, "Dil bir virüstür," demesi ve Laurie Anderson'ın da bu saptamayı tekrarlayıp durması, AIDS'ten çok önceki yıllarda olmuştur. Hemen her alanda virüse dayalı açıklamalara giderek daha sık başvurulduğu gözlenmektedir. Son zamanlara değin, virüsle geçen enfeksiyonların çoğu, kuduz hastalığı ve grip gibi, çok hızlı etkiler doğuran hastalıklardı. Ne var ki, yavaş hareket eden viral enfeksiyonlar kategorisi giderek büyümektedir. Merkezi sinir sistemine ait, çok aşamalı bir biçimde ilerleyen ve mutlak anlamda ölümcül olan rahatsızlıklar ile yaşlılıkta görünebilecek bazı dejeneratif hastalıklar ve keza oto-immün hastalıklar diye adlandırılan rahatsızlıkların, aslında virüs hastalıkları olduğundan şüphelenilmektedir. (En azından bazı kanser türlerinin virüs kaynaklı olduğunu gösteren kanıtlar da gün geçtikçe çoğalmaktadır.) Bu çerçevede, amansız, sinsi ve son derece sabırlı olmayı vurgulayan metaforlar, pekâlâ komplo düşünceleriyle birlikte anılabilir. Görece karmaşık organizmalar olan bakterilerin tersine virüsler, hayatın son derece ilkel bir biçimi şeklinde tarif edilmektedir. Aynı zamanda, virüslerin hareketleri, enfeksiyonun daha önce mikroplardan kaynaklandığını

varsayan modellerde tasarlanmış olan hareketlerden çok daha karmaşıktır. Virüsler basitçe enfeksiyonu sağlayan, bulaşmaya sebep olan ajanlar değildir. Onlar genetik 'enformasyon'u taşırlar, hücreleri dönüştürürler. Ve kendileri de, yani içlerinden pek çoğu, bu süreçte bir evrim geçirirler. Çiçek hastalığı virüsü yüzyıllar boyunca aynı kalmış görünürken, grip virüsleri, virüsün 'üst kabuğu'ndaki değişikliklere ayak uydurmak için aşıların her yıl değiştirilmesini gerektirecek derecede çok hızlı bir evrim geçirmiştir.* Virüs, daha doğrusu, AIDS'e yol açtığı düşünülen virüsler, en azından grip virüsleri kadar mutasyona yatkındır. Gerçekten de, 'virüs' artık değişimin eşanlamlısı haline gelmiştir. Linda Ronstadt, Meksika folk müziğini rock 'n' roll'a niçin tercih ettiğini açıklarken şöyle demişti: "Çağdaş müzikte değişim dışında bir geleneğe sahip değiliz. Bize mutasyon lazım, tıpkı bir virüsün yaptığı gibi."

'Veba'nın bir metafor olarak gelecekte hâlâ kullanılma şansı bulunduğunu düşünmemiz, onun 'virüs' terimiyle her zamankinden daha ilintili olmasıdır. (Belki de gelecekte bir basilin yol açacağı hiçbir hastalık vebaya benzetilmeyecektir.) Artık kopmaz bir şekilde bilgisayarların becerisine bağlı olan enformasyonun kendisi, 'virüs'le kıyas-

*) Bir aşının virüslere en iyi karşılık olduğunun düşünülmesinin sebebi, onları 'ilkel' gösteren şeylerle ilintilidir. Bakteriler, metabolizma bakımından memelilerin hücrelerinden birçok farklılıklara sahiptir ve konakladıkları hücrelerin dışında da yeniden üreyebilirler, bu da özel olarak onları hedef alan etken maddelerin geliştirilmesini kolaylaştırır. Konakladıkları hücrelerle yakından bağlı olan virüsler söz konusu olduğunda, viral işlevleri normal hücresel işlevlerden ayırmak artık çok daha güç bir problemdir. Bu yüzden, viral enfeksiyonları kontrol altına almanın başlıca stratejisi, bir virüse doğrudan 'saldırmayıp' (penisilinin bulaşıcı bakterilere saldırması gibi), bağışıklık sistemini önceden uyararak enfeksiyonu 'doğmadan önleyen' aşıların geliştirilmesi olmuştur.

lanabilecek bir şeyin doğrudan tehdidi altındadır. Yazılım virüsleri diye bilinen haydut ya da korsan programlar, (bir organizmanın parçalarının genetik kodunu elde edebilecek ve yabancı genetik malzemenin aktarılmasını sağlayabilecek) biyolojik virüslerin davranışlarına paralel terimlerle tarif edilmektedirler. Bilgisayara takılınca kullanılabilecek bir taşınabilir diskete aktarıldığında ya da kullanılan bilgisayar telefon hatlarıyla veya veri ağlarıyla başka bilgisayarlarla iletişim halinde olduğunda devreye giren bu programlar, kendilerini bilgisayarın iletişim sistemine kopya etmektedirler. Biyolojik adaşları gibi onlar da, bilgisayarın belleğine verilen zararı (ki bu yolla, yeni 'virüs girmiş' bir program, başka bilgisayarlara da yayılmaktadır) doğrudan belli etmezler. Kısmen artık hemen her yerde AIDS'ten bahsediliyor olması sebebiyle virolojiden alınan bu tür metaforlarla hemen her yerde yüz yüze gelmekteyiz. (1987'de Pennsylvania, Bethlehem'deki Lehigh Üniversitesi'nde öğrenci bilgisayar merkezindeki çok miktarda veriyi yok eden virüse 'PC AIDS' adı verilmişti. Fransa'da da bilgisayar uzmanları *le sida informatipue*, enformasyon AIDS'i diye adlandırdıkları bir problemden bahsetmektedirler.) Bunun sonucu da, AIDS'in her yerde karşımıza çıkacağı duygusunun iyice pekişmesidir.

Modern kelime dağarcığındaki en yeni dönüştürücü öğe olan bilgisayarların, en yeni dönüştürücü hastalık olan AIDS'le ilintili metaforları kullanması herhalde şaşırtıcı sayılmamalıdır. Kaldı ki, viral enfeksiyonun seyriyle ilgili tanımların artık (bir virüsün normal koşullarda 'kendisinin yeni kopyaları'nı üretmesinden söz edildiği durumlarda olduğu gibi) genellikle bilgisayar çağının dilini yansıtıyor olması da şaşırtıcı bulunmasa gerektir. Meka-

nik tanımlara ek olarak, virüslerin animist özelliklerle (kapı arkasında bekleyen bir tehdit, değişken, sinsi, biyolojik bakımdan yepyeni bir şey olarak) karakterize edilmesi de, bir hastalığın bulaşıcı, öngörülemez, yepyeni bir şey olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bu metaforlar, bu hastalığı vebaya benzediği varsayılan diğer hastalıklardan ayıran AIDS'le ilgili fikirlerin temelinde yer almaktadır. AIDS'in yansıttığı korkular esasen geçmişte görülen korkulardan farksız olmakla birlikte, onun beklenmedik bir gelişme, tamamıyla yeni bir hastalık (bu haliyle, yepyeni bir ceza) olma statüsü de, uyandırdığı korku ve dehşet duygularını koyultan bir etkendir.

YEDİ

"Bazıları hiçbir Hastalığın yeni olduğunu kabul etmezlerken, bazıları da pek çok eski hastalığın ortadan kalktığını, yeni katına çıkarılanların da henüz zamanlarının gelmediğini düşünürler: Bununla birlikte, Tanrı'nın Merhameti, kocaman Hastalık yığınlarını etrafa saçmış ve hepsini tek bir Ülkenin başına salmamıştır: Bazı Hastalıklar bir ülkede eskimişken, başka bir Ülkede yeni olabilirler. Yeryüzünün Yeni Keşifleri, yeni Hastalıkları ortaya çıkarır... ve eğer Asya, Afrika ve Amerika onların Listelerine girecek olsa, Pandora Kutuları kokar ve ortaya ister istemez tuhaf bir Patoloji çıkar."

(Sir Thomas Browne,
"Can Dostunun Ölümü Vesilesiyle
Bir Arkadaşa Mektup")

Şüphesiz, ilk önce 1980'li yılların başlarında saptanmış olan AIDS'in yeni bir hastalık olması ihtimal dışıdır. Muhtemelen, bu virüs uzun bir süre ortalarda dolaşmıştır, üstelik -her ne kadar hastalığın salgın boyutlarına ulaşması son zamanlarda (ve Afrika'da) gözlenmiş bir durumsa dasadece Afrika'da değil. Fakat, sıradan insanların bilincinde ve tıp bilimi açısından da, AIDS yeni bir hastalıktır: Gerek hastalığa ve tıbba, gerekse cinselliğe ve afetlere karşı güncel tutumlarımız bakımından bir dönüm noktasına işaret eder. Tıp, şimdi son aşamasına yaklaşan ve zafere doğru ilerleyen bir askeri sefer olarak görülmüştür hep. Bu yüzden, onyıllar boyunca bu tür felaketlerin artık geçmişte kaldığı güvenle iddia edildikten sonra yeni bir salgın hastalığın baş göstermesi, kaçınılmaz bir şekilde tıbbın statüsünü değiştirmiştir. AIDS'in ortaya çıkışı, bulaşıcı hastalıkların henüz alt edilemediğini ve 'kısmetlerinin kapanmadığı'nı açıkça gözler önüne sermiştir, diyebiliriz.

Tıp, gelenek ve görenekleri değiştirmişti. Hastalık da şimdi onları tekrar değiştiriyor. Doğum kontrolü ve tıbbın cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıkların (neredeyse bütün bulaşıcı hastalıkların) kolayca tedavi edilebilmesini sağlaması, seksi, istenmeyen sonuçlar doğurmayan bir serüven olarak görmeyi mümkün kılmıştı. Oysa AIDS, artık insanları tekrar seksi en korkunç sonuçlara yol açabilecek bir şey (belki de, intihar –ya da cinayet) olarak düşünmek zorunda bırakmaktadır. (Cinselliğin, 1980'lerin başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde uçukla -ve uçuk çoğu durumda sadece endişe uyandıran, erotik etkiyi yok eden bir özelliğe sahiptir- ilgili olarak anında yaygınlaşan panikte çok tehlikeli bir macera konumuna indirilmesi, bir deneme seferine benziyordu.) AIDS korkusu, ideal hali insanın

en saf mevcudiyetiyle varlığını gerektiren (ve geleceği yaratan) bir deneyim olan bir edimi, tehlike taşıdığı kaygısıyla geçmişle ilişkili bir eyleme dönüştürmektedir. Seks artık, partnerlerini, sadece bir anlığına bile olsa sosyal ilişkiden geri çekmektedir. Seks basitçe bir çiftleşme olarak düşünülemez: o bir zincirdir, geçmişten bir iletim zinciri. ABD Sağlık Bakanı Dr. Otis R. Bowen, 1987'de yaptığı ve takdir edilesi bir tutumla cinsiyeti belirsiz bıraktığı bir açıklamada, "Bunun için, bir insanın seks yaptığında, sadece o partnerle değil, o partnerin son on yılda beraber olduğu herkesle de sevişmiş olacağını aklınızdan çıkarmayın," demişti. AIDS, neredeyse, uzun dönemli tekeşli seksin rastgele (dolayısıyla, tehlikeli) ve ayrıca sapkın bir ilişki olarak damgalanmasına yol açacaktı, zira bütün heteroseksüel ilişkiler aynı zamanda homoseksüel ilişkilerdi.

Cinsellik korkusu, günümüzde herkesin içinde yaşadığı korku evreninin yeni, hastalık-destekli kaydıdır. Kanser fobisi bize kirlenen çevreden korkmayı öğretmişti; şimdi de, AIDS endişesinin kaçınılmaz olarak doğurduğu bir kaygıyla, kirlenen insanlardan korkar olduk. Komünyon tası korkusu, ameliyat korkusu: ister İsa'nın, ister komşunuzun olsun, mikrop bulaşmış kan korkusu. Hayatın kendisi -kan, cinsel sıvılar- mikrop taşıyıcıdır. Bu sıvılar potansiyel bakımdan ölümcüldür. Onlardan uzak durmak daha evlâdır. İnsanlar gelecekte kullanılsın diye kendi kanlarını depoluyorlar. Bizim toplumumuzda, tanınmayan kişilere kan vermeyi iyi gören özgeci davranışlar modeli çökmüştür, çünkü hiç kimse, tanımadığı bir kişiden aldığı kandan emin olamaz artık. Kaldı ki, sekse dair Amerikan ahlâkçılığını pekiştirmenin sevimsiz sonuçları sadece AIDS'i kapsamaz; böyle bir katı ahlâkçılık, genel-

likle 'bireyselcilik' diye nitelenip övgüler yağdırılan anlayışın önemli bir kısmını oluşturan kendi çıkarını düşünme kültürünü daha da kuvvetlendirecektir. Kendi çıkarını düşünme, şimdilerde, tıbbi açıdan akıllıca davranma göstergesi olarak özellikle alkışlanmaktadır.

Hastalığın cinsel ilişki yoluyla bulaştığından ya da insanı kabahatli gösterdiğinden kuşku duyulamayacak olanlar dahil olmak üzere, çabucak yayılan bütün salgın hastalıklar, kabaca birbirine benzer 'sakınma' ve 'dışlama' tepkilerine yol açarlar. 1918-1919 yılında geniş bir bölgeye yayılmış olan grip salgınında (ki grip, havada dolaşan virüslerin yol açtığı -solunum sistemi yoluyla başkalarına geçen- son derece kolay bulaşabilen bir hastalıktır), insanlara verilen nasihat, el sıkışmaktan kaçınmak ve öpüşürken mendilinizi öpüştüğünüz kişinin ağzına tutmak gibi tedbirlerdi. Polis memurlarına da, içinde hasta insanların bulunduğu bir eve girmeden önce maske takma talimatı verilmişti; tıpkı bugün, Amerika Birleşik Devletleri'nde AIDS giderek daha fazla kent yoksullarını, özellikle de Siyahlar ile İspanyol kökenlileri vuran bir hastalık olduğu için, en alt tabakadan insanları tutuklarken pek çok polisin yaptığı gibi. Dişçiler ile diş hijyeni uzmanları gibi artık pek çok berber ve dişçi de, işlerini yaparken maske ve eldiven takıyorlar. Oysa, 20 milyon insanı katleden büyük grip salgını hepi topu on beş aylık bir olaydı. Yavaş ilerleyen bir salgın hastalıktaysa, aynı tedbirlerin bir tür yaşama biçimine dönüşeceği ihtimalini göz ardı etmemeliyiz. Bu durumda onlar, kısa bir acil dönem için benimsenip, sonra vazgeçilecek bir uygulama olmak yerine, toplumsal âdetlerin fiili bir parçası haline geleceklerdir.

El altında hemen uygulanacak bir aşının bulunmadığı, tedavi imkânının ise söz konusu bile edilmediği bir salgın hastalıkta, önleyici tedbirler bilinçte daha büyük bir rol oynar. Ne var ki, insanları hastalıktan koruyan kampanyalar, cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıklarda bir sürü güçlükle karşı karşıya gelmektedir. Amerika'daki sağlık kampanyalarında, güvenli seksin çeşitli yolları hakkında bilgi aktarmakta her zaman bir gönülsüzlük gözlenmiştir. Eğitim Bakanlığı'nın 1987 sonlarında çıkardığı ABD *Okullar Rehberi*'nde, riski azaltma konusunda herhangi bir tartışmaya fiilen girilmemekte ve AIDS'e karşı korunmanın en iyi yolu olarak ilişkiye girmekten kaçınmak önerilmektedir –tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda, iffetli olmanın frengiden korunmanın tek yolu olarak görüldüğünü ve Hunlara karşı savaşırken yerine getirilmesi gereken yurtseverce görevlerden birini temsil ettiğine dair askerlere verilen konferansları hatırlatırcasına.* Prezervatiften ve temiz şıringalardan bahsetmek, sanki gayri-meşru sekse, yasadışı kimyasal maddelere göz yummaya ve suça teşvik etmeye eştir. (Bir ölçüde de zaten öyledir. AIDS'e yakalanmaktan nasıl korunulacağı konusundaki eğitici bilgiler, cinsel duyguların ifade edilmesinin değiştirilemez çeşitliliğinin kabul edilmesi-

*) Madalyonun öbür yüzüne baktığımızda, daha az riskli olacağı düşünülen pratiklerin dikkate alınması yönünde talimatlar verilmemesinin altındaki sebep, cinsel hayatın güvenlik ve akıllıca davranma kriterleriyle sürdürülmesinin pek erkekçe bulunmamasıydı. Hemingway'in *Öğleden Sonra Ölüm*'deki (1932) fantezisine göre: "Frengi, Orta Çağlar'da Haçlılar'ın hastalığıydı. Frengiyi Avrupa'ya onların taşıdığı düşünülüyordu ve bu, hayatlarını yaptıkları hareketlerin sonuçlarını düşünmeden sürdüren insanları vuran bir hastalıktır. Bu, düzensiz seks hayatı sürdürerek yaşayanların ve önleyici tedaviyi dikkate almak yerine, hayatı oluruna bırakmayı tercih eden bir zihniyete sahip olanların başına gelmesi beklenebilecek olan bir iş kazasıdır; ayrıca, evlilik dışı ilişki sürdürmekten vazgeçmeyenler için beklenen bir son, daha doğrusu, böyle bir hayatın kaçınılmaz bir evresidir."

ni -ve dolayısıyla bunlara hoşgörüyle bakılmasını- içermek durumundadır.) Resmi açıklamalar düzeyinde cinsel ikiyüzlülüğe daha az meyilli olan Avrupa toplumları, insanlarını, onları akıllıca davranmaya uyarmanın bir yolu olarak iffetli olmayı tavsiye edemezler. 'Dikkatli ol, AIDS.' 'AIDS, cehaletten ölme.' Bütün Batı Avrupa'da yıllarca duyuru panolarında ve televizyon spotlarında yansıtılacak olan bu tür genel ifadelerin özel anlamı şudur: 'Prezervatif kullanın.' Gelgelelim, dikkatli olmayı, cahil kalmamayı tavsiye eden bu tür mesajların, bu yaklaşımın kamusal hizmetlerin kabulünü kolaylaştıracağına dikkat çeken daha geniş bir anlamı da vardır. Bir olayı gerçek kılmanın yollarından birisi, onu tekrar tekrar *söylemekten* geçer. Bu örnekte de, söz konusu uyarıları tekrar tekrar dile getirmek, insanlara risk bilincini, genelde bir şey yapmadan ve başka bir tavsiyeye uymayı düşünmeden önce, ihtiyatlı davranma gerekliliğini aşılamak demektir.

Elbette, köklü bir geçmişi bulunan resmi ikiyüzlülük ile son yılların moda sefih hayatları arasında muazzam bir uçurum söz konusudur. Cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıkların ciddi olmadığı görüşü, en çok 1970'li yıllarda savunuluyordu; o dönemde, pek çok erkek homoseksüel, kendilerini etnik gruba benzeyen bir çerçevede yeniden ifade etmekteydi (devrin folklorik eğilimlerinden biri de cinsel oburluktu) ve kentli homoseksüel hayatının kurumları kolay kolay rastlanmayan bir hız, etkililik ve hacimle bir adrese teslim seks sistemine dönüşmekteydi. AIDS korkusu, cinsel iştahı çok daha ölçülü düzeylere çekmişti –üstelik yalnızca homoseksüel erkekler arasındaki ilişkilerde de değil. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1981-önce-

si cinsel davranışlar, artık orta sınıf adına kayıp bir masumiyet (elbette, hovardalık kılığına girmiş bir masumiyet) çağı gibi görünmektedir. Aşağı yukarı yirmi yıl süren cinsel cömertlik, cinsel spekülasyon ve cinsel enflasyon döneminin üstüne, cinsel depresyonun ilk aşamalarına gelmiş durumdayız. 1970'li yılların cinsel kültürüne bugünden bakmak, caz çağına 1929 buhranının yanlış tarafından bakmakla aynı kapıya çıkmaktadır artık.

İçinde yaşamakta olduğumuz toplumun bize ilettiği bazı mesajlar şöyledir: Tüket. Geliş. İstediğini yap. Eğlenmene bak. Bu eşi benzeri görülmedik özgürlüklerin (ki en çok rağbet göreni, fiziksel hareketlilik ve maddi refah şeklinde kendisini gösterir) üstünde yükselen ekonomik sistemin işleyiş mekanizması, insanları önlerine dayatılan sınırlara karşı koymaya kışkırtmaya dayanır. *Belli ki* iştah, ölçüsüz bir şeydir. Kapitalizmin ideolojisi, hepimizi özgürlüğün (ihtimallerin sınırsız derecede genişlemesinin) uzmanları durumuna getirmektedir. Fiilen her tür taraftgirlik, öncelikle özgürlük sunduğu ya da özgürlüğün biraz daha fazla bir parçasını vaad ettiği iddiasındadır. Elbette, her özgürlük için söz konusu değildir bu. Zengin ülkelerde özgürlük, giderek daha fazla 'kişisel doyum'la özdeşleştirilmeye başlanmıştır (yani, fiilen tek başına -ya da, tek başına *olarak*- keyfi çıkarılan ve uygulanan bir özgürlüktür). Yakın dönemde, bedeni kuşatan ve onu çeşitli kendini geliştirme ve yeteneklerini arttırma programlarını hayata geçirmenin bir aracı olarak gören söylemin kaynağı da budur. Dayatılan tüketim kalıpları ve benliğin ifade edilmesine atfedilen tartışmasız değer dikkate alındığında, cinsellik -bazılarının gözünde- artık bir tüketici tercihi olmaktan *çıkıp*, bir özgürlük uygulaması, sosyal mobilite-

nin bir göstergesi, sınırları geri zorlamanın bir kaynağı haline gelmiştir. Neredeyse erkek homoseksüelliğine dayalı, eğlenmeyi esas alan ve risksiz cinsellikle beslenen bir alt-kültürün icat edilmesi, kapitalizm kültürünün kaçınılmaz biçimde yeniden icat edilmesidir ve tıp bilimince de güvence altına alınmıştır. AIDS'in ortaya çıkışı, anlaşılan, bütün bu kurguları -geriye dönüşü olmayan bir şekilde- değiştirmiş olmaktadır.

AIDS, bu toplumda kendi başına haz alabilmeye (ki kendi kendini yönetme ve kendini disipline etmeyi öğretmeyi amaçlayan programların kapsamı, beslenme ve egzersiz gibi yeni eklemelerle gün geçtikçe genişlemektedir) alışkın olan insanların giderek daha sıklıkla işitmeye başladığı, oldukça farklı ama yine de birbirinden fazla uzak olmayan mesajların gücü ve etkisini arttırmaktadır: İştahınızı gemleyin. Kendinize dikkat edin. Kendinizi salmayın. Sağlıklı olmak adına, ya da ideal bir fiziksel görünüme ulaşmak adına bazı zevklere ciddi sınırlamalar getirilmekte ve bunlara da 'gönüllü sınırlar', 'özgürlüğün parçası' gibi adlar verilmektedir. AIDS belası, sınırlamanın, beden uğruna ve çok gerçek bir tehlike için kısıtlamalara gitmenin gerekliliğini akıllara getirmiştir. AIDS belası ayrıca, olumlu bir arzuyu, özel hayata giren davranışlara daha sıkı sınırlamalar koyma arzusunu ifade eder. Bizim kültürümüzde, AIDS'in körüklediği bir genel eğilim vardır: bir çağın sona erdiği duygusu; pek çok kişinin gözünde, AIDS'e tepkilerin de uygun düştüğü saf seküler ideallerin (çapkınlığı cesaretlendirdiği görünen, en azından onun önünü doğrudan kesmeyen ideallerin) bitmesi. AIDS'in uyardığı davranışlar, 'gelenekler' diye algılanan ve kıymeti yeniden keşfedilen daha kapsamlı tutumlara geri dönü-

şün (figür ve manzaraya, tonalite ve melodiye, olay örgüsü ve karaktere ve sanatlarda zor modernizmin boşladığı diğer şeylere geri dönülmesi gibi) bir parçasıdır. Monogami idealinin, ihtiyatlı bir cinsel hayat idealinin gelişmiş şekli sayılan, orta sınıfta önünde gelenle düşüp kalkmanın azalması, diyelim çok az sayıda AIDS vakasına rastlanan Stockholm'de belirgin olduğu kadar, doğruyu söylemek gerekirse hastalığın salgın boyutlarına ulaştığının söylenebileceği New York'ta da belirgindir. AIDS'e -kısmen son derece akılcı bir temelde- gösterilen tepkiler, aydınlanmış modernitenin ideallerinin (ve risklerinin) pek çoğu için 1970'li yıllarda artan şüphelerin daha yaygın biçimde sorgulanmasına zemin hazırlamıştır; yeni cinsel gerçekçilik, bu bakımdan tonal müziğin keyfinin yeniden keşfedilmesi, Bouguerau resimleri, yatırım bankacılığında kariyer yapma ve kilise düğünleriyle el ele yürür.

Eğlence sektöründe pazarlanan ve ticarileştirilmiş cinselliğin risklerinin doğurduğu paniğin durmadan artmasının, başka türde iştahların cazibesini azaltması mümkün değildir: Son zamanlara değin Eros Center'ın işgal ettiği Hamburg'daki binayı artık butiklerin doldurması beklenmektedir. Bundan böyle cinsel alışveriş, ancak üzerinde ciddi ciddi kafa yorulduktan sonra gerçekleşecektir. Verdiği enerjiyle kafayı çalıştıran ve ileri geri konuşmayı körükleyen uyuşturucu ilaçların rutin biçimde tüketilmesi (burjuvaların kokain alışkanlığının artışı da 1970'li yıllara rastlıyordu), bu onyılda yeni-bekârlığa uygun koşulların hazırlanmasında ve eğitimli olan kesimler arasında yaygın olan rastgele cinsel ilişkiye yatkınlığın azalmasında önemli bir rol oynamıştır. Makineler, arzuyu beslemenin ve onu güvenli, yani mümkün olduğu ölçüde kafada tut-

manın yeni, popüler yollarını sunar: Sıvı alışverişi olmaksızın tanınmayan kişilerle seks yapmanın bir versiyonunu, ticari çıkarlarla düzenlenmiş telefon zamparalığında (ve Fransa'da 'Minitel'de) görebilirsiniz. Üstelik, başkalarıyla temas kurmanın kötülenmesine artık bilgisayar dünyasında da rastlanmaktadır. Bilgisayar kullanıcılarına, her yeni yazılım parçasını 'potansiyel bir virüs taşıyıcısı' saymaları tavsiye edilmektedir. "Kaynağını doğrulamadan bilgisayarınıza kesinlikle bir disket sokmayın." Virüsleri temizlemek amacıyla pazarlanan 'aşı' programları belli ölçülerde koruma sağlarlar; fakat uzmanlar, bilgisayar virüsleri tehditlerini önlemenin tek emin yolunun, program ve veri paylaşımından kaçınmak olduğunda hemfikirdirler. Tüketim kültürü, her türden mal ve hizmetin tüketicilerini daha ihtiyatlı olma, daha bencilce hareket etme şeklindeki uyarılara uymaya teşvik etmektedir. Çünkü böylesi endişeler, sunulan mal ve hizmetlerin daha fazla çoğaltılıp pazarlanmasını da gerektirecektir.

SEKİZ

Özellikle korkutucu diye bilinen salgın hastalıklar, günümüzde daima yumuşaklığa ya da hoşgörüye (günümüzde gevşeklik, zayıflık, düzensizlik ve bozulma diye bilinen 'sağlıksızlığa') karşı koymayı teşvik ederler. Şimdilerde her taraftan, insanları 'test'e tabi tutma, hasta olanları ya da hasta olduğundan veya hastalık yaydığından şüphelenilenleri tecrit etme, yabancılardan gelecek gerçek ya da hayali mikroplara karşı engeller dikme yönünde talepler duyulmaktadır. Çin (saptanmış vakaların sayısı oldukça azdır) ve Küba (halihazırda hasta olanların sayısı oldukça yüksek miktardadır) gibi kışla tarzında idare edilmekte olan toplumlar, daha hızlı ve ani tepkiler ver-

mektedirler. AIDS, herkesin Truva Atı'dır: 1988 Olimpiyatları'ndan altı ay önce Güney Kore hükümeti, olimpiyatlar için ülkelerine gelecek olan herkese bedava prezervatif dağıtacaklarını açıklamıştı. Hindistan hükümetine bağlı Tıbbi Araştırmalar Dairesi'nin genel direktörü de, "AIDS tamamen dış kökenli bir hastalıktır ve onun yayılmasını önlemenin tek yolu, Hintliler ile yabancılar arasında cinsel ilişki kurulmasını engellemektir," diye ilan ediyordu; böylece, sayısı 1 milyara yaklaşan bir halkın, şu anda ülkenin herhangi bir yerinde bu hastalıkta uzmanlaşan bir eğitimli hastane personelinin ya da tedavi merkezinin bulunmadığı bir salgına karşı tamamen savunmasız olduğu da ilan edilmekteydi. Söz konusu Hintli yetkilinin, para cezası ve hapse atma tehdidiyle dayatılacak olan cinsel ilişki yasağı önerisi, cinsel ilişki yoluyla bulaşan hastalıkları önlemek bakımından, daha yaygın bir şekilde ileri sürülen karantinaya alma -yani, gözetim altında tutma- önerileri kadar uygulanma imkânından yoksundur. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 30 bin Amerikalı kadının (fahişeler ve fahişe olduğundan şüphelenilen kadınlar), açıkça ilan edilmiş olan orduya yeni alınan askerler arasında frenginin yayılmasını kontrol altında tutmak amacıyla, dikenli tellerle sarılı toplama kamplarında tutulması, frengi virüsünün askerlere bulaşma oranında hiçbir azalma sağlayamamıştı (tıpkı, İkinci Dünya Savaşı sırasında Japon soyundan gelen on binlerce Amerikalının potansiyel hainler ya da casuslar olarak gözaltına alınmasının, muhtemelen tek bir casusluk ya da sabotaj eylemini dahi engellemeyi başaramaması gibi). Tabii bunu söylemek, AIDS için de (üstelik sadece hemen tahmin edilen insanlar tarafından da değil) buna benzer önerilerin yapılmayaca-

ğı, ya da yapıldığında destek bulamayacağı anlamına gelmez. Eğer tıp kurumu, karantina ve gözetim altında tutma programlarını uygulamayı dahi reddederek, şimdiye değin genelde iyi bir aklı başında olma ve akılcı davranma kalesi olagelmişse, bunun sebebi, bir ölçüde, krizin boyutlarının hâlâ sınırlı görünmesi ve hastalığın evriminin nasıl bir seyir göstereceğinin henüz belli olmamasıdır.

Hastalığın ne kadar yayılacağı (ne denli çabuk ve kimlere bulaşacağı) konusundaki belirsizlik, kamuoyunda AIDS'le ilgili olarak ortaya atılan çeşitli görüşlerin temelini oluşturmaktadır. Dünya üstünde şu ana dek yayıldığı haliyle, büyük ölçüde marjinal halklarla (risk grubu altında sınıflanan topluluklar ve kent yoksullarının geniş kesimleriyle) sınırlı mı kalacaktır? Yoksa, eninde sonunda bütün bölgeleri etkisi altına alan klasik bir salgına mı dönüşecektir? Aslında her iki görüş de aynı anda savunulmaktadır. AIDS'in herkesi tehdit ettiğini doğrulayan bir açıklamalar ve makaleler dalgasının hemen ardından, bu sefer AIDS'in 'biz'e değil, 'onlar'a ait bir hastalık olduğunu iddia eden başka bir makaleler dalgasıyla yüz yüze geliveriyoruz. 1987 yılının başlarında ABD Sağlık Bakanı, dünyaya yayılmış olan AIDS salgınının eninde sonunda Kara Ölüm'ü (Avrupa'da yaşayanların nüfusunun üçte biri ile yarısı arasındaki bir nüfusu yok eden, tarihin şimdiye kadar kaydettiği en büyük salgının adı) 'solda sıfır' bırakacağı tahmininde bulunuyordu. Aynı bakan, o yılın sonunda da şunları söylemişti: "Bu, pek çok insanın korktuğu gibi, heteroseksüeller arasında yayılan ve toplu görülen bir hastalık değil." AIDS hakkında söylenenlerin sürekli tekrarlana tekrarlana bir kâbusu andırmaya başlamasından daha da çarpıcı olanı,

çok sayıda insanın AIDS'i felaketlerin en geniş kapsamlısı olarak düşünmeye hazır oluşuydu.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batı Avrupa'da 'genel halk'ın emniyette olduğu yönünde yatıştırıcı açıklamalar yapılmasına giderek daha sık rastlanıyor. Fakat 'genel halk', heteroseksüeller için olduğu kadar beyazlar için de bir 'şifreli terim' olabilir pekâlâ. Herkes bilir ki, Siyahlar arasında AIDS'e yakalanma oranı nispeten çok daha yüksektir –tıpkı ordudaki Siyahların sayısının da nispeten oldukça yüksek, hapishanedeki Siyahların sayısının ise muazzam derecede çok fazla oranda oluşu gibi. Amerikan AIDS Araştırma Vakfı'nın son dönemde düzenlediği para toplama kampanyalarında kullandığı slogan, "AIDS virüsü, insanları mahvetmede herkese eşit fırsat sunar," şeklindeydi. 'Herkese eşit fırsat sunan işveren' sözüne nazire olsun diye ortaya atılan bu deyiş, bilinçaltında, yadsıdığı varsayılan şeyi (AIDS'in dünyanın bu bölgesinde, ırksal ve cinsel tercih bakımından azınlıkta olanları vuran bir hastalık olduğu görüşünü) başka bir düzlemde doğrulamaktadır aslında. Dünya Sağlık Örgütü'nün yakınlarda yaptığı ve bir aşının geliştirilmesinde hızlı ilerleme kaydedilmesinin imkânsızlığını vurgulayan şaşırtıcı tahminde de, sonraki beş yıl içerisinde son beş yılda olduğundan on-yirmi kat daha çok AIDS vakasıyla karşılaşılacağı ve bu milyonlarca insanın büyük çoğunluğunun Afrikalı olacağı öngörülmektedir.

AIDS çok hızlı bir sürede küresel bir felakete dönüştü; henüz Afrika'daki ölümlerin başlıca sebebi haline gelmemiş olsa ve dünyadaki ölüm sebepleri arasındaki yeri daha da alt sıralarda yer alsa bile, artık yalnızca New York,

Paris, Rio ve Kinşasa'da değil, aynı zamanda Helsinki, Buenos Aires, Pekin ve Singapur'da da çok tartışılan bir olay durumundadır. Meşhur ülkeler (ki bunların mutlaka en büyük nüfusa sahip ülkeler olması gerekmez) gibi, meşhur hastalıklar da vardır. AIDS; bazı Afrikalıların acılı bir ifadeyle ileri sürdükleri gibi, beyazları da vurduğu için meşhur olmuş bir hastalık değildi. Fakat, AIDS -kaç milyon insan o yüzden hayatını kaybederse kaybetsin- yalnızca Afrika'ya özgü bir hastalık olsaydı, Afrika dışında çok az insanın onunla ilgileneceği de kesinlikle doğrudur. Öyle olsaydı, periyodik aralıklarla yoksulları ve aşırı nüfuslu ülkeleri kırıp geçiren açlıklar gibi 'doğal' -ve zengin ülkelerdeki insanların kendilerini karşısında çaresiz ve eli kolu bağlı hissedecekleri- olaylardan biri sayılıp, üstünde fazla durulmayacağı kesindi. Gelgelelim, AIDS dünya çapında bir olay olduğu için, daha doğrusu, Batı'yı da etkileyen bir olay olduğu içindir ki, öyle basit ve sıradan bir doğal felaket sayılmamaktadır. Ortaya koyduğumuz bu tablo, tarihsel anlamla yüklüdür. (Avrupa'nın ve neo-Avrupalı ülkelerin kendilerine yakıştırdıkları tanım, bir ölçüde, kendilerinin, yani Birinci Dünya'nın, büyük felaketlerin tarih-yapan, dönüştürücü nitelikte boyutlar kazandığı yerler olduğu, oysa aynı felaketler yoksul ülkelerde, Afrika ya da Asya ülkelerinde yaşandığında, bunun oradaki hayatın akışının normal bir parçası olmaktan öte bir anlam taşımadığı, dolayısıyla sıradan bir doğal olaya benzediğidir.) Ayrıca AIDS, bazı insanların aklına geldiği gibi, zengin ülkelerde bu hastalık ilk önce hepsi de erkek, hemen hepsi beyaz ve içlerinden pek çoğu eğitimli, fikirlerini rahatlıkla söze döken ve nasıl lobi faaliyeti yürütülüp kamuoyunun dikkatinin bir meseleye çekileceği, mevcut

kaynakların bu hastalığa nasıl ayrılmasının sağlanacağı konusunda bilgili erkeklerden oluşan insanları vurduğu için de böylesine kamuya mal olmuş bir hastalık değildir. AIDS'in hepimizin bilincinde önemli bir yer kaplamasının en çarpıcı sebebi, temsil ettiğinin düşünüldüğü şeyden kaynaklanmaktadır. Yani AIDS, ayrıcalıklı toplulukların kendilerini beklediğini hissettikleri bütün felaketlerin 'tipik modeli'ni oluşturduğu için herkesin zihnini bunca meşgul etmektedir.

Biyologlar ve halk sağlığı yetkililerinin tahminleri, hayal edebileceğimizden ya da toplumun (ve ekonominin) kaldırabileceğinden çok daha kötü bir olayla karşı karşıya olduğumuzdur. Afrika ülkelerinin ekonomileriyle sağlık kuruluşlarının, yakın bir gelecekte daha da yayılacağı öngörülen bu hastalıkla baş edebileceğinden umut besleyen tek bir resmi yetkili bulamazsınız; öte yandan, bu hastalığa yakalananların sayısının en yüksek olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde AIDS'in ülkeye maliyetiyle ilgili ürkütücü tahminlerle ilgili yazı ve haberleri hemen her gün okuyabilirsiniz. Önümüzdeki birkaç yılda bu hastalığa yakalanması muhtemel insanlara harcanması gereken asgari masrafların maliyeti için bile dudak uçuklatıcı tutarlar telaffuz edilmektedir. (Bu noktada, tıp çevrelerinde çok tartışmalı bir varsayım olan 'genel halk'a yapılan referansın haklı çıktığı yolunda bir kanı da vardır.) Amerika Birleşik Devletleri'nde (üstelik sadece bu ülkede de değil) sık sık yapılan çağrılardan birisi, ülke çapında, 'anlaşılan ulusumuzun hayatta kalması'yla ilgili bir acil durum yaşadığımızdır. *The New York Times*'da bir başmakalede geçen yıl ruhsuz bir ifadeyle şöyle deniyordu: "Bu gerçeğin hepimiz farkındayız; tek tek her birimiz. Bizim ülkemizin

başına daha önce hiç gelmemiş olan bir veba çağındayız. Başımızda böyle bir tehlike yokmuş gibi davranabiliriz tabii, ya da bunun başkalarını ilgilendiren bir mesele olduğunu da düşünebiliriz, sanki hiç bilmiyormuş gibi yaşayıp gidebiliriz..." Fransa'da asılan posterlerden birinde, bilinen altıgen şekliyle aşağıda uzanan ülkenin üstüne gölgesi düşen örümcek ışınlarıyla bir UFO'yu andıran siyah bir kütle görülmektedir. Üstteki görüntünün altında şu yazılıdır: "Her şey bizim o gölgeyi silmemize bağlı" *(Il dépend de chacun de nous d'effacer cette ombre).* Onun altında da: "Fransa AIDS'ten ölmek istemiyor" *(La France ne veut pas mourir du sida).* Beklenmedik bir tehditle başa çıkmak için kitlesel seferberlik çağrıları yapılmasıyla -sık aralıklarla- her kitle toplumunda karşılaşılır. Bu ayrıca, halkın harekete geçmesi talebinin çok genel tutulduğu ve buna verilecek tepkinin de büyük ihtimalle ülkeyi tehdit eden tehlikenin büyüklüğüne karşı koymaya yetecek derecede güçlü olmayacağı modern bir toplum açısından da tipik bir durumu yansıtmaktadır. Böylesi bir retoriğin kendi mantığı vardır: Bu mantık, toplumsal birlik idealini her daim canlı tuttuğu takdirde bir amaca hizmet eder, ama bu ideal de, modern kitle toplumu yurttaşlarına dayatılan para biriktirme ve kendi başına eğlenme alışkanlıklarıyla tam bir çelişki içindedir.

İddia edilen şey, ulusun, uygar toplumun, hatta dünyanın geleceğinin tehlikede olduğudur (başka koşullarda herhangi bir sebeple halka baskı uygulamak için de buna benzer gerekçelere başvurulduğu unutulmamalıdır). (Acil bir durum 'katı tedbirler' gerektirir, vesaire.) AIDS'in yayılmasıyla ağızlarda dolaşan 'dünyanın sonunun geldiği' retoriği, kaçınılmaz bir şekilde böylesi iddi-

ları gündeme getirmektedir. Fakat bu tablodan başka bir sonuç da doğar: her an üstümüze çökmesi beklenen lanetin karşısında bütün direncimizi kıran, bizde acizlikten başka bir duygu bırakmayan ruh hali. Tanınmış Harvard'lı bilim tarihçilerinden Stephen Jay Gould, AIDS salgınının, 'çağımızın en büyük tehlikesi olma' bakımından nükleer silahların geliştirilmesiyle bir tutulabileceğini ilan etmiştir. Fakat bu hastalık, insan ırkının dörtte birini yok etse bile (ki Gould'a göre, bu pekâlâ gerçek olabilecek bir ihtimaldir), "geriye gene bol miktarda insan kalır ve tekrar sıfırdan başlayabiliriz." Öte yandan, ahlâk düşkünlerinin bitmek bilmez yakınmalarına kulak asmayan, aklı başında ve insancıl duygulara sahip bir bilimcinin, AIDS'i 'anlamı olmayan bir kıyamet' olarak yorumlaması, yüreklerimize su serpen küçük bir teselli olabilmiştir. AIDS, 'ahlâki anlam taşıyan' bir olay değil, bir 'doğal fenomen'dir. Gould'un işaret ettiği gibi, "Onun yayılması, herhangi bir mesaj iletmez". Kuşkusuz, bulaşıcı bir hastalığın yayılmasına -ahlâki yargıda bulunmak anlamında- bir anlam atfetmek, canavarlıktan başka bir şey değildir. Ancak herhalde, böylesine korkunç bir ölüme soğukkanlılıkla seyirci kalmanın da canavarlıktan aşağı kalır tarafı yoktur.

Çağımızda, kamuoyuna yapılan iyi niyetli açıklamaların çoğunda, yeryüzündeki bütün insanları kapsayan bir felakete yol açabilecek tehlikeleri açık yüreklilikle ele almak gerektiği arzusunu görürüz. Artık bu tehlikelere bir yenisi daha eklenmiştir. Okyanusların, göllerin ve ormanların ölümüne, dünyanın yoksul köşelerindeki nüfusların kontrolsüz bir oranla artışına, Çernobil gibi nükleer kazalara, ozon tabakasının aşınıp delinmesine, sü-

per-güçler arasındaki nükleer kapışmanın yol açtığı tehdide ya da süper-güçlerin denetimi altında bulunmayan haydut devletlerden birinin nükleer saldırı başlatmasına; tüm bu musibet ve felaketlere, şimdi bir de AIDS eklenmiştir. Yaklaşan milenyuma doğru geri sayılırken, kıyamet senaryolarında bir artış görülmesi kaçınılmaz olabilir. Bununla birlikte, AIDS'in yol açmış olduğu mahvolma fantezilerinin çoğalması, sadece yaklaşan milenyumla, ya da hastalığın temsil ettiği gerçek tehlikeyle açıklanamaz. Bu noktada, 'Batı' toplumuna, hatta daha da fazla Amerika Birleşik Devletleri'ne özgü bir kıyamet senaryosuna da ihtiyaç duyulur. (Birisinin söylediği gibi, Amerika, bir kilisenin -kesin sonlar ve yepyeni başlangıçlar ilan etmeye meraklı bir evanjelik kilisenin- ruhuna sahip bir ülkedir.) 'En kötü durum' senaryolarının rağbet görmesi, kontrol altına alınamaz olduğu sanılan şeylerden duyulan korkuya hükmetme ihtiyacını yansıtmakta; ayrıca, felaketle hayali bir suç ortaklığı fikrini ortaya atmaktadır. Kültürel tükanıklık ya da iflas duygusu, arınıp yeniden başlamanın, bir *tabula rasa*, boş levha, arzusunun yolunu hazırlar. Elbette hiç kimse bir salgın olsun istemez. Fakat, evet; bu, yeniden başlamak açısından bir şans olabilir. Ve yeniden başlamak –bu da çok modern, çok Amerikanca bir fikirdir.

AIDS, nükleer silah stokları ve her an nükleer silah kullanılabileceği tehdidiyle zaten beynimize kazınmaya çalışılmakta olan küresel imha fikrine alışma eğilimini de güçlendirmektedir. Kıyametçi retorik enflasyonuyla birlikte kıyametin gerçekdışılığı da giderek daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. İşte, sonu gelmeyen bir modern senaryo: kıyamet yaklaşır... ve bir türlü gerçekleşmez.

Ama yaklaşmaya devam etmektedir. Kıyametin modern türlerinden birinin eşiğinde durmaktayızdır. Mesela, bir türlü tam gerçekleşmeyen, fakat sonuçlarını her an iliklerimizde hissedebileceğimiz bir eşik: bütün hayatı birkaç defa yok edebilecek güçte nükleer patlayıcıyla yüklü olarak başlarımızın üstünden vızır vızır geçecek olan (tabii, henüz geçmediyse) füzeler. Fakat bir de, fiilen gerçekleşip de, en korkunç sonuçlarını (henüz) tam doğurmamış olan bir acı tablo asılıdır dünyanın duvarında: astronomik Üçüncü Dünya borçları, aşırı nüfus birikmesi, ekolojik afetler. Ya da, gerçekleşen ve sonra (bize söylendiği şekliyle) aslında 'gerçekleşmediği' iddia edilen (veya henüz su yüzüne çıkmayan) felaketler: Ekim 1929'daki Büyük Buhran'a benzer tipik bir 'kriz' *(crash)* olan Ekim 1987'de borsanın çöküşü gibi. Kıyamet artık uzun süren bir televizyon dizisidir: "Kıyamet Şimdi" değil, "Kıyamet Şu Andan İtibaren". Kıyamet, artık, gerçekleşen ve gerçekleşmeyen bir olay haline gelmiştir. Kıyamet, doğal çevrenin onarılamaz şekilde tahrip edilmesi gibi en korkulan olaylardan biri olabilir –belki de çoktan gerçekleşmiştir. Gerçi, standartlar değişmiş olduğu için (ya da, felaketi ölçmenin doğru göstergelerine sahip olmadığımızdan; ya da başımıza gelecek felaketin ne olduğunu bildiğimizden, onu önceden tahmin edebildiğimizden, artık işimiz sadece felaketin gerçekleşmesini, öngörülerimizin doğru çıkmasını beklemeye kaldığından bir ağır çekimdeymişiz *duygusunu* yarattığı için); evet, aklımızı karıştıran ve önümüzü berrak bir şekilde görmemizi engelleyen bu sebeplerden dolayı, kıyametin fiilen gerçekleşmekte olup olmadığını da, yoksa zaten gerçekleşmiş mi olduğunu da henüz bilmiyoruz.

Modern hayat bizi korkunç, akla hayale gelmez (fakat bize oldukça ihtimal dahilinde olduğu söylenen) felaketlerin ara ara farkına vararak bir hayat sürmeye alıştırmaktadır. Her büyük olay hafızamıza kazınmıştır; üstelik sadece, bir görüntü olarak temsil edildiği haliyle değil (1839'da fotoğraf makinesinin icadıyla başlayan süreçte, gerçekliğin 'ikiye katlanması' yoluyla da). Olayların fotoğrafik ya da elektronik simülasyonunun yanı sıra, bir de olayların nihai akıbetinin tahmin edilmesi vardır. Gerçeklik, gerçek olan ile onun alternatif bir versiyonu olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bir olayın kendisi, bir de onun imajı vardır. Yine bir olayın kendisi, bir de onun yansıması vardır. Ama artık insanların gözünde, gerçek olaylar kendilerine dair oluşturulan imajlardan daha fazla gerçeklik duygusu vermediğinden ve bu imajların da doğrulanması gerektiğinden, bizim halihazırda gerçekleşmekte olan olaylara tepkimiz de, olayın bizlere yansıtılan ve böylece nihai şekline kavuşan halini, ancak kendi zihni algılama yeteneğimizle -ve muhtemel ihtiyat paylarını bırakarak- doğrulamaya çalışmak şekline bürünmüştür.

Geleceğe yönelik bakış, Nietzsche'nin işaret ettiği gibi, on dokuzuncu yüzyılın düşünüş biçimini kökten değiştiren 'tarihe yönelik' bakış gibi, bu yüzyılın kendine özgü zihinsel alışkanlıkları ve entelektüel bozulmaya temellenmiştir. Olayların gelecekte nasıl bir seyir izleyeceğini kestirebilmek, gerek bilimsel gerekse toplumsal süreçleri daha gelişkin (çok yönlü, sınanabilir) biçimde kavramanın kaçınılmaz bir yan ürünüdür. Oysa, bir zamanlar doğrusal bir ilerleme anlayışıyla bağıntılı bir şey olarak kavranan geleceğe bakmak, elimizin altında herhangi bi-

rinin hayal edebileceğinden daha çok miktarda hazır bilgiyle, bir felaket bakışına dönüşmüştür artık. Her süreç bir sürü ihtimal barındırır ve istatistiklerle beslenen bir öngörüyü davet eder. Diyelim: şimdiki sayı üç yılda, beş yılda, on yılda, ve elbette, yüzyılın sonunda şu kadar olacaktır... Tarihte ya da doğadaki, devamlı değiştiği söylenebilecek herhangi bir şey, bizi felakete sürükleyen bir etken olarak görülebilir. (Ya çok az ve giderek azalan bir şey: sönüyor, büzülüyor, entropi. Ya da çok fazla, hakkından gelebileceğimizden ya da massedebileceğimizden daha zorlu bir şey: büyümenin kontrol altına alınamayışı.) Uzmanların gelecek hakkındaki açıklamalarının büyük kısmı, şimdi bu yeni 'çifte gerçeklik duygusu'na (herşeyin imgeler halinde çoğaltılmasına bağlı olarak zaten alışmış olduğumuz ikiliğin ötesinde bir duyguya) katkıda bulunmaktadır. Şu anda meydana gelmekte olan şey budur. Tabii bir de, meydana gelmekte olan bu şeyin neyin alameti olduğu önemlidir: eli kulağında fakat henüz gerçekleşmemiş -ve hakikaten kavranamaz boyutlar taşıyan- bir felaket yolumuzu gözlüyor.

Aslında, iki tür felaket vardır. Onlar arasında da, muhayyilenin güçlükle ayırabileceği bir uçurum yatar. Bildiğimiz salgın hastalık ile (bugünkü istatistiki çıkarsamalara baktığımızda) başımıza musallat olacağından şüphe etmememiz gereken yaygın hastalık arasındaki farklılık, halihazırda bildiğimiz ve sınırlı diye adlandırılan savaşlar ile başımıza gelebilecek olan ve hayal dahi edemeyeceğimiz derecede daha korkunç (bilim kurgunun bütün aksesuarlarıyla birlikte, herşeyi elektronik oyunlar gibi eğlence olsun diye tasarlanmış sanmaya alışkın insanların kafa yapısına denk düşen) savaşlar

arasındaki farklılığa benzer. Zira, önlenemez derecede durmadan artan ölü sayısıyla (her hafta, her ay, ulusal ve uluslararası sağlık kuruluşlarınca açıklanan istatistikler de bu yöne işaret etmektedir) gerçek bir salgın hastalığın ötesinde, hem gerçekleşeceğini hem de gerçekleşmeyeceğini düşündüğümüz, nitelik bakımından farklı ve çok daha kapsamlı bir felaket gerçeği yatar. Sağlık bürokratları ve gazetecilerin göz alıcı kampanyalarla yayıp durduğu spekülatif istatistiklerle, muhtemel bir felaketi gösteren rakamlar -geçici olarak- aşağıya çekildiğinde hiçbir şey değişmiş olmaz. Büyük ihtimalle doğru çıkan demografik öngörüler gibi, büyük haberler de genellikle kötüdür.

Gerçekdışı (yani, kavranamaz) kıyamet günü haberleri ile tahminlerin çoğalması, karşılığında, gerçekliği-reddeden çok çeşitli tepkiler de doğurmaktadır. Mesela, nükleer savaşla ilgili olarak yapılan birçok tartışmada, rasyonel olmak (uzmanların kendilerine biçtikleri en iyi nitelik) insan gerçekliğini kabul etmemek anlamına gelirken, duygusal bir tavırla insanların önündeki tehlikenin küçücük bir kısmını kabullenmek bile (ki bu, kendilerini tehdit altında sayan insanlar açısından hayatın gerçeğidir), tehlikenin hızla giderilmesine yönelik hiç de gerçekçi olmayan taleplerde ısrar etmek kategorisine sokulmaktadır. Kamuoyundaki görüşlerin bu çerçevede, 'insani olmayan' ve 'fazla insani' olan diye kamplara bölünmesi, AIDS söz konusu olduğunda çok daha az çarpıcıdır. Uzmanlar, hastalığın ilk aşamada risk altında olan gruplardan artık çok daha geniş kesimleri (sadece Afrika'daki değil, bütün dünyadaki insanları) kapsadığını vurgulayarak, AIDS'li insanlara ve bu hastalığın doğduğu düşünülen kıtaya ya-

kıştırılan klişeleri eleştirmektedirler.* Şaşırtıcı olmayan bir şekilde AIDS'in -cüzam ve frengiyle birlikte- en anlam yüklü hastalıklardan biri olduğu anlaşılırken, AIDS'li insanları damgalama hevesine kapılmış olanları dizginlemeye yönelik girişimler de görülmüyor değildir. Hastalığın insanların geleceğe dair duydukları genel korkuların bir dereceye kadar böyle kusursuz bir kaynağı işlevi görmesi, AIDS'i bir sapkın grubun ya da karanlık kıtanın üstüne yıkmaya yönelik çabaları da temelsiz bırakmaktadır.

Endüstriyel kirlenmenin etkileri ve küresel finans piyasaları gibi AIDS krizi de, önem taşıyan hiçbir şeyin artık bölgesel, yerel, sınırlı kalmadığı; dolaşıma giren herşeyin ve her meselenin dünya çapında nitelik kazandığı, ya da er geç o niteliğe kavuşacağı bir dünyanın kanıtıdır. Mallar dolaşıma girer (en hızlı biçimde elektronik yollarla dolaşıma sokulan görüntüler, sesler ve belgeler dahil). Çöp dolaşıma girer: St. Etienne, Hannover, Mestre ve Bristol'ün zehirli endüstriyel atıkları Batı Afrika'nın sahil kasabalarına boşaltılmaktadır. İnsanlar -her zamankinden daha ka-

*) AIDS krizinin küresel karakterinin başlıca temayı oluşturduğu ve Haziran 1988'de Stockholm'de düzenlenen Dördüncü Uluslararası AIDS Konferansı'nda, Cenevre'deki Dünya Sağlık Örgütü'nün emekli başkanı Dr. Halfdan Mahler şöyle söylemişti: "Bütün ülkelerde önü alınmadıkça AIDS'in herhangi bir ülkede de durdurulması mümkün değildir." Fransız AIDS uzmanı Dr. Willy Rozenbaum da, "Dünyanın her yerinde hakkından gelinmedikçe AIDS'in Batı'da kontrol altına alınması söz konusu olamaz," demişti. Uluslararası konferansların alamet-i farikası olan 'küresel sorumluluk' retoriğinin karşısındaki (giderek daha fazla duyulmaya başlanan) görüş ise, AIDS'in toplumun hayatta kalma yeteneğini sınayan bir tür Darwinci test olarak görüldüğü şeklindedir -ve kendilerini savunamayan ülkeleri külliyen feda etmeyi haklı görecek bu bakış açısını yansıtıyor olabilir pekâlâ. Alman AIDS uzmanı Dr. Eike Brigitte Helm de şu açıklamayı yapmıştır: "AIDS zaten, dünyanın, nüfus yapısının kökten değişeceği kısımlarında görülebilir. Özellikle Afrika'da ve Latin Amerika'da. AIDS'in yayılmasını herhangi bir yolla önleyemeyen bir toplumun geleceğe güvenle bakabilmesi çok zordur."

labalık sayılarda- dolaşıma girer. Tabii hastalıklar da. Ayrıcalıklı insanların zevk ve iş için hiçbir engele tabi olmadan kıtalararası hava yolculukları yapmalarından tutun, sıradan insanların köylerden şehirlere ve -gerek yasal, gerek yasadışı yollarla- bir ülkeden başka bir ülkeye gitmeleri; tüm bu fiziksel hareketlilik ve iç içe geçmiş ilişkiler (toplumsal ve cinsel düzlemde eski tabuların yıkılması sonucunu da doğurarak), en az mal, görüntü ve finansal araçların kolayca dolaşabilmesi kadar önem taşıyarak, ileri -yani, dünya- kapitalist ekonomisinin azami işleyişi bakımından hayati bir önem taşımaktadır. Ne var ki şimdi, modern hayatta her yerin tam bir karşılıklı bağımlılık dahilinde (yalnızca kişiler bakımından değil, toplumlar olarak, yani yapısal bakımdan da) iç içe geçmesi, bazen insan türünün kendi varlığını tehlikeye soktuğu ilan edilen bir sağlık tehdidinin taşıyıcısı olarak görülmektedir. Nitekim AIDS korkusu da, ileri toplumların yan ürünleri olan diğer muhtemel felaketlere, özellikle de dünya ölçeğinde doğal çevrenin nasıl bozulduğunu yansıtan felaketlere gösterdiğimiz dikkatin kopmaz bir parçasıdır.

Kıyametin sıradan insanların ufkunda bile gerçekleşmesi muhtemel bir ihtimal haline gelmesi, gerçeklik duygumuzu, insanlığımızı hedef alan ve şimdiye dek eşine benzerine rastlanmamış bir şiddettir. Ancak, korkulan bir hastalığın sıradan görünmeye başlaması, oldukça istenilir bir durumdur. Oysa, anlamı bakımından en korku verici hastalık bile, sıradan bir hastalık konumuna indirilebilir. Her ne kadar dünyada hâlâ -hemen hepsi Afrika'da ve Hint alt-kıtasında yaşadığı için kolaylıkla görmezlikten gelinebilen- 10 milyon kadar insan bu hastalıktan mustaripse de (dramatik çehresini yok etmek amacıyla, yüz yı-

lı aşkın bir süre önce basili keşfeden Norveçli hekimin adıyla Hansen hastalığı diye adlandırılmaya başlanmış olan) cüzamda görülmüştür bu. Hastalığın sebepleri çok daha iyi anlaşıldığında ve, en önemlisi, tedavi edilebilir hale geldiğinde, aynı sıradanlaşma AIDS'te de görülecektir muhakkak. Şimdilik, bireysel deneyimlerin ve toplumsal politikaların nasıl bir seyir izleyeceği, hastalığın hangi retolikle tarif edilip yorumlanacağı (hangi argümanlar ve klişelerle sahip çıkılıp özümseneceği) konusunda verilen mücadeleye bağlıdır. Hastalıkların (en derinlerdeki korkuları yansıtmaya başlayarak) anlamla yüklenmesini ve hastaların lanetlenerek damgalanmasını sağlayan -kökeni eskiye dayanan ve görünüşte önü alınamayan- süreç, ona karşı çıkılıp meydan okunmaya değer bir anlayışın ürünüdür ve modern dünyada, modern olmak isteyen insanlar arasındaki inandırıcılığı eskisi kadar değildir (yani, bu süreç şimdilerde gözetim altındadır). Hastalarda çok fazla suçluluk ve utanç hissettiren AIDS'te, hastalık ile bu anlamlar, bu metaforlar arasına önemli bir mesafe koyma çabaları, özellikle kurtarıcı, hatta avundurucu bir etki gösterebilir. Ancak metaforlar, sırf biz onlardan uzak duruyoruz diye tesirsiz hale gelmezler. Bu yüzden metaforların bilhassa teşhir edilmesi, içyüzünün ortaya konması, eleştirilmesi, hatta yerden yere vurulup, varlığının silinmesi gerekmektedir.

Hastalıklar ve onların tedavilerine yakıştırılan metaforların hepsi, eşit derecede iğrenç ve tahrif edici değildir. Benim yok edilip silindiğini görmeyi en çok (AIDS'in ortaya çıkışından beri daha da çok) istediğim metafor, askeri metaforlardır. Onun karşıtı olan, tıbbi kamu sağlığı modeli de, sonuçları bakımından herhalde en az onun kadar teh-

likeli ve kapsamlıdır, çünkü böyle bir yaklaşım yalnızca otoriter yönetimlere inandırıcı baskı uygulama bahaneleri sağlamakla kalmaz, aynı zamanda, üstü kapalı bir şekilde devlet desteğine sahip baskılar ve şiddetin gerekliliğini de akla getirir (bunu, siyasi yapının kabahatli, yani 'sağlıksız' kısımlarının cerrahi ameliyatla alınması ya da kimyasal bir işlemle çıkarılmasına eşdeğer bir durum olarak görebilirsiniz). Gelgelelim, askeri imgelerin sağlık ve hastalık üzerine düşünmeye etkisi önemsiz de sayılamaz. Askeri imge ve metaforlar herşeyin velveleye verilmesine yol açar, tanımları aşırı derecede abartır ve hastaların toplumdan aforoz edilip damgalanmasına ciddi derecede katkıda bulunurlar.

Hayır, tıbbın 'topyekûn' olması istenilir bir şey değildir (bu, savaşın topyekûn görülmesinden bile daha yıkıcı olur). AIDS'in yarattığı kriz de 'topyekûn' değildir. Biz istila altında değiliz. Beden bir muharebe alanı değildir. Hastalar, ne kaçınılmaz kayıplardır ne de düşman. Biz - tıp, toplum- önümüze çıkan her sorunla her vasıtayla savaşmaya yetkili değiliz... Onun için, bu metafor, yani askeri metafor hakkında son bir söz olarak, Lucretius'u aktarmak isterim: Askeri imgeleri, savaşları çıkaranlara geri postalayın.

METAFOR OLARAK HASTALIK
AIDS VE METAFORLARI

susan sontag

"Orta Çağlar'dan beri, frengi ve veba; on dokuzuncu yüzyılda, tüberküloz; yirminci yüzyılda, kanser; milenyuma yaklaşılırken, AIDS. Anlaşılan toplumların, tarihin her döneminde, 'kötülük'le özdeşleştirmek istedikleri ve suçu onun 'kurbanlar'ına yıkacakları bir hastalığa ihtiyaçları mutlaka oluyor. Beni *Metafor Olarak Hastalık* adlı kitabımı yazmaya götüren etken de, kanserli hastaların nasıl damgalandığını keşfetmem oldu. Hastalık, hayatın gece karanlığıdır, fakat bir metafor değildir, doğal bir fenomendir; o yüzden, hastalığa bakmanın en doğru yolu, onu metaforik düşünme biçiminden arıtarak ele almaktır. Ölümlü olmanın kendisi yeterince dehşet uyandırıcı olmadığı halde, metaforlar ve mitler, bize sancılı ve katlanılmaz ölüm hikâyeleri anlatırlar. Fakat metaforlar sırf biz onları sevmiyoruz diye de tesirsiz hale gelmezler; metaforların bilhassa teşhir edilip varlıklarının silinmesi gerekir. Benim, yeryüzünden silinmesini en çok istediğim metaforlar ise askeri metaforlardır."

10.000.000 TL
10 YTL

www.agorakitapligi.com